

SLOVENSKÁ REČ

74 | 2009 | 4 |

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Konstantin Lifaňov, Zánik menných tvarov trpných prídavných v spisovnej slovenčine ■ Lubomír Ďurovič, Bardejovský katechizmus (1581) – prvá slovenská kniha

DISKUSIE A ROZHĽADY

Slavomír Ondrejovič, Slovenská výslovnosť a jej kodifikácia ■ Peter Chorvát, Jazykovedec v armáde. Pôsobenie Eugena Paulinyho na ministerstve národnej obrany v roku 1940

SPRÁVY A RECENZIE

SLOVO – TVORBA – DYNAMICKOSŤ na víne. Jana Wachtarczyková, Jana Končalová ■ O minulosti, prítomnosti a budúcnosti českej štylistiky. Čechová, M. – Krčmová, M. – Minářová, E.: Současná stylistika. Ján Findra

KRONIKA

Docent Miloslav Darovec osemdesiatročný. Jozef Mlacek ■ Súpis prác doc. Miloslava Darovca za roky 1954 – 2008. Júlia Behýlová

ROZLIČNOSTI

Ako sa vyslovuje slovo *pizza*? Slavomír Ondrejovič

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

SLOVENSKÁ REČ

časopis
pre výskum
slovenského jazyka

orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
Slavomír Ondrejovič

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Jana Wachtarczyková

REDAKČNÁ RADA
Ján Bosák, Klára Buzássyová, Juraj Dolník, Mi-
roslav Dudok, Ján Findra, Jana Wachtarczyková,
Lubomír Kralčík, Milan Majtán, Jozef Mlacek,
Slavomír Ondrejovič, Matej Považaj, Ján Sabol,
Daniela Slančová, Pavol Žigo

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Konstantin Lifanov, Zánik menných tvarov trpných
príčasí v spisovnej slovenčine 193
Lubomír Ďurovič, Bardejovský katechizmus (1581)
– prvá slovenská kniha 204

DISKUSIE A ROZHĽADY

Slavomír Ondrejovič, Slovenská výslovnosť a jej
kodifikácia 219
Peter Chorvát, Jazykovedec v armáde. Pôsobenie Eugena
Paulinyho na ministerstve národnej obrany v roku 1940 ... 231

SPRÁVY A RECENZIE

SLOVO – TVORBA – DYNAMICKOSŤ na vine. Jana
Wachtarczyková, Jana Končalová 236
O minulosti, prítomnosti a budúcnosti českej štylistiky.
Čechová, M. – Krčmová, M. – Minářová, E.: Současná
stylistika. Ján Findra 240

KRONIKA

Docent Miloslav Darovec osemdesiatročný. Jozef Mlacek ... 246
Súpis prác doc. Miloslava Darovca za roky 1954 – 2008.
Júlia Behýlová 250

ROZLIČNOSTI

Ako sa vyslovuje slovo *pizza*? Slavomír Ondrejovič 256

INFORMÁCIE AUTOROM

Redakcia prijíma príspevky spracované na počítači – textový editor Word pod operačným systémom Windows, najlepšie vo formáte .rtf. Pri spracúvaní príspevkov prosíme dodržiavať tieto zásady:

1. V celom texte používať jednotné riadkovanie 2.
2. V texte za každým interpunkčným znamienkom urobiť medzeru (napr. s. 312 a pod.).
3. Slová na konci riadka nerozdeľovať a tvrdý koniec riadka používať iba na konci odsekov. Odseky začínať so zarážkou.
4. Pri rozlišovaní typov písma pridávať sa naďalej úzu časopisu, používať *kurzívu*, **bold**, ^{horný/}_{dolný} index. Nič nepodčiarkovať, neriediť, nepoužívať široký a vysoký typ písma a pod.
5. Rozlišovať dlhú čiarku (pomlčku), napr. G. Altmann – V. Krupa, a krátku čiarku (spojovník), napr. T. Slama-Cazacu; vedecko-metodologický a pod.
6. Poznámky pod čiaru v texte označiť horným indexom (napr. vzniká tým synergický efekt,¹ ktorý...), poznámky uviesť na konci príspevku v tvare horný index, medzera, obsah poznámky (napr. ¹ Synergia znamená spolupôsobenie...).
7. Grafy a schémy pripojiť na osobitnom liste maximálne vo veľkosti šírky a výšky strany časopisu (podľa požadovanej veľkosti).
8. Príspevky prosíme posielat' elektronickou poštou ako prílohu paralelne na adresy *wachtarczyk@gmail.com* a *slavoo@juls.savba.sk*. Po prijatí príspevku autorov vyrozumíme o možnostiach publikovania.
9. Literatúru uvádzať takto:
 - a) knižná publikácia:

FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 2. vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s.
 - b) štúdia v zborníku:

DOLNÍK, Juraj: Spisovná slovenčina a čeština. In: Studia Academica Slovaca. 28. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1999, s. 39 – 52.
 - c) článok v časopise:

HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes ísť a chodiť. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.

Prosíme autorov, aby s príspevkami posielali aj údaje potrebné na vyplatenie honorára: rodné číslo, adresu trvalého bydliska a číslo bankového účtu.

Súčasťou každej štúdie Slovenskej reči je záväzne abstrakt v anglickom jazyku (vrátane preloženého titulu). Abstrakt by mal mať približne 100 slov a obsahovať tzv. kľúčové slová na identifikáciu príspevku v rámci vedeckovýskumnej oblasti.

SLOVENSKÁ REČ, časopis pre výskum slovenského jazyka. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied. Ročník 74, 2009. Adresa redakcie: 813 64 Bratislava, Panská 26. Hlavný redaktor: Slavomír Ondrejovič. Výkonná redaktorka: Jana Wachtarczyková. Technický redaktor: Vladimír Radik.

Vychádza šesť ráz za rok. Objednávky a predplatné prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk.

Registračné číslo 7089.

Evidenčné číslo EV 3695/09

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia.

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia.

Telephone: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Distribution rights held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 2009

Konstantin Lifanov

ZÁNİK MENNÝCH TVAROV TRPNÝCH PRÍČASTÍ V SPISOVNEJ SLOVENČINE

LIFANOV, K.: The Loss of Passive Participles Short Forms in the Slovak Literary Language. Slovenská reč, 74, 2009, No. 4, pp. 193 – 203. (Bratislava)

This paper deals with the history of passive participles short forms in the Slovak Literary Language. Competition of passive participles short and long forms occurred already in the oldest Slovak writings but they coexisted till the middle of 18th century. The loss of short forms began since that time and continued till the 30th of 20th century. It didn't apply to all forms at once but differently according their gender and numerical characteristics and than according types of sentences, in which they were used.

Súčasná spisovná slovenčina nepozná menné tvary trpných príčastí. Takýto stav však nebol vždy a menné tvary trpných príčastí v nej boli kedysi bežným javom. Existencia ich výskytu v slovenských textoch sa dá rozdeliť na dve obdobia:

1) obdobie *koexistencie* menných a zložených tvarov, ktorú (možno pozorovať už v najstarších slovenských písomných pamiatkach;

2) obdobie *zániku* menných tvarov, ktoré sa končí v 30. rokoch 20. storočia. Ide tu však len o ich používanie v predikatívnej funkcii, lebo v atributívnej sa menné tvary trpných príčastí v slovenských písomných pamiatkach nevyskytujú.

Dlhý čas sa menné a zložené tvary trpných príčastí používali popri sebe a žiadne zákonitosti ich výskytu sa nedajú zistiť. Rovnakú situáciu badať tak v preklade Oláhovho rituálu, ako aj v oveľa neskorších textoch¹:

Pozehnany sy a chwaly hodny Pane Bože nass (3); genž sy pronasse hriechy /?/ *vkrižowany* a pro nasse osprawedlnej zmrtych *wzkrjsseny* (5); wssecky wěcy su *včineny* (9); kterjmžto byl *zapaleny* proti nassym mrsnym hřjchum (12) – za hrjchy nasse *včinen* gest (10); knassemu naučenj *napsano* bylo (3); aby ku čti a ku chwale gmena tweho wssecko *obrateno* bylo (5) (preklad Oláhovho rituálu, po r. 1560);

¹ V stredovekých textoch slovenskej proveniencie sa dlhé samohlásky buď neoznačovali, alebo sa označovali nedôsledne, preto často nie je možné zistiť, či je v texte použitý menný alebo zložený tvar ženského rodu, lebo sa líšili iba dĺžkou koncovej samohlásky. Tvary trpných príčastí ženského rodu preto medzi príkladmi neuvádzame.

Priweden gest ten Mladenec/ktery byl *obžalowan* ačkoly falessne (45); nechce aby bylo *potupeno/poniženo/a trapeno* (49); *Vloženo* gest wssem Ljdem/ aby gednuc vmreli (10); Budto *prenesen* gest Enoch/budto Eliass na woze ohnjwem *wzat* gest do nebe (11); Slussně *nazwan* bude Kunsst dobré vmrtij (12) – Zakon smrtj gednuc gest *wýdanj* (10 – 11) (Smrtnik, 1697);

A bez něho nic *včiněno/co včiněno* gest (50); tu hnedky spolu s námi *wywržen* gsa (3); *poslan* gest Angel Gabriel od Boha do Města Galilejského (12); a *nazwáno* bude gméno geho Emanuel (23 – 24); aby *obrezáno* bylo djtě (24) – když Syn Boží pro nás *wřelený* gest (5); biwssy on *zamordowány* (7); když guž vdy *zformowane* gsu (14), co w nj gest *počaté* (15); gakby někomu tagemstwi Nebeské *otewrené* byli (31); aby pokolenj lidskemu *sprawedlnost* se dosluhowala a *trestane* bylo (41) (Mačay, 1718);

Y *ponjžen* gest lid Moábsky (296); Y *oznámeno* gest Syzarom (296); a *pochowán* gest w hrobě otca sweho (304); Y *poweděno* gest Abimelechowi (306); Hlas hrdlički *slyssan* ‘ gest po zemi nasség (Pram. 278); Zrost twúg *pripodobňen* gest stromu pálmowému (Pram. 281) – Tyto su plodj a zemi, kdíž su *stworene* za dňa (Pram. 272); Wssecky w‘ecy skrze něho *učiňené* su (Pram. 282); Byl člow‘ek *poslaný* od Boha (Pram. 282); Nebo zákon skrze Moyžjsa *dany* gest (Pram. 283) (Kamaldulská biblia, 1756 – 1759);

Vstanoweno bilo nepromenitelnym urizenim (5); pred dwoma aneb troma swedkami *ukamenowan* bil (6); ktery pohan něni *učinen* gest lidu (6), a do zalare pekelneho *uwřen* (17), na dub za swe wlasý *obesen* bil (33) – že se nezda biti mezi lidmi *poctený* (2), od ženy sweg Dalile tri razy bil *oklamany* (11), ale potom poznal pozde a neskoro, že gest *sklamany*, že gest silí *zbaweny* a od Boha *opussteny* (11) (Mokoš, 1752 – 1774);

...tak srdce wruce B. W. *postaweno* bolo (5); len toliko w Rime na dwakrat stotysicz krestianuw *pomordowano* bolo (10); kdy by mu od stawuw kraginskych *dowoleno* a *zanechano* bolo (15); gako owca k zabiti *weden* bil (19); Adam na hore Kalvarij *pohrben* byl (29); bol *slissan* hlas z nebe (30) – ktere modlam *obetowane* bili (3); kwiti ktere w noczy *zawrene* ge (7); Biskupem suce bil *odbarowani* od Theophanie (8); nebo *dany* gest tebe na pokog (15); abi telo geho na kusy *posekane*, *zedrane* bilo (12); Za boha zemskeho lidu Uherskeho bol *uznany* (16) (Vrábel, 1766);

...nebo dost prwnegssy Nedelu o tem *mluwno* bilo (2); a wokamzenj *priwedeno* bude do Udoly (45) – do ruku židowskich *odewzdany* bil (17); a skutky lidske wssecky *poznamenane* su (21), odktereho *zbitý* a *wihnany* gest gako blazen (22); za wssech učinku tich *sudeny* budess (24); merkug aby sy w Opowažliwostj *sklamanj* nebil (24); ale srdce od dobreho Umislu *zdalene* gest (37) (Bajan 1760 – 1771).

Avšak v druhej polovici 18. storočia sa situácia začína meniť, a to dost’ originálnym spôsobom, lebo proces zániku menných tvarov neprebíhal naraz, ale diferencovane. Niektoré tvary sa totiž strácajú, zatiaľ čo iné naďalej fungujú. Túto situáciu zachytil v začiatočnej fáze Anton Bernolák, ktorý kodifikoval trpné prídavia v „kombinovanej podobe“: menné tvary trpných prídaví stredného rodu, zložené ženského rodu a množného čísla a obe podoby mužského rodu: „*wolaní* alebo *wolan*, *wolaná*, *wolano bit’... wolaňi*, *wolané bit’*“ (Bernolák 1964, 275).

Blízke rozloženie menných a zložených tvarov trpných prídaví nachádzame vo veršoch Jána Hollého: trpné prídavia mužského a stredného rodu sa používajú v menšej podobe, kým trpné prídavia ženského rodu a množného čísla majú zloženú podobu:

Náramná, o jakéj *ňeslíchano*, pohroma túto/Potkala zem (47); „Ach! já něščastní! ach, já l’en vždicki *utrápen...*“ (22); Tam veselí, tam rozkošni, všech i *pozbaven* otrap/Bol bi p’řinul vek můj a samé radovánki požíval (22); Keď bi ňebol sa do tich, čo mi zamišlal, vpřeřel osidel/A s ňich

vám do vašich rúk a pod vašu strážu *od'evzdan* (23); I preto je z vazeňá a ze smutních *viv'lečen* ohňiv;/Kráľovskú hrdo aj *poc'len* k tomu ešče ňevestu (25); Večňe-l'i *odsúden* k tomu náš je tu na svet'e národ./Pod cudzím abi len sme zaprahli díchal'i jármom,/A vlastnú slobodu, vlastnú ňeužíval'i volnosť? (26); Aj čo žijú, kďe Dunaj bere Váh a krutími do nútra/Ustmi loká, i *ňesen* ze sebu zas doňho vilévá (33); Čo spravením od Smíla mečem, jakovému podobní/Lahko ňebol *vidan*, v krvavém boji rúbá, a jedním/Len sekem údatné rozeť'inal prespoľi mužstvo (33)//I kdo je s prítomních, v rovně čo bi náhod'e takto/Sám ňečiňil, že bi on radšej v t'emnósti a hrozňej/Vazbe sa chcel trápiť, radšej svú potrať'it' hodnosť./A vlastného celí *zbavení* biť do smrt'i statku (53); ...najdražšá Kremňica kovmi/Vistrmením s t'ej a s t'ej stránki pahorkem/*Priklopená*, a do svého Nová Baňa údola st'ísklá (44); *Ozbrojení* tito vždicki chod'á a na končini stríhnu (29).

Ludovít Štúr, keďže sa orientoval na živé stredoslovenské nárečie, kodifikuje len zložené tvary trpných prídachstí, pretože v tomto nárečí menné tvary celkom zanikli. Menné tvary trpných prídachstí nekodifikuje ani M. Hattala (1864), i keď sa vzdáľuje stredoslovenskému nárečiu a nahrádza tvary stredného rodu s koncovkou *-uo* tvarmi s koncovkou *-é*.

Jazyková prax však bola iná a menné tvary trpných prídachstí sa naďalej používali, čo dokazujú aj príklady zo Sasinkových *Dejín kráľovstva uhorského* (1869). Je však zaujímavé, že používanie menných tvarov čiastočne pripomína situáciu v bernolákovčine, keď Franko V. Sasinek používa takmer celkom dôsledne len menné tvary stredného rodu, popritom aj zložené tvary ostatných trpných prídachstí:

Týmto spôsobom r. 1009 *utvoreno* bolo terajšie kráľovstvo Uhorské pod kráľami z krve árpádskej (4); Strannicky dejepisci temer nič neznajú vyprávať o vojňách sv. Štefana, ktoré on po r. 1009, v ktorom *zaokruženo* bolo kráľovstvo Uhorské, podujímal... (11); Keď Uhorsko tak *zbaveno* bolo nepokojá a pod múdрым panovaním sv. Štefana prekviť' začalo, pobúrili ho Pečenci, z Multansko-Valaska vyrazilívi do Sedmohradska (13); Keď po niekoľko rokoch jeho telo *vykopano* bolo, *nachodeno* bolo v neporušenosti a *preneseno* do hrobky kláštorá Saarskeho, ktorého zakladateľom bol (34)//Ktoby i uveril, že sv. Štefan nebol *zamiešaný* do vojny Henrika II., cisára nemeckého, švagra to svojeho? (11); Medzitým už východišťa z krajiny byly *zatvorené* (37); Poneváž kráľovstvo Uhorské *sostaveno* je na základe federácie alebo podmanenia zo skupením rozličných drievnych národov na území terajšieho Uhorska, nádobno nám ohľad mať i na celok i na jeho čiastočky, z ktorých tenže celok *sostavený* je (7); Avšak tuna jeho mužstvo bolo *pobito*, on ale *lapyň* a *oslepený* bol (37).

Povšimnutiahodné sú najmä dva posledné príklady, v ktorých boli popri sebe použité trpné prídachstia mužského a stredného rodu, pričom prvě v zloženej podobe a druhé v mennej. Zložený tvar trpného prídachstia stredného rodu sme zistili iba v prípade, keď je vo vete prívlastkom:

Smrt' posledního syna, v stolnom Belohrade pochovaného, mala veľký vliv i na ducha i na telo, neuhou ňoh už i tak *ztrápené*, tak že ustá jeho nikdy viac nepohly sa k úsmevu (19).

Všimnime si aj zaujímavé detaily: ak sa používa menný tvar trpného prídachstia, tvar pomocného slovesa, s ktorým sa zhoduje, sa záväzne nachádza v postpozícii. Ak sa používa zložený tvar, jeho pozícia voči tvaru pomocného slovesa je fakultatívna:

Ostatné sny svoje v žialu a bôlu dokonal a *pohrbený bol* v Pečuchove (37)//Čo sa prvého týče, isto je, že bol Imrich *zasnubný* s dákou kráľovskou nevestou, a to bezpochyby dcérou Mečislava, kráľa poľského... (17).

Dôležitá je aj ďalšia zvláštnosť používania menných tvarov trpných príchastí: ak vo vete, v ktorom je použitý, chýba podmet, často chýba aj tvar pomocného slovesa:

Teraz *uzavreno*, nelen uderiť na západné a severné hranice, no i na južné... (25); Na sneme mohúčskom *uzavreno*, zbranne a bez ohľadu na Jesaslavové nároky vpre-vodiť Salamona do Uhorska (48); K cieľu tomu snem do Stolného Belohradu, kde keď bol od troch biskupov, ktorí vyhli krvavým rukám povstalcov, ovenčený, *ustanoveno*, že zákony a nariadenia sv. Štefana do platnosti sa uvádzajú a ich prísne zachovanie sa nakladá (38).

Na používanie menných tvarov trpného príchastia v Sasinkovom diele nadväzu-je ich používanie aj v jazyku Jonáša Záborského, a to v jeho hre *Lžedimitrijady čili Búrky lžedimitrijovské v Rusku* (1866). Tu sa však črtá ďalšie obmedzenie ich fungo-vania: používajú sa buď vo vetách bez podmetu, alebo je podmet vyjadrený opyto-vacím zámenom vo vzťažnej funkcii alebo číslovkovým výrazom²:

Hneď *udereno* na zvon, celé mesto sa sbehlo, vlámali sa do uzavieraného dvorca; Keď jim *odopreno* sedieť za jedným stolom s cárom, odišli hnevne, i Mníšek s nimi; V tom zmeny niet, čo tam *uloženo*; Carica Maria bola silou postrizená za mníšku, Nahí uväznení, *200 mešťanov* ugličských *usmrteno*, mnohým vyrezané jazyky, najmnohší však poslaní v Sibir, tak že mavší 30 000 obyvateľov Uglič zpusnul vcele; Keď sa vzdala, vzdialili sa k Orlu a cár nešiel za nimi sám, lež vystrojil slabé len oddiely i k Orlu i ku Kaluge, kde *10 000 povstalcov* bolo *zatvoreno*, ostatnie ale vojsko rozpustil a vrátil sa v Moskvu, sláviť svadbu s Máriou, dcérou Petra Bujnusova Rostovského.

V uvedených príkladoch môže rovnako chýbať tvar pomocného slovesa, a to nielen v neosobných vetách, pričom menný tvar trpného príchastia môže zaujímať akúkoľvek pozíciu voči tvaru pomocného slovesa.

Táto situácia celkovo pretrváva až do konca 19. storočia, čo potvrdzuje jazyko-vý materiál z Katolíckých Novín (1889 – 1890). Menné tvary trpných príchastí žen-ského rodu a množného čísla sa v textoch nevyskytujú:

Spolok ten podáva ľudu slovenskému za pár krajciarov poklady múdrosti kresťanskej, ktorá není *pozlátená* leškom slávy sveta tohoto, podáva mu poklady v spisoch náboženských... (10); Od tých čias horia sviečky na oltári pri svätej omši a oltár má podobu truhly umrlčej, lebo nad telami mučeníkov bola *slávená* v katakombách obeta omše svätej (104); (Konkurs) študujúcich mladíkov, ktorí chcú byť *prijatí* za klerikov do seminárov arcibiskupstva ostrihomského, odbývať sa bude v Ostrihome dňa 2. júla (101); Nemôžem utajiť city, ktoré v srdci mojom *vzbudené* sú... (114).

V preskúmaných textoch nachádzame tiež prevažne zložené tvary trpných príchastí mužského rodu a len jednotlivé prípady použitia menných tvarov, čo je iba re-liktom predošlého stavu spájajúcim toto obdobie s bernolákovským:

² Príklady sme zobrali z www.klasici.sk

...prikázal jim zostať po hromade v Jeruzaleme až do príchodu Ducha svätého a požehnav jich *povznesen* bol do neba... (Katolícké Noviny 1889, 25 – 26); R. 1695 v marci *uveden* (installatus) do fary Nižna (!) ARD. Petrus Ludány, ktorý už r. 1697 po odchode Gabriela Barna prešiel za farára do Tvrdošína (21)//On chce na základe liturgie slovenskej spojiť Slovanov s ohniskom osvetly kresťanskej, so srdcom kresťanstva, s Rímom, preto je *nenávidený* a *očerňovaný* od všetkých nepriateľov Slovanstva... (105); On vo sviatosti oltárnej, ačkoľvek je *povýšený* na pravicu Otca, je predsa i spoluobčan náš, spoluobyvateľ slzavého údolia, brat náš a sprievodca náš na ceste do večnosti (96).

Iná je situácia pri menných tvaroch trpných prídavných mien stredného rodu, ktorých používanie záviselo od druhu vety. Vo vetách s podmetom, ktorý nebol vyjadrený číslovkovým výrazom, sa používali takmer výlučne zložené tvary:

Cirkvi kroz rodičov obetované *dieťa* – *vydané bolo* bludoverstvu a odpadníctvu od katolíckej viery Kristovej? (90); Krajinská školská rada v Čechách povolila, aby v Prahe *založené bolo* české ženské *gymnasium* (142); *To* všetko je ale *skryté, zahalené* pred očima našimi (96); Vydá sa do sveta, nepomysliac, s kolkým nebezpečenstvom je *spojené to túlanie sa* po svete (1889, 20); V odpovedi nech len bude *podotknuté i to*, jestli túto knižtičku neznajú, jakú teda pri pobízkňach potrebujú... (1889, 51); Ponevác z nikadiaľ zvest' neprišla, ani v „Kat. Nov.“ *nič uverejnené* nebolo, súdiť musím, že podobného braterstva nikde ničo, ani oň nikde nestoja (51) (Katolícké Noviny 1889)/I zaskvela sa tvár jeho jako slnko, a *ričo* jeho *učinené bolo* biele jako sňah... (1889, 10); ...býva nepriateľ duše premáhaný, mnohí (!) pútnik z otroctva hriechu vyprostený a *výťazstvo* (!) *vybojovano* (139); Lež v úsudku jeho, dosiaľ nevyhlášenom, bolo medzi iným len *to naložené*, aby sa stínaniu svojich súvinníkov prizeral (46) (Katolícké Noviny 1889).

Zaznamenali sme tiež prípad použitia menného tvaru trpného prídavného mena, keď je podmetom opytovacie zámeno vo vzťahnej funkcii (pozri rovnaký príklad v jazyku J. Záborského):

Nie bez významu stalo sa teda, že Ježišovi na kríži nezlámali kosti; stalo sa to – praví sv. Ján – aby sa vyplnilo, *čo nekedy prikázano* bolo o bäránkovi veľkonočnom starého Závetu... (1889, 2);

Zároveň sa v neosobných vetách naďalej dôsledne používali menné tvary:

Zákonom bolo *nariadeno*, že mŕtvých len von za Serviusovými múrmi bolo voľno pochovať (1889, 18); Liberáli tvrdia, že je v obecnych školách o náboženstvo *postarano* (1889, 52); Ačkoľvek duchovným potrebám katolíckých Čechov, Moravanov a Slovákov vo Viedni nenie v dostatočnej miere *vyhoveno*: predsa je to potešiteľné čítať o nich v časopisoch, že niečo docielili a hýbať sa neprestávajú, aby docielili viac ešte od tých, ktorí katolíckú, nie ale nemeckú cirkev reprezentujú (1890, 122); Preto my pre večného Boha prosíme najdôst. pp. biskupov, aby v seminároch bolo o to *postarano*, žeby budúci kňazia slovenské aspoň tak učili sa reči slovenskej, jako sa africké misiónári učia reči tých divochov, ktorých stroja sa obracať na vieru Kristovu (1890, 121); Lebo večnosť je len okolnosťou a nie príčinou; čas netvorí, ale len v čase býva *tvoreno* (1890, 112); ...koľko by sme to mali peňazi len za rok a kolkým chudákom mohlo by byť *spomoženo*! (1890, 126).

Z toho vyplýva, že *proces zániku* menných tvarov *sa rozšíril* aj na trpné prídavné mena stredného rodu, ktoré sa však tiež nestrácajú naraz, ale v závislosti od prostredia, v ktorom fungovalo to-ktoré trpné prídavné meno.

Uvedený protiklad tvarov trpných príchastí stredného rodu v neosobných vetách, ktorý sme zistili v spisovnej slovenčine 18. a 19. storočia, nie je v slovanských jazykoch unikátny. Je charakteristický aj v súčasnej spisovnej poľštine a ukrajinčine. Pritom tvary zakončené na *-no*, *-to* sa v uvedených jazykoch za príchastia nepovažujú, hoci sa uznáva, že vznikli z trpných príchastí. Vety, v ktorých sa používajú, sa hodnotia ako špecifické konštrukcie. Odôvodnením toho je ich dôsledné používanie a možný výskyt priameho objektu pri týchto tvaroch:

W Gdyni *oddano* do użytku luksusowe *rezydencje* (http://budownictwo.wnp.pl/w-gdyni-oddano-do-uzytku-luksusowe-rezydencje,68992_1_0_0.html); На Закарпатті *заборонено вилов* риби (www.ua-reporter.com/taxonomy/term/13983).

Je zaujímavé, že protiklad menných a zložených tvarov menných príchastí stredného rodu pri ich používaní v neosobných a osobných vetách je známy vo východnej slovenčine: *Bulo zavreto; žito je vimlacene* (Štolc 1994 : 59).

V spisovnej slovenčine z konca 19. storočia, konkrétne v Katolíckych Novinách (1889 – 1890), sme menné tvary trpných príchastí s priamym objektom nezistili. Na druhej strane sa však vyskytuje veľký počet viet s číslovkovými výrazmi³ tak konkrétnymi ako aj neurčitými, ktoré sa viažu s podstatnými menami v genitíve množného čísla. Trpné príchastia v týchto vetách majú menné tvary stredného rodu:

(Na konkurs v Ostrihome) dostavilo sa tohto roku 101 študujúcich, z ktorých za klerikov *prijato 49* (1890, 118); Kapucínom *podriadeno* je i *557.213 členov* III. Rádu (1890, 118); *...pokrsteno* dietok *11.004*, pohanov *pokrsteno 3.596*; stavov manželských *požehnano 2256* (1890, 155); *Koľko* starých i mladých býva takto *dokaličeno* a často *usmrteno!* (1890, 185); Minulého 1888. „vlasteneckého“ roku *zprenevereno* bolo u nás v Uhrách z pokladníc verejných i súkromných *997.000 zl.* (1889, 48); V Malej Asii *zboreno* bolo *30 domov* (1889, 24); Do týchto hrobitovov (katakomb) nektorých i *2.000*, ba i *mnoho viac* mrtvol bolo *uloženo...* (1890, 26); *Niekoľko osád* bolo *zničeno*, a *mnoho osôb zabito* (1890, 110); Doposavď do spolku tohoto *zapísano* je už u nás *992 veriacich* (1890, 106); V meste Louisville *zboreno do 300 domov* a železničná stanica zmetená do rieky (1890, 62); Minulého roku *vystaväno* vo Spojených Štátoch severoamerických *6.434 kostolov* (1890, 78); Katolícky stred žiada, aby tých *16 milionov prinavráteno* bolo katolíckému duchovenstvu, t. j. biskupom, ktorí s nimi naložia dľa práva cirkevného (1890, 99); Z „Tomáša Kempenského“ *vytlačeno* teprv *desať* hárkov (1890, 78); Z misijného ústavu St. Ottilien *poslano* bolo *6 misiónárov* a *9 mníšok* do východnej Afriky... (1890, 99); Na miestach, na ktorých schádza sa toľko ľudu zo všetkých strán sveta, je i *mnoho ľudského posnásano*, tuším viacej nežnosti (1890, 123); („Základina svedomia“) tak volá sa v Sev. Amerike od roku 1811 jestvujúca základina, v ktorej dnes *uloženo* je už *do 300.000 dollarov* (1890, 126).

Najzreteľnejší rozdiel v syntaktickej väzbe príchastia s číslovkovým a iným výrazom sa prejavuje vo vetách, v ktorých sa používajú popri sebe:

Všetky misiónárske *stanice* byly *spálené* a *mnoho* domácich *kresťanov pobito* (1889, 12).

³ Tu a inde máme na mysli len také číslovkové výrazy, v ktorých sa podstatné meno viaže s príslušným menom v genitíve množného čísla.

Zdôrazňujeme, že používanie tvarov pomocného slovesa v konštrukciách s menným tvarom trpného prídavia a číslovkovým výrazom bolo fakultatívne.

V uvedených príkladoch podstatné mená, ktoré sa spájajú s číslovkou, nie sú predmetom, ale podmetom. O tom svedčí tvar zloženého prídavia vo vete s číslovkovým výrazom zhodujúcim sa s nominatívnym tvarom množného čísla podstatného mena: *Na Pohorelej do organa 12 mutácií majúceho vložené budú dve nové jemného hlasu mutácie* (166). Keby podstatné meno v tejto vete bolo predmetom, malo by nasledovnú podobu: **Na Pohorelej do organa 12 mutácií majúceho vložené bude dve nové jemného hlasu mutácie*. Takéto vety sme však nezaznamenali.

Je pozoruhodné, že sa menné tvary stredného rodu trpných prídaví dostali dokonca do kodifikácie Sama Czambela, hoci to urobil akosi neisto. Fakticky ich nespomína a neuvádza žiadne príklady, ale keď vyratúva nominatívne koncovky týchto prídaví, pomenúva medzi nimi aj koncovku *-o* (Czambel 1902, 97).

Súvzťažnosť číslovkového výrazu s mennou zložkou prísudku zakončenou na *-o* sa koncom 19. storočia javila ako mimoriadne pevná a charakterizovala nielen menné tvary trpných prídaví, ale aj prídavných mien, napríklad v *Katolíckych Novinách*:

Prítomno bolo *mnoho biskupov* i *svetských veľmožov* (1889, 52); V Uhorsku je 20.000 hluchonemých, z ktorých len *280 účastno* je výchovy a vyučovania v ústavoch pre hluchonemých (1890, 190)⁴.

Podobný výskyt je však veľmi zriedkavý, pretože samotných menných tvarov prídavných mien v spisovnej slovenčine tohto obdobia existovalo veľmi málo. Jadro týchto konštrukcií tvorili práve konštrukcie s mennými tvarmi trpných prídaví.

Menný tvar trpného prídavia sme zistili aj v texte o dve desaťročia neskoršie, kým v neosobných vetách sa používali ešte neskôr:

Stará povest' spomína divotvornú zelinu, ktorá otvára pivnicu v zámku, v ktorej *nakopeno* je *mnoho zlata*, drahých kameňov a prevšelikých pokladov (Gierlová 1910, 4);

V prvých dvoch desaťročiach 20. storočia sa proces zániku menných tvarov prídaví naďalej postupuje, lebo zložené tvary prenikajú aj do neosobných viet, hoci sme v takýchto vetách registrovali skôr len menné tvary:

I ja by som veru tiež ináč vynaložil ten čas, keby mne bolo *dopriato*, čo si ty žiadaš (1911, 325); Najväčšej biede je *spomoženo* skrze válečnú podporu, tým štátnym zákonom, v ktorom sa aj

⁴ Čeština si zachováva takéto tvary doteraz, lenže ich použitie nie je obmedzené uvedeným druhom vety. Vid' príklady: A vše o čem můžeme mluvit, je v mně také jaksi *prítomno...*, (www.tf.jcu.cz); K volbě starosty, místostarostů, ostatních členů rady města (dále také jen RM), zástupců Města Blansko do společnosti a dalších právnických osob, ve kterých je Město Blansko *účastno*, a členů okresního shromáždění v Blansku zvolí členové zastupitelstva města (dále také jen ZM) veřejným hlasováním volební komisi, která má celkem tři členy (www.blansko.cz).

laskavá a múdra starostlivosť božia javí (1914, 305); Zbroje jedovaté užívať, studne, potraviny otráviť *je zakázano* (1914, 314)//A potom začal rozprávať, že dnes večer bolo *ustálené*, aby pre spolok sv. Bonifáca zariadená bola vianočná hra s hudbou, spevom a „živými obrazmi“ (1911, 341); V tých časoch *dovolené* bolo najhorlivejším a najspoľahlivejším kresťanom sprostredkovať a podať Sviatosť Oltáriu takým, ktorí z dákej príčiny pri službách Božích prítomní byť nemohli (1912, 198); *Písané je*: „Postavil Boh človeka v raji rozkošnom, aby ho obrábal a strážil“ (1912, 2) (Svätá Rodina).

Zaznamenali sme menný tvar trpného prídavia aj ako zložku tzv. stavového perfekta:

Ja by som ti dala, vieš, tú jalovicu, čo si ty vychovala, no a na šaty *máš už vyslúženo*, a potom môj starý povedal, že ako sirota *máš tiež čosi* v sirotskej kasse (1911, 344).

Vo vetách s podmetom sa pravidelne používajú zložené tvary trpných prídaví. Jedinou výnimkou je veta „*Pán Boh dal, Pán Boh vzal, jeho sväté meno nech je velebeno!*“, v ktorom je menný tvar trpného prídavia použitý na vytvorenie rýmu (Svätá Rodina 1912, 200). Menné tvary trpného prídavia stredného rodu sa vyskytujú aj v knihe J. Škultétyho (1920), ale len v neosobných vetách:

Sdeleno mu, že Lipničania svojho nového p. farára skvele prijali (13); Jestli o niečo i *opozdeno*, ale čulejší ľudia Horného Uhorska osvojili si všetko, čo vyvrel v duchovnom živote západnej a strednej Európy (14); Ako už *rečeno*, v duchovnej záhrade slovenskej pestovanú češtinu s časom na čas prerastala domáša slovenčina (89); Na reči o Hungarii je už azda dostatočne *posvieteno*... (125) (Škultéty 1920).

Neskôr boli všetky menné tvary trpných prídaví nahradené zloženými. Náhrada trpného prídavia zloženým sa mohla uskutočniť dvoma spôsobmi. Predovšetkým mohla byť mechanická, keď sa namiesto menného tvaru, ktorý bol pôvodne nominatívny, začínať používať taktiež nominatívny tvar zloženého prídavia. Uvedený druh náhrady sa realizoval vo všetkých typoch viet, vrátane viet s číslovkovým výrazom vo funkcii podmetu. Tento druh náhrady bol jednoduchší, lebo nemenil syntaktickú väzbu medzi podstatným menom, ktoré spolu s číslovkou plnilo funkciu podmetu spolu, a zloženým tvarom trpného prídavia, ktoré bolo súčasťou zloženého menného prídavku. Pozri príklady zo záznamu prejavu v Poslaneckej snemovni Národného zhromaždenia Československej republiky (NZ ČR) z r. 1937 a z encyklopedického vydania Slovenská vlastiveda (1943, 1946):

Naše mestá sa zmodernizovali štátnymi budovami, školami, rekonštruované prístavy na Dunaji sú našou pýchou; *postavené bolo mnoho ciest*, vodných stavieb, rozšírená bola značne sieť elektrizácie atď. atď. (NZ ČR 1937, <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/>); Okrem toho malo *byť* na rozličných miestach nemaďarských oblastí Uhorska *postavené 400* nových, tzv. milénarných ľudových *škôl* s určením, aby sa v nich podporovala maďarizácia krajov Uhorska, obývaných nemaďarským obyvateľstvom (Slovenská vlastiveda 1946, 295); Keď uvážime, že výnosom vlády z r. 1939 *bolo vyradené z knižnic 7.255 sväzkov* údajne politicky vadných, českých a pokrokových

a že vojna nežičila ľudovýchove, neprichodíme k priaznivému výsledku (Slovenská vlastiveda 1943a, 305); Pšenice nieto, ražou *bolo osiate 1,3 %*, jačmeňom 13,2 %, ovsom 36,7 % a zemiakmi *osádzané 23,1 % oráčiny* (Slovenská vlastiveda 1943a, 309).

V tomto prípade však vznikali problémy syntaktickej väzby trpného prídavia s podstatným menom, lebo dochádzalo k určitému formálnemu napätiu medzi prídavím a genitívnym tvarom podstatného mena. Neutralizácia tohto napätia si však vyžadovala zmenu syntaktickej väzby medzi trpným prídavím a podstatným menom a väčšie osamostatnenie tohto prídavia z hľadiska stavby vety.

Vzniknutá konštrukcia sa vyvíja ďalej tak, že zložené trpné prídavie sa začalo zhodovať s genitívnym tvarom podstatného mena viazaného s číslovkou a tým pádom nadobúda platnosť osobitného vetného člena – doplnku, ktorý rozvíja zároveň podmet aj prídavok. Je celkom možné, že takáto väzba sa najprv ustalovala pri takých prídavoch, u ktorých sa prejavila tendencia substantivizovať sa. Takéto prípady sme zistili už v Katolíckych Novinách z r. 1889, keď v iných podobných prípadoch sa ešte dôsledne používali menné tvary trpných prídavov:

14 ľudí prišlo o život a 50 bolo – zväčša veľmi ťažko – *ranených* (32); *Ranených* je 206 osôb a 460 uväznili (69).

Neskoršie sa ustalojuje zhoda všetkých iných prídavov s genitívnymi tvarmi podstatných mien použitých v analogických vetách:

V nasledujúcich dvoch rokoch bolo *založených mnoho* nových *periodík* (Slovenská vlastiveda 1943b, 324); *Päť skupín* tratí v celkovej dĺžke 322 km bolo celkom *odtrhnutých* od železničnej siete ostatného Slovenska, takže sú spojené len cez maďarské územie (Slovenská vlastiveda 1943a, 235); V Šariši bolo *napočítaných vyše 160* minerálnych *prameňov* (Slovenská vlastiveda 1943a, 267).

Práve tieto konštrukcie v spisovnej slovenčine začali dominovať, no konštrukcie s nezhodným prídavím a podstatným menom celkom nezmizli, hoci ich frekvencia značne klesla:

Tak, ako sme si povedali v umení, *bolo zničené veľa hodnotných diel*, ktoré mohli visieť v niektorej galérii... (<http://absolutnapravda.sk/novinky1.htm>); V označení možno uvádzať názov odrody (ak *najmenej 85 % vína bolo vyrobené* z tejto odrody) a ročník (ak *najmenej 85 % hrozna pochádza* z tohto ročníka) (www.trinom.sk/sk/vinohradnicky-zakon); *Bolo spracované niekoľko jeho verzií*. Rovnako *bolo spracované niekoľko verzií* predpisu v súlade s tým, ako sa menili a upravovali ustanovenia zákona ... ([www.telecom.gov.sk/index/open_file.php?file=telecom/Strategia/Vyskum/2003/zs318_2003.pd](http://www.telecom.gov.sk/index/open_file.php?file=telekom/Strategia/Vyskum/2003/zs318_2003.pd)); V hodnotenom období vyhotovili pracovníci spolu viac ako *5000 vyjadrení/stanovísk*, z ktorých *najviac bolo spracované* k stavebným zámerom a k posudzovaniu ... (www.soprs.sk/cinnost/vyrspr00/3_cinnost.htm); 7. aug. 2007 ... *Zemiaky* sa pestovali na ploche 120 ha, z toho 65 množiteľských. *Celkom bolo vyrobené 2 520 ton zemiakov* ... (www.trstenik.sk/new/historia/index.php).⁵

⁵ Vyjarujeme úprimnú vďaka dr. Martinovi Votrubovi, CSc za poskytnuté príklady z internetu.

Vety, v ktorých sú použité, nemajú hovorový charakter, skôr naopak, vyskytujú sa najmä v oficiálnych dokumentoch, preto by sme ich hodnotili ako prináležiace spisovnému jazyku napriek tomu, že nie sú kodifikované, hoci pod tlakom viet so zhodným prívlastkom nadobudli nádych nepravidelného a príležitostného charakteru.

Na záver by sme zhodnotili celkový vývin menných tvarov trpných prídastí v spisovnej slovenčine. Od samého vzniku slovenských písomných pamiatok bolo postavenie menných tvarov trpných prídastí slabé, lebo im už v najstarších textoch konkurovali zložené tvary. Napriek tomu trvalo niekoľko storočí, kým menné tvary začali skutočne zanikať. Nezanikli však naraz, tento proces najprv zasiahol jednotlivé tvary a potom aj rôzne typy viet. Najprv zanikli tvary ženského rodu a množného čísla a popri sebe sa používali menné a zložené tvary mužského rodu, čo odzrkadľuje Bernolákova kodifikácia, ako aj neskoršie pamiatky až do konca 19. storočia. Na prelome 19. a 20. storočia sa tento proces uskutočnil aj v rámci menných tvarov mužského rodu a rozšíril sa na tvary stredného rodu, hoci ich nezasiahol všetky. Mizli predovšetkým v úplných vetách, v ktorých podmet, prípadne predmet (pravdepodobne v konštrukciách tzv. stavového perfekta, čo však treba skúmať osobitne) nebol vyjadrený číslovkovým výrazom. V týchto typoch viet, ako aj v neosobných vetách sa menné tvary trpného prídastia udržali najdlhšie. V neosobných vetách konkurenciu menných a zložených trpných prídastí stredného rodu badať v prvom desaťročí 20. storočia, ale používali sa ešte aj v dvadsiatych rokoch. Pravdepodobne v tomto čase začali zanikať aj menné tvary trpných prídastí vo vetách, v ktorých podmet bol vyjadrený číslovkovým výrazom. Oneskorenie tohto procesu v tomto type viet bolo podľa nášho názoru následkom napätia, ktoré vznikalo pri náhrade menného tvaru zloženým. Existovali totiž dve možnosti vyriešenia tejto situácie: náhrada pôvodne nominatívneho, prípadne akuzatívneho tvaru menného tvaru trpného prídastia stredného rodu, ktoré sú však totožné, rovnako nominatívnym, prípadne akuzatívnym tvarom zloženého prídastia, v dôsledku čoho sa porušovala zhoda prídastia s podstatným menom v genitíve množného čísla. Druhá možnosť predpokladala práve ustálenie zhody prídastia a podstatného mena. Obidve sa realizovali v spisovnej slovenčine, hoci najprv pravdepodobne prevažoval druh viet bez zhody prídastia a podstatného mena, kým v súčasnej spisovnej slovenčine má naopak pevnejšie postavenie a vyššiu frekvenciu druhý typ viet, kým prvý má obmedzené použitie, hoci v spisovnej slovenčine úplne nezanikol.

Literatúra

- BAJAN, Paulín: Sermones. 1760 – 1771 (Rukopis).
Gramatické dielo Antona Bernoláka. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964.
556 s.

- HATTALA, Martin: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť, Náklad Viléma Lauffera, 1964. 157 s.
- CZAMBEL, Samo: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky sv. Martin, Vydanie Knihkupecko-nakladateľského spolku, 1902. 373 s.
- GIERLOVÁ, Emma: Kvetý s kríža. Slovensky podáva Fr. Rich. Osvald, dekan-farár, censor deices. V Trnave-Nagyszombat, Spolok sv. Adalberta (Vojtecha), 1910. 429 s.
- HOLLÝ, Ján: Vo výbere a interpretácii Viliama Turčányho. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1985. 223 s.
- Kamaldulská Biblia 1756 – 1759 (rukopis).
Katolícké Noviny, Trnava, 1889 – 1890.
- MACSAY, Alex: Panes primatiarum aneb Chleby prwotjn. Trnawa, 1718.
- MOKOŠ, Dominik: Sermones. 1752 – 1774 (rukopis).
- OLÁH, Nicolaus: Ordo et ritus sanctae metropolitane ecclsiæ Strigoniensis, quibus parochi et alii animarum pastores in ecclesiis suis uti debent. Viennae Austriae in aedibus Collegii caesarei, Societatis Jesu, anno M.D.L.X. (Oláhov Rituál po r. 1560, rukopis).
- SASINEK, František: V. Dejiny kráľovstva uhorského. V Banskej Bystrici, Kníhtlačiarsko-účastinársky Spolok, 1869.
- Slovenská vlastiveda, Zväzok I, Turčiansky Sv. Martin: Vydavateľstvo SAVU, 1943a; Zväzok II, Turčiansky Sv. Martin: Vydavateľstvo SAVU, 1943b; Zväzok IV, Dejiny, Turčiansky Sv. Martin: Vydavateľstvo SAVU, 1946.
- SMRTNIK, Benignus: Kunst dobre umriti. Trnawa 1697.
- Swaté Biblia slowénská aneb Pjsma swatého časťka I.– II. 1756 – 1759. (Kamaldulské Pismo – výber). In: Pramene k dejinám slovenčiny. Bratislava, 1992, s. 271 – 284.
- Svätá Rodina – Svätá Rodina. Liptovský Sv. Mikuláš, 1911 – 1915.
- ŠTÚR, Ľudovít: Náuka reči slovenskej. In: Slovenčina naša. Dielo v piatich zväzkoch. Zväzok V. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1957. S. 153 – 253.
- ŠKULTÉTY, Jozef: Sto dvadsaťpäť rokov zo slovenského života. V Turčianskom Sv. Martine, Tlačou Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku, 1920. 148 s.
- VRABEL, Gothard: Sermones 1766 (rukopis).

Ľubomír Ďurovič

BARDEJOVSKÝ KATECHIZMUS (1581) – PRVÁ SLOVENSKÁ KNIHA

Ďurovič, Ľ.: Bardejov catechism (1581) – the first Slovak printed book. Slovenská reč, 74, 2009, No. 4. pp. 204 – 218. (Bratislava).

The Bardejov catechism is structuralized into ten parts (the last of which is the so called *Haustafel*) according to the oldest reconstructed structure of Luther's Little Catechism (1529). This first Slovak version of this work is written in Czech or Slovak redaction, with approximate orthography of the Renaissance Czech, which in some translated parts is very chaotic. In this catechism, Luther's own texts were translated from German and in at least one case from Latin, but other texts have other sources: the quotations from the Bible are mostly taken from the fifth edition of the Czech Melantrich Bible (1577) based on the Vulgate, some other from Jan Blahoslav's recent translation of the New Testament (1564 or 1568) based on Erasmus' new version. The main Christian ritual texts (Decalogue, Creed and Lord's Prayer) are included in their traditional Czech wording, with language archaisms and several words originating from the western Latin Christianization before the mission of Cyril and Methodius. The prayers have different, some of them ancient sources.

The text doesn't answer the traditional question, whether his author/translator/editor is – as supposed – Severinus Sculteti, the VDM of the Bardejov Lutheran community.

Lutherov Malý katechizmus (MK) – tzv. Bardejovský katechizmus (BK) z r. 1581 – je najstaršia známa slovenská vytlačená kniha.

0.1. Katechizmy sú výrečným svedectvom o kultúrnej i jazykovej situácii Slovenska v období, keď iných historických prameňov nemáme nazvyš. MK obsahuje totiž aspoň päť druhov textov:

1. tri základné všeobecnokresťanské rituálne texty – Desatoro božích prikázaní, Viera všeobecná kresťanská (Krédo) a modlitba Otčenáš – a slová ustanovenia oboch evanjelických sviatostí – krstu svätého a večere Pánovej, všetky s ustáleným, zásadne nemeniteľným znením;
2. citácie textov z Biblie – tie sú alebo presne označené, alebo integrované do iného textu. Kultúrno-historicky je veľmi dôležitá v BK len čiastočne zachovaná časť „Tabule niekterých vecy“, v origináli „Haustafel“, ktorá pomocou citátov z Biblie, vybraných Lutherom, formuluje povinnosti všetkých kategórií občanov. To dáva plastický obraz o etickom a cez to i filozofickom pozadí MK. Filologickou úlohou je tu určiť, z ktorého vydania či redakcie Biblie je daný citát prevzatý;
3. Lutherove vlastné texty (úvod, výklady jednotlivých článkov katechizmu, príprava na spoveď), a tie musia byť preložené priamo z nemčiny, ale nemožno ako predlohu vylúčiť ani niektorý z najstarších latinských prekladov MK: tu riešenie môže byť filologické alebo historiografické;

4. základné každodenné modlitby, niektoré možno dávno ústne tradované, niektoré preložené z Lutherovej nemčiny, z toho však niektoré viac alebo menej opreté o biblickú predlohu (najmä žalmy);
5. uvádzacie texty, ktoré tiež môžu byť alebo prekladom, alebo voľnými formuláciami slovenského prekladateľa či vlastne vydavateľa BK.

0.2. Od najstaršieho obdobia, t. j. u nás od konca XVI. do polovice XVII. storočia, do vydania prvého kancionálu máme na Slovensku doložené štyri rôzne slovenské varianty tohto Lutherovho katechizmu:

1. *Bardejovský katechizmus* (BK), vydaný r. 1581 v bardejovskej tlačiarni Davida Guttgesella. Známy je jediný, poškodený, neúplný a s prehádzaným poradím strán zviazaný exemplár, ktorý r. 1947 reprinted a komentoval Boris Bálent¹, BK bol známy už Šafárikovi, v posledných rokoch bolo o ňom uverejnených niekoľko článkov, ktoré sa však (okrem jedného – M. Kovačka²) zaoberajú len jeho faktickými alebo domnelými slovakizmami.
2. Rukopisný *Kattechifmus* v tzv. *Bystrickej agende* (BBAg) z r. 1585. Je to príväzok ku knihe *Agenda česká, Dražd'any 1571*, 144 rukopisných strán, z toho katechizmus je na s. 74 – 91 (18 s.). Celý zväzok je uložený v bývalej Lyceálnej knižnici SAV v Bratislave a je dokonale reštaurovaný. Bystrickú agendu zrejme prvý raz opísal r. 1880 Bedrich Baltík³, ale potom dlho ostávala nepovšimnutá, až r. 1929 jej katechizmus niekoľkými slovami spomenul Július Adamiš⁴. Až Ján Ďurovič upozornil na jej jazyk⁵ a neskôr preskúmal jej piesňovú časť (posledných 42 s.)⁶. BBAg bola excerpovaná pre *Historický slovník slovenského jazyka*, dve ukážky z nej uvádza vo svojich *Dejinách spisovnej slovenčiny* E. Pauliny⁷, ale nikdy nebola ani čiastočne vydaná či reprintedovaná, vlastne ako celok ani opísaná a tobôž nie filologicky analyzovaná.
3. O tridsať rokov neskôr, r. 1612, bol vydaný katechizmus zvaný „*katechizmus troch superintendentov*“ (K 1612), známy tiež len v jednom neúplnom exemplári. Rizner ho neuvádza vôbec. Reedíciu vydal spolu s BK r. 1947 Boris Bálent (porov. odkaz 1). Podľa veľmi náročných drevorezových ilustrácií i podľa porovnania písma historička umenia E. Šefčáková vyslovila názor⁸, že tento katechizmus bol vytlačený v Olomouci.

Pretože bol vydaný bezprostredne po oficiálnom konštituovaní evanjelickej cirkvi na Žilinskej synode (r. 1610) s autoritou všetkých troch superintendentov, jej najvyšších predstaviteľov, stal sa jeho text smerodajným pre množstvo ďalších vydaní.

4. „Obnovením“ katechizmu troch superintendentov mal byť „*Pribišov katechizmus*“ z r. 1634⁹, kde k samotnému Lutherovmu MK sú pridané ďalšie dva, silne slovakizované texty a obsiahly prídavok duchovných piesní. Po jednom exemplári tohto katechizmu má budapeštianske Magyar nemzeti múzeum a odtiaľ nedávno získala duplikát aj Slovenská národná knižnica.
5. Okrem týchto štyroch mal ešte B. Tablic v ruke aj ďalší katechizmus, vydaný hlohovským rektorom Jánom Prúnom („*Prúnov katechizmus*“)¹⁰ niekedy koncom XVI. storočia (1583?, 1585?). Dnes je tento katechizmus stratený a o jeho obsahu nemôžeme povedať nič.

Spomedzi týchto štyroch najstarších slovenských vydaní Lutherovho katechizmu všetky tri tlačené vydania obsahujú základných päť rituálnych textov. Ich Lutherove výklady sú takmer totožné a toto ich znenie sa vcelku nezmenene používalo v slovenskej evanjelickej cirkvi (aj na Dolnej zemi a v USA), až kým tam koncom minulého storočia bibličtina nebola nahradená spisovnou slovenčinou. Naproti tomu sa rukopisný katechizmus v BBAg aj svojím jazykom, aj svojím prístupom k textu Lutherovho originálu podstatne odlišuje.

0.3. Celý tento komplex najstarších slovenských literárnych textov nebol doiaľ tak prebádaný, ako by si zaslúžil. Napr. nikto nešiel po stopách naznačených J. Čaplovičom a J. Petrikom, ako ich zaznamenáva M. Kovačka.¹¹

V tomto článku sa chcem venovať len filologickej analýze najstaršieho z týchto textov, **Bardejovského katechizmu**. O niektorých ideových odchýlkach BK od Lutherovho originálu som písal v časopise Slovenská literatúra.¹²

1.1. Bardejovský katechizmus, vydaný r. 1581 v Bardejove, je napísaný dobrou renesančnou češtinou, s istým množstvom nesystematických slovakizmov, čo nám dáva právo volať jeho jazyk **češtinou slovenskej redakcie**. Jeho jazyk a pravopis je v zásade totožný s jazykom a diakritickým pravopisom „zlatého obdobia českého písomníctva“¹³. To znamená, že prehláska *a – e* ani monoftongizácia *uo – ů* ešte nie sú dôsledné, zatiaľ čo monoftongizácia *ie – í* už je ukončená. Toto dlhé [i:] sa veľmi dôsledne píše digrafom *ij* (*wijra*). Mäkkosť (palatálnosť) konsonantov sa môže, ale nemusí označovať diakritikami (*odpowed – odpowěd*) a vnútri slova tiež spojením *i* (*tielo, niekterych, křestianský, diabel*), pred *e* aj grafémou *ě* (*tělo, některý*). Toto sa týka aj alveoláry [ž] (*ziádá – žádá*), [č] sa píše s diakritikou *č* alebo ako digraf *cž* (*otcowe cželednij – swu čeladku*), [ř] ako *ř, rz* alebo *r* (*třetij – trzetij – křestianský*), zatiaľ čo [š] sa píše prakticky vždy dvojitém *ff* (*wffak*, na konci slova *fs* (*nafs*). Písmená *i, í, y, ý* sa používajú promiscue, bez nejakého – aspoň mne pochopiteľného – princípu: aj pri mäkkosti predchádzajúcej spoluhlásky sa môže vyskytnúť napísanie *s y, ý* (*any, řýkay*). Tak isto označovanie dĺžky vokálov je v BK – aspoň v niektorých

jeho textoch (porov. 1.2.1) – celkom nesystematické, takže sa nedá určiť, čo je tlačiara, čo prekladateľova chyba a čo eventuálny znak východoslovenského nárečia. V tomto bode je nápadný rozdiel medzi napr. takým klasickým predstaviteľom renesančnej češtiny, ako sú Melantrichove biblie s veľmi dôsledným pravopisom (ktoré BK dokázateľne používal, porov. 1.3) a naším BK.

1.1.1. BK je svojou štruktúrou v zásade presnou kópiou Lutherovho Malého katechizmu z r. 1529. Pri porovnávaní budem vychádzať z komentovaného filologického vydania – či rekonštrukcie – tohto najstaršieho textu („älteste erreichbare Form“) v práci Joh. Me`era „*Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus*“¹⁴, s. 18 – 46; v ďalšom budem toto vydanie, zásadne dôležité pre môj výklad, skracať LL. – Bálintov reprint zle zrezaného a chybné zviazaného exemplára BK budem pre orientáciu priebežne paginovať 1 (lícna strana titulného listu) – 44 (končí sa kustódom *Rodi-*).

1.1.2. LL pozostáva z desiatich častí a BK toto rozdelenie – s jednou výnimkou – presne opakuje (rímske čísla LL sú v zátvorkách, názvy citujem podľa BK alebo voľne upravujem; moju pagináciu BK porov. 1.0): (I) Lutherov úvod „*Martin Luther Wssem pobožnijm ffararũm a kazatelũm...*“, s. 3 – 8, 23 – 25; (II) Desatoro („*Defatero Božy Prikázanij/Kterak ge otcowe cželednij fwu čeladku neysprostegi Wynavčeti magi*“ – podobne i ostatné časti), s. 30 – 35; (III) Krédo, s. 35 – 38; (IV) Otčenáš, s. 9 – 13; (V) Sviatosť krstu svätého, ss. 14 – 16 a chýbajúca časť; (VI) Spoveď, chýbajúca časť a s. 17 – 18; (VII) Sviatosť oltárna, s. 18 – 20; (VIII) Ranné a večerné modlitby, s. 21 – 22 a s. 39; (IX) Modlitby pred jedlom a po jedle, s. 39 – 40; (X) Haustafel, v BK zrezaný titul, pravdepodobne „*Tabule niekterijch wecy*“, s. 41 – 44, posledné strany chýbajú.

Odchýlka BK od LL je v tom, že BK má ihneď za Lutherovým úvodom na s. 26 – 30 oddiel „*Cžlankij včenij Krestianskeho*“, čo je všetkých päť rituálnych textov (II – V a VII) bez Lutherových výkladov plus Ježišovo splnomocnenie „*O mocij kličow*“. Tento oddiel so základnými vieroučnými textami takto, bez výkladov, v LL nie je. Takéto rozšírenie v pomere k LL nemusí byť vecou vydavateľa BK, ale môže sa zakladať na niektorom neskoršom z množstva vydaní MK hneď v prvých desaťročiach. Také isté zloženie MK, len bez Lutherovho úvodu (v LL oddiel I), je totiž aj v švédskom preklade MK do cirkevnej slovančiny ruskej redakcie zo začiatku XVII. storočia¹⁵.

1.1.3. Texty týchto desiatich oddielov majú veľmi rozličné pramene. Hoci LL je napísaný po nemecky, veľmi ľahko zrozumiteľnou hornou nemčinou, vydavateľ BK prekladal z nemčiny len tie časti, pre ktoré nemal domáci prameň. Takže tam, kde Luther v MK podáva základné kresťanské resp. lutherské články viery, ako aj tam, kde cituje Bibliu, BK používa u slovenských luteránov už existujúce znenie, v zásade české.

1.1.3.1. Základné kresťanské texty Desatoro, Krédo a Otčenáš, tak ako sa používajú aj dnes, majú predcyrilometodskú kontinuitu¹⁶. Pretože sa z vieroučných dôvodov musia odriekať doslovne, presne a niektoré aj viackrát denne, uchovalo sa ich znenie, rovnaké u Slovákov i Čechov, od najstarších čias, o čom nedvojzmyselne svedčia niektoré slová. Tak je napr. v našom Kréde slovo *všemohúci*, *všemohoucí* kalk z latinského adjektíva *omnipotens*¹⁷, čo svedčí o predcyrilometodskej západnej, latinskej christianizácii, na rozdiel od gréckeho substantíva *pantokratór* = ‚vševláďca‘ na tomto mieste apoštolského Kréda. Slovenské slovo *všemohúci*, napriek jeho výrazne českému hláskosloviu, pretrvalo u nás nezmenene dobrých tisíc rokov, najmä všetky vlny poslovenčovania v poslednom storočí. Podobne nepriezračné veľmi staré *vezdejs*¹⁸ (*chleb náš vezdejši* v Otčenáši), poslovenčované u katolíkov azda už od XVI. stor. na *vezdajši* či *vozdajši*, ustúpilo až v najnovšom čase priezračnému *každodenný*, ekvivalentu latinského *quotidianus* z Vulgaty. S týmto slovom však žilo, najmä v katolíckej cirkvi, paralelne celých tých možno tisíc rokov bez toho, že by ho niekto bol potreboval spriezačniť.

BK teda používa pre tieto rituálne texty ich znenie, tradíciou formulované a denne používané v domácej cirkevnej praxi, pričom ani neprekladá ich Lutherovo nemecké znenie, ale ani nepoužíva ich znenie z niektorej súčasnej redakcie Biblie.

1.1.3.2. Tak má napríklad LL prvé prikázanie „*Du solt nicht ander götter haben*“, ale BK na oboch miestach (s. 26, 30) ponecháva „*Nebudeš mijti Bohuow giných předemnou*“, hoci toto starozákonné „*predo mnou*“ teoreticky dovoľuje akékoľvek množstvo iných, vedľajších či nižších bohov. Tak isto sa BK drží prastarých formulácií s prohibitívnym záporným perfektívom (*Nezabiješ, Nepokradeš, Nepromluvíš...*) oproti Lutherovým nemeckým „*Du solt nicht...*“ atď.

1.1.3.3. Medzi Mojžišovými desiatimi prikázaniaми je v každej Biblii v Exodus 20, 4 ako druhé „*Neučiniš sobě rytiny, ani jakého podobenství...*“ ale v praxi kresťanskej cirkvi u nás, zrejme v duchu ikonodulského cirkevného koncilu, sa toto prikázanie vynechalo (neviem povedať, či nejakým formálnym rozhodnutím, alebo spontánne. Meyer¹⁹, inak vždy veľmi detailný, venuje tejto zásadnej veci, zákazu zobrazovania, a teda poznávania okolia človeka, len jednu vedľajšiu vetu: „...obwohl er (t. j. Luther) es im wörtlichen Sinne als ein Gebot nur für Israel ansah.“) a pre zachovanie počtu desať sa rozdelilo pôvodné desiate prikázanie na dve – zákaz chcieť sa zmocniť (*Nepožádáš...*) neživých vecí blížneho v deviatom a živých v desiatom prikázaní, hoci je tu potom spoločne, akoby v rovnakom rangu, aj manželka, aj služobníctvo, ale aj domáce zvieratá. BK zachytáva túto zrejme veľmi starú a dostatočne automatizovanú domácu prax všetkých rituálnych textov bez ohľadu na to, že platné, kanonické znenie ktorejkoľvek Biblie je iné: toto nie je, pravdaže, špeciálna BK, ale bežná prax západnej kresťanskej cirkvi pred reformáciou i po nej. V časti o sviatosti oltárnej, špecifickej už len pre luteránsku cirkev, odvodzuje MK usta-

novenie tejto sviatosti z evanjelií Matúša, Marka, Lukáša a z Listu apoštola Pavla Korint'anom. Ale v LL rovnako ako v BK a vôbec v praxi všetkých evanjelických cirkví až dodnes sa používa znenie tohto ustanovenia (*Pán náš Ježiš Kristus, v tu noc, v ktorouž zrazen byl, vzal chléb...*), ktoré nie je celkom totožné ani s jedným z uvedených zdrojov, ale je Lutherovým²⁰ formulačným kompromisom, zhrňujúcim všetky podstatné atribúty tejto sviatosti. Pretože táto Lutherova formulácia v preklade BK je doslova totožná s formuláciami neskorších slovenských katechizmov aj s praxou dnešnej evanjelickej cirkvi pred poslovenčením i po ňom, máme právo predpokladať, že BK zachytáva znenie, ktoré už aj vtedy, niečo vyše polstoročia po reformácii, bolo u slovenských evanjelikov jednoznačne ustálené: skutočne, MK, t. j. jeho presné znenie, bol všetkými luterskými cirkvami r. 1580 zaradený do Knihy svornosti ako jedna zo symbolických kníh luteranizmu.

1.1.3.4. Archaickosť týchto rituálnych textov v BK vidno aj z jazykových archaizmov. Tak je v druhej časti apoštolského Kréda (s. 37) zachované *s u p í n u m* po slovese pohybu: „...*přijgde s u d i t žiwých i mrtwých*“ s krátkym vokalizmom v kmeni²¹ typickým pre staročeské supinum (na s. 28 už novšie *saudit* a v ďalších vydaniach infinitív *přijde souditi/soudit*) a, ako menný tvar, so závislým genitívom: tento genitív tu teda nie je slovenský genitív/akuzatív. V spojke *aby* sa opakované *-by* správa ako časovaný a *o r i s t*, kde 2. os. sg. má rovnako ako 3. os. sg. nulovú koncovku²²: „*Pomni, a b y Den Swatečnij swětil* (s. 26, 31), *Cti otce sweho...*, *a b y byl dlauho žiw na zemi*“ (s. 26, 31), porov. neskoršie *Pomni a b y s den swáteční swětil...* *a b y s dlouho žiw byl...* Tvar „*P ř i d ě králowstwij twé...*“ v Otčenaši (s. 10) je stč. *o p t a t í v*. Taký istý optatív je aj v citáte z Listu Pavla apoštola Rimanom v Haustafel (s. 43): „*Každý czlowěk mocem wyžším poddán b u d ě*...“ Zrejme frazeologizovaný *d u á l* je aj vo výklade o sviatosti oltárnej: „...*k Gedenij a ku Pitij p o d s p ů s o b u Chléb a Wijna* (s. 18), v novších verziách ... *pod způsobem chleba a wina...*

1.2. Preklad Lutherových autorských textov v BK pochádza zrejme od dvoch rôznych prekladateľov.

1.2.1. Prekladateľ veľmi konkrétneho, radikálneho Lutherovho úvodu má pod renesančnou češtinou niektoré črty slovenské: tak je napr. G./A.pl. „...*was wffech milych mych Panůw a Bratřij šafařůw prosijm*“ (s. 4); imperatív *pomožte*, prechodník prítomný *zapřuce*, asimilácia z *užitky*; ale rovnako má aj niektoré typické črty hovorenej češtiny, dnes nazývanej „obecná čeština“: *wokrašlowati, wopustiti, wobičejnij, ani Wosla, nejmině, kratičkymu, zhola*. Pretože utrakvistickí Česi preklad Lutherovho luterského MK nemali a nejaký starší slovenský preklad tohto úvodu sotva môžeme predpokladať, musíme tento preklad pokladať za originálne dielo a jeho jazyk za priamy odtlačok jazykovej kompetencie jeho tvorca – so spisovnou i hovorenou češtinou okrem jeho vlastnej slovenčiny. Tento prekladateľ je však cel-

kom nedisciplinovaný v grafematike, t. j. v používaní diakritických znamienok a verzál, používa promiscue *i, í* a *y, ý* ap.: napr. *ani* píše niekedy „*any*“, niekedy „*aní*“ a ani žiaden iný variant napísania nie je vylúčený. Niektoré ďalšie neštandardne napísané slová: „*wý Biskupij*“ je *vy biskupi*, „*wistřihály*“ (*vystřihali*), „*kratky Spusob*“ (*krátký způsob*) atď. Za toto nemôže nemecký kníhtlačiar Guttgesell, ale sám prekladateľ či vydavateľ, ako svedčia iné texty v BK.

1.2.2. Preklad Lutherových výkladov všetkých piatich častí katechizmu je výrazne iný. Nie je to zrejme preklad len pre tento katechizmus – pravopis je tu temer dôsledný a text pôsobí dojomom vybrúsenosti. Napr. výklad druhej prosby Otčenáša „*Přidě Kralowstwij twé*“: „*Kralowstwij Božij zagisté samo od sebe přigijti může bez naffý Modlitby. Ale my žádáme w této Prosbě/aby y k nám take přiflo.*“

Tieto preklady reflektujú zrejme iné pravidlá spoločenskej zdvorilosti: tak sú nemecké *Gott, Yefus Christus* spravidla *P á n Bůh, P á n Gežijfs Krystus* a ich činnosti sú v prekladoch spravidla sprevádzané slovesom *r á č i t i*: napr. LL 27: *Ich glaube/das mich Got geschaffen...* ~ BK 36: *Wěřijm že gest mne P á n Bůh stwořiti r á č i l...*; LL 30: *Gott will da mit vns locken...* ~ BK 9: *P á n Bůh těmito slowy nás k sobě wolati a pobijzeti r a č i j...*; LL 28: *Ich glaube/das Yhefus Christus...* ~ BK 37: *Wěřijm že P á n Gežijfs Krystus...*

Na určenie predlohy týchto prekladov je signifikatívny výklad k tretej prosbe Otčenáša „*Bud Wuole twá/yako w Nebi/tak y na Zemi*“. Na podotázku „*Yak se to dege?*“ odpovedá BK: „*Když Otec Nebeský kazý a ruffý/wffeliku radu a wůli zlu/kteraž nám Gména geho swatého při nás nepofwęcuge/a Kralowstwij geho k nám přigijti nedopauftij*“. Vzťažná veta po *kteraž* nedáva zmysel: skutočne to nie je ekvivalent nemeckého „*Wenn Gott allen bösen rat vnd willen bricht vnd hindert, so uns den Namen Gottes nicht heiligen und sein Reich nicht kommen lassen wollen*“ (LL s. 30), kde oba infinitívy, *i heiligen, i lassen kommen* sú závislé od modálneho *nicht... wollen*, zatiaľ čo v citovanom mieste BK je od *nedopouští* závislý len jeden infinitív *přijíti*. Ten istý syntaktický posun našiel F. Bente²³ v školskom latinskom preklade Sauermannovom z toho istého roku 1529²⁴. Tu prekladateľ do latinčiny nevedel po latinsky konštruovať súvetie s dvoma závislými infinitívami, a tak prvý z nich zmenil na verbum finitum, čím síce vznikla gramaticky korektná, ale významovo celkom nesprávna veta. Vo všetkých neskorších slovenských katechizmoch, počínajúc K 1612, je už preklad presný: „*...kteraž nám Gména Božijho pofwęcowati, a jeho králowstwij k nám přigijti, nedopauftij*“. Záver z toho je, že – aspoň toto miesto – BK bolo preložené z latinčiny, t. j. že v Bardejove existoval v danom čase nielen nemecký, ale aj latinský exemplár MK. A pretože MK bol do latinčiny preložený pre školy, je dôvod domnievať sa, že sa používal aj v Bardejove v škole popri (?) či nemeckej, či slovenskej (BK) verzii.

Používanie v školách môže vysvetľovať aj to, že slovenský text týchto výkladov je hladký, impresionisticky by sa dalo povedať, že nesie stopy častého používa-

nia. Pretože Česi v tých rokoch Lutherov MK preložený nemajú (ak sa možno spoľahnúť na veľmi spoľahlivý Knihopis²⁵), museli tieto preklady textov MK vzniknúť a byť v používaní v slovenskom (školskom?) prostredí. Určiť, kde a kedy medzi rokmi 1529 a 1581 tieto preklady vznikali, musí byť ďalšou úlohou kultúrnohistorického výskumu.

Presne ten istý text Lutherových výkladov, s minimálnym množstvom drobných, skôr stylistických úprav a, samozrejme, vždy s novším českým pravopisom, sa používal v slovenskej evanjelickej cirkvi, až kým sa neprešlo na modernú spisovnú slovenčinu. A dnes používaný slovenský preklad sa stále drží tejto starej predlohy.

1.3. Biblické citáty z Nového zákona v BK pochádzajú z niektorého zo štyroch posledných, vcelku totožných vydaní Melantrichovej Biblie, vydaných pred r. 1577 v Prahe. Okrem textovej zhody (ktorá by ešte sama o sebe nemusela vylučovať aj inú predlohu) dokazuje to jednoznačne text BK z Tt 3, v. 5: „...*fpaſeny nás včiniľ/ſkrze obmytij druhého ro z e n i j a/obnowenij Ducha Swatého...*“ (s. 16). Zdanlivý slovenský G.sg. *rozenija*, ktorý spolu s nezvyklou podobou kmeňa upútal moju pozornosť, vznikol nesprávnym prečítaním a odpísaním originálneho „...*druhého rozenij/a obnowenij Ducha Swatého...*“, s nepochybnou lomkou pred spojkou „a“ v piatom vydaní Melantrichovej Biblie z r. 1577. (Ďakujem pani dr. M. Pytlíkovej z Ústavu pro jazyk český, ktorá mi identifikovala zdroj slova *rozenija*, a tým ma doviedla k porovnávaniu BK s „melantriškami“. Všetky ostatné identifikácie som mohol neskôr urobiť v bývalej Lyceálnej knižnici SAV v Bratislave, kde mi pani doc. Ivona Kollárová s veľkou ochotou vyhľadávala biblie spomedzi bohatých fondov tejto knižnice. Exemplár Sewerýnovej biblie mi bol láskavo požičaný zo súkromnej knižnice.)

Cez Melantrichovu bibliu sa BK, predovšetkým jeho biblické texty, stal mostom pre slovenské pokračovanie českej biblickej tradície. Ako názorný príklad možno uviesť znenie desiateho prikázania. Ak v BK stojí „*Nepožádáſ Manželky geho/ani ni č e h é h o ŷ což geho geft*“, vyzerá to na prvý pohľad ako chyba tlače namiesto normálneho *ničehož*. Ale to isté *ni č e h é h o ŷ* je aj v Melantrichovej biblii (porovnal som 2. a 5. vydanie, teda pravdepodobne je tak aj v ostatných), ale aj v predchádzajúcej biblii, Sewerýnovej, z r. 1537. A tak isto v opačnom smere: *ni č e h é h o ŷ* je nielen v K 1612 (katechizmus troch superintendentov), ale ešte aj v Pribišovom katechizme z r. 1634. Ukazuje sa, že *ni č e h é h o ŷ* je emfatický tvar používaný pri dôraze, ktorý Vážný²⁶ kladie medzi „některé zvláštnosti“ skloňovania záporných zámen.

Odchýlky BK od Melantrichovej Biblie sú len jednotlivé slová v inak totožných textoch. Tak napr. BK (s. 41) má v Tt 1, v. 7 *kněz* namiesto M. *biskup* (tak isto opravuje staršie *biskup* na *kněz* kralická jednodielka z r. 1613); BK (ib.) *dobrotivý* z Tt 1, v. 8 je namiesto M. *dobrého žádostivý*; namiesto M. *Ewangelium zvěstugij*

má BK (s. 42) ...*kteríž Ewangelium včij* z 1. Kor. 9, v.14. Namiesto M. *Každý člověk Mocnostem wywýšfeným poddán bud'* (Rim. 13, v.1) má BK archaické ... *mocem wyžšým poddán budě* (s. 43; druhý raz na tej istej strane je novšie *bud*), čo sa dnes podľa Kralickej citúva ako *Každá duše vrchnostem poddána bud'*. Zdroj týchto zmien som nezistil.

Nie z Melantrichovej Biblie, ale z Blahoslavovho prekladu Nového zákona (rovnaký text v oboch vydaniach, 1564 i 1568) sú len dva citáty na 1. (titulnej) a 2. (verzum titulnej) strane BK: *Nechte Dijtek/a nebraňte gim gijti ke mně...* (Mt. 19, v. 14) a *Ale ty zuštáway wtom čemus se naučil/a cožť gest fweřeno...* (2. Tim. 3, v. 14 – 15). Tieto dva citáty sú však jediné, ktoré nie sú v texte LL: titulný list BK a jeho verzum teda neboli koncipované spolu s jeho ostatným textom. Blahoslav prekladal Nový zákon z textu Erazma Rotterdamského vychádzajúceho z novonájdéných gréckych rukopisov, zatiaľ čo Melantrichov text je preklad tradičnej latinskej Vulgaty. Možno si myslieť, že autor/vydavateľ BK, keď ukončil samotný rukopis, dostal do rúk najnovšiu biblickú inováciu Blahoslavovu a tú použil aspoň na titulnom liste – ale to je len špekulácia. – O jeho dôslednosti svedčí iná vec: Blahoslav má trochu iný pravopis ako Melantrich, ale BK aj v týchto dvoch citátoch prispôbil ich pravopis pravopisu svojho, už hotového textu. Takže keď Blahoslav píše dlhé [i:] ako *j* (*djtek, pjsma*), píše to BK po svojom *dijtek, Pijtsma*. Blahoslav má dve L: obyčajné „otvorené“ *l* a tvrdé „zavrené“ *l* (*naučil, umělého*). BK, tak ako Melantrich, má aj v týchto citátoch z Blahoslava len jedno *l*. Blahoslav píše predložky spolu s menom (*wKrystu, odkohos*) a verzálami začína len vlastné mená, BK aj v týchto dvoch citátoch, tak isto ako v celom texte, predložky oddeľuje od substantív (nie nevyhnutne od zámen: *kemně, wtom*) a verzálou začína ľubovoľné substantívum, zrejme podľa toho, akú významovú váhu mu prikladá (v Mt. 19: *Dijtek, Kralowstwij Nebeské*).

1.4. Modlitby (BK s. 21 – 22 a 39 – 40), ani tie, v ktorých je kus textu niektorého žalmu, nie sú priamymi citátmi z Biblie: zrejme sa tu s biblickým textom mohlo zachádzať voľnejšie. Zreteľne je tu rozdiel medzi niektorými dávno automatizovanými domácimi formulami a novými textami, ktoré sa prekladajú z nemčiny.

Tak napríklad začiatočné votum „*We Gméno Otce/y Syna/y Ducha Swatého/ Amen*“ nie je preklad Lutherovho nemeckého „*Des walt Gott Vater/Son/Heiliger geist. Amen*“ (LL, s. 40), ale vychádza z prastarého latinského prežehnania *In nomine Patris, Filii et Spiritus Sancti*. Otázka akuzatívu *ve jméno* alebo lokálu *v mene* (*in nomine*) *Boha Ota...* je širšia teologická otázka. Pre modlitbu pred jedlom „*Bože Otče nášš Nebeský/požehnay nás y těch to Dáruow/kterěz z twé šftědrosti přigijmati budeme...*“ (s. 39), teda vlastne pre jej nemecké znenie „*HERR Gott hymlischer Vater/Segene vns vnd diese deine gaben/die wir von deiner milden gúte zu uns nemen*“ (LL, s. 41), uvádza Meyer²⁷ latinskú modlitbu doloženú už r. 1068: „*Benedic, Domine, nos et dona tua, quae de largitate tua sumpturi sumus...*“ Pekne vidieť, ako

sa latinský vzor v oboch ďalších jazykoch pomocou rozličných slov (*tvoja štedrosť – tvoja nežná dobrota*) doberal k totožnému sémantickému invariantu.

Inak vyzerajú veci s modlitbou *Děkugy tobě můg Otče Nebeský/.../žes mně této Nocy odewšfech nešťiáfních věcý/a nebespečenštwy zachowal... „* (s. 21) na pozadí LL s. 40: *„Ich dancke dir mein hymlischer vater/.../das du mich diese nacht fur allem schaden und fahr behut hast...“* Slovo sleduje slovo, hoci za *schaden* sú dosť neohrabané *nešťastné věci*, ale *fahr* je už zase presne *nebezpečensví*. Jediný (verbálny) rozdiel je na konci, kde slovenský prekladateľ v *„...das der böse feind keine macht an mir find...“* toho zlého nepriateľa konkretizoval a preložil *„...aby diabel nižadne mocý na mně ne nalezl.“* Tvrdenie, že toto je v BK preklad z nemčiny, podporuje napr. súčasný švédsky evanjelický spevník (Psalmbooken, mnoho vydání), ktorý určuje za autora samotného Luthera. Ako kuriózum môžem dodať, že som na túto modlitbu natrafil aj v katolíckej modlitebnej knihe *Štěpná zahrádka* (Budapešť 1894, s. 84), kde sa autori modlitieb, pochopiteľne, neuvádzajú.

Citátom z Biblie, žalm 145, v. 16 – 17, je celá modlitba pred jedením *„OCJ (t. j. oči) wšfeho tworw w tebe duffagij Paně/a ty dáwáfs gim pokrm gich w čas příjhodný. Otwijráfs ty, Paně Ruku fwau/a naplňujefs wšfeliký žiuotčich požehnánijm“*. Tento biblický citát ako modlitba pred jedlom musel byť veľmi rozšírený, videl som ho ako nástenný nápis po poľsky napr. na Waweli v Krakove, ale presne to isté znenie ako BK som nenašiel v žiadnej mne prístupnej Biblii – ani v Melantrichovej, ani v Sewerýnovej, ani v Kralickej a celkom iné je aj znenie v LL (s. 41). Spoločné majú všetky české najmä slovo *živočich*. Ale dvakrát opakované *Paně* s mäkkým ň (všetky ostatné ho majú len raz, pochopiteľne bez mäkkosti, Kralická ani raz), *otwijráfs... Ruku f w a u* oproti Melantrichovmu *ruku t v a u* a najmä posesívum *pokrm g i ch*, kde všetky ostatné české majú *pokrm g e g i ch* – to všetko otvára možnosť, že si bardejovský autor bežne známou modlitbu spontánne prispôbil svojej slovenskej reči.

Trochu iné je prispôsobenie žalmu 147, v. 9, ktorý je druhou časťou modlitby po jedle *„Chwalte Pána/nebo on dobrotiwý gest...“* (s. 40). Tvrdé starozákonné znenie u Melantricha *„...Kterýž dáwá Howadům pokrm gegich/y Hawrřanatům kterijž (sic) wolagij k němu...“* zmäkčil BK – pretože bol určený pre mládež (?) – na *„Kterýž dáwá Howádkům potravu gich (! porov. vyššie)/y také mladým Hawrankům/wzýwagijcým geho“*.

Podobné zmäkčenie má BK aj v preklade úvodu. Tam sa Luther rozhorčil, že ľudia na dedinách nevedia ani Otčenáš, ani Verím, ani Desatoro a teda *„leben dahin wie das liebe vihe (Vieh) vnd vnuernúnffige seve (Sau, pl. Säue)“*, v znení BK *„...a žiwij gfau co mýle Howadka/ a nerozumne Swinky“* (s. 3). Aj tu deminutíva či melioratíva oboch citlivých slov dali preloženému textu ten miernejší tón, pre ktorý nemčina mohla použiť len atribúty *milý, nerozumný*, keďže k daným dvom slovám nemecké melioratívum utvoriť nemožno.

Táto modlitba „*Chwalte Pána ...*“ na s. 40 je textovo veľmi komplikovaná. Pozostáva z voľne vybraných veršov 1 a 25 žalmu 136²⁸ (v číslovaní Kralickej biblie i Vulgaty) a z veršov 9 – 11 žalmu 147. Podľa Meyera je toto Lutherova vlastná kombinácia a dnes si len možno postaviť otázku, prečo si vybral ako negatívny protiklad bohabojnosti a oddanosti z knihy žalmov také zvláštne metafory („*Neoblibuje jobě Pán sýli Koně/aniž mu se libij Laytki (lýtká!) Muže*“ v BK či „*Nebudet' v fýle koně lijbofti miji/ani w laytkách muže zalijbij se gemu*“ v M.). Textovo sú verše zo žalmu 136 zhruba totožné so znením u Melantricha a Sewerýna (v oboch má tento žalm číslo 135), ale celá časť zo žalmu 147 (M. 146) je celkom iná a jej zdroj dnes neviem nájsť. Pri predpoklade, že BK tu použil už hotový preklad či skôr transpozíciu Lutherovej kombinácie, ostáva otázka, odkiaľ je toto znenie, v ktorom text z dvoch žalmov pochádza z dvoch celkom rozličných redakcií českej biblie.

1.5. Niekoľko málo pokynov či spájajúcich textov je tým miestom, kde sa slovenský pôvod autora/vydavateľa BK prejavuje aj jasnými jazykovými slovakizmami. Ale, ako bolo povedané vyššie, tvary bez prehlásky *a – e* (*domluwag, day, wezday/ffy*), resp. bez monoftongizácie *uo – ů* (*Yát' gfem Pán Buoh twog/Buoh velmi horliwý, D.pl. učedlnijkuom, G.pl. Rodičuow*) v tejto vývojovej fáze češtiny a slovenčiny nie sú ešte nedvojzmyselným znakom slovenského pôvodu.

V pokynoch pre výber modlitby na s. 21 – 22 sú neďaleko od seba graficky štyri rôzne imperatívy pre ten istý pokyn: *powecz, powěc, řekny a reknij*, patričný infinitív na s. 39 a 40 je *récy a ríciy*. V oboch súpisoch Desatora sa píše *prwŝfe* a *trzete/třete přikázaniy*. Zreteľne slovenské a v slovenskom kontexte sú neohybné prechodníky *na pokoj swuog gduc a spywagic neyaku péfen* (oba na s. 22), nepochybne slovenské *zapruč* je pod hybridným tvarom *Kryŝta zapřůce* (s. 7). Na rôznych miestach BK som našiel slovakizmy ako *ŝpowědam fe* (17), *ŝpowedlnijk* (s. 17, do posledných čias slovenská, skôr evanjelická podoba, na rozdiel od kodifikovaného *spovedník*), *Dediny, dyetky, o tey*, G.pl. *kličow*.

Celkom ojedinelý slovakizmus, možno vôbec v celých dejinách používania češtiny slovenskej redakcie, je slovenský vokatív *O t e c* totožný s nominatívom vo výklade prvej prosby Otčenáša (s. 10): „*(k čemuž) nám rač dopomáhati náŝ milý O t e c Nebeŝký*“. Avšak už v pokračovaní toho istého výkladu je bežný český vokatív „... *čehož nás rač uchowati/náŝ milý O t ě Nebeŝký*“. Osobitná forma vokatívu v slovenskom šesťpádovom systéme, temer len pre slová z náboženskej oblasti (*Pane Bože, Bože Otče, Pane Ježiši/u Kriste, Duchu Svätý...*), je dedičstvom z časov, keď čeština bola u nás jazykom kresťanskej cirkvi, pred reformáciou i po nej.

1.6.1. Dost' zriedkavé sú miesta, kde vydavateľ nepochopil nemeckú alebo ani českú predlohu. Prekladateľ nepochopil, že ak deti majú pred jedlom k stolu pristúpiť „*mit gefalten henden*“ (LL, s. 40), nie je to „*wizdwihtimij Rukij*“ (s. 39), ale *so zopnutými rukami*. Ak je nemecké „...*gelernt haben/aller freyheit meisterlich*

miffebrauchen...“ (LL, s. 18/19) preložené ako „...vyborné vměgij zle vžijwatý Křef-tianské fwobodý“ (3), tak je to možno preto, že prekladateľ nepoznal sloveso *zneužívati* alebo si naň nespomenul.

1.6.2. České prídavia nezvládol prekladateľ na s. 34. Na záver Desatora s Lutherovými výkladmi je tu text z 2. knihy Mojžišovej (Exodus) 20, 5 *so zrej-mou gramatickou chybou*: „*Yát' gšem Pán Buoh twog/Buoh welmi horliwý/genž n a w f f t e w u g i* (1. sg.) *neprawoft Rodičůw...* : *a č i n i j* (3. sg.) *milosrdenstwij nad ...* (ďalší text je odrezaný)“: 3. os. sg. *činij je tu namiesto* náležitej 1. os. *činím*. Vy-svetliť to možno porovnaním s textom predlohy, s Melantrichovou bibliou. Tam je participiálna konštrukcia „*Yát' gšem Pán Bůh twůg/fylný milownijk/n a w f f t ě w u g e* (príč. prít. činné) *neprawoft otcůw...* : *a č i n i j c* (príč. prít. činné; v staršej biblii Sewerýnovej má aj toto prídavie starší tvar *činije*) *milofrdenstwij... , , t. j. navštěvu-júci* neprávost', resp. činiaci milosrdenstvo. Autor BK zrejme usúdil, že slovenský používateľ katechizmu nemôže české prídavie *navštěvuje* – notabene homonymné s 3. sg. – identifikovať ako prídavie, a teda nahradil ho vedľajšou vzťahnou vetou *jenž navštěvuji* so slovesom v 1. sg. podľa implikovaného subjektu *ját'*. Avšak paralelné druhé prídavie, s tým istým implikovaným subjektom 1. sg. *ját'*, tým istým spôsobom nezamenil, ale z nejakého mne nejasného dôvodu (podľa Sewerýnovho *činije*?) ho premenil na tvar 3. osoby *činij*. V BK je však jedno *i n é* miesto (s. 27), kde je tých istých päť rituálnych textov, lenže bez Lutherových výkladov, a toto nemá predlohu v LL (porov. tu vyššie 1.1.2). Tam znie toto isté miesto temer rovnako a len druhá veta má správne, podľa prvej, sloveso v 1. sg.: „... *genž n a w f f t ě w u g i ne-prawoft Rodičuow... A č i n i j m milofrdenstwij nad mnoha Tisýcy témi kteříž milugij mne...*“ Vyzerá to tak, že *p r e k l a d a t e ľ* BK, ktorý pracoval podľa LL a české biblické texty do prekladu z nemčiny dosádzal, *n e z v l á d o l* adaptáciu českých participií z Melantrichovej biblie pre slovenského používateľa; ale ten, kto do toho istého základného textu katechizmu na inom mieste vložil ešte raz rituálne texty samotné, buď Exodus 20,5 už predtým vedel naspamäť, alebo prosto pochopil, že obe slovesá musia byť v tej istej osobe.

2.0. O autorovi, vlastne prekladateľovi a vydavateľovi BK nevieme povedať nič určité (vlastne ani nevieme, či to bol jeden človek – porov. v predchádzajúcom paragrafe otázku vsunutej časti). Tradične, od Kvačalu²⁹ sa za autora pokladá rektor, farár spoločného nemeckého a slovenského zboru v Bardejove³⁰ a nakoniec senior Severín Sculteti/Škultéty (1550 – 1600), „*ein windischer Slowak*“, ako cituje v Gymnaziológii³¹ Ján Rezik nemeckého rektora zo Spišských Vlách Joachima Leibitzera. Škultéty bol ako učiteľ i ako kňaz veľmi aktívny cirkevný činiteľ, najmä v protikalvínskej polemike. Jeho publikované latinské diela zaznamenávajú a komentujú všetci známi historici uhorskej literatúry ako Walaszky, Klein, Czwitinger a i. (porov. v Gymnaziológii, s. 357nn.), ale o tom, že by on bol tvorcom

Bardejovského katechizmu, niet nikde ani náznaku. Takže ku Kvačalovmu predpokladu nemám čo dodať.

V Bardejove síce pôsobil najvýznamnejší predstaviteľ Lutherovej reformácie v Uhorsku Leonard Stöckel, ale ten zomrel už r. 1560, takže – ani ako inšpirátor vydania BK – do úvahy neprichádza. Petrikom³² spomínaný Stöckelov katechizmus mne dostupné pramene nepoznajú. Ale s ním, ako priamym žiakom či spolupracovníkom Martina Luthera a Filipa Melanctona, mohol sa do Bardejova dostať exemplár niektorého z najstarších nemeckých vydání MK, ktorý sa potom o niekoľko rokov stal podkladom pre BK.

Ako autor neprichádza do úvahy ani bardejovský senior Michal Radašin (1510 – 1566), pôvodcom „Liburnus“, t. j. južný Slovan z kraja okolo Istrie (predkovia dnešných Slovincov mali veľmi intenzívnu reformáciu, porov. mená ako Primož Trubar, Jurij Dalmatin a i.). Ale aj ten zomrel už r. 1566 a vlastne ani literárne činný nebol.

Takže aj pre svoju medziiným pedagogickú cirkevnú aktivitu, i pre svoj slovenský pôvod (porov. vyššie a taktiež slovakizmy BK) i pre zhody chronologické je **Severín Škultéty** najpravdepodobnejším tvorcom, t. j. vydavateľom a prekladateľom Bardejovského katechizmu, najstaršej slovenskej knihy.

Literatúra

ADAMIŠ, Július: Štyristoročná pamiatka Malého katechizmu Dra Martina Luthera. 1529 – 1929. S.l.a., 199 s.

BÁLENT, Boris: Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612. Faksimile. T. Sv. Martin, 1947.

BALTÍK, Bedrich: O osnově malého Katechismu doktora M. Luthera československé. In: Korouhev na Sionu, 1880, roč. III, č. 8 a 9.

BENTE, Friedrich: Historical Introductions to the Lutheran Confessions. Internetové vydanie: <http://www.bookofconcord.org/historical9.php>

COHRS, Ferdinand: Vierhundert Jahre Luthers Kleiner Katechismus. Langensalza: Beyer & Mann 1929.

COHRS, Ferdinand: Die evangelischen Katechismusversuche vor Luther's Enchiridion. Bd. 1 – 5. Berlin 1900 – 1907.

Dostál, Antonín: Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví, 2. část Časování. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1967. 225 s.

ĎUROVIČ, Ján: Reč Bystrickej agendy. In: Slovenská reč, 1934/35, roč. 3, s. 186 – 187.

ĎUROVIČ, Ján: Najstaršia rukopisná zbierka piesní na Slovensku pred Tranovského kancionálom. In: Tranovského sborník. Sostavil Dr. S. Š. Osuský. Tranoscius. L. Sv. Mikuláš 1936, s. 23 – 42.

ĎUROVIČ, Ján: Duchovná poézia slovenská pred Tranovským. Lipt. Sv. Mikuláš: Tranoscius 1939. 385 s.

ĎUROVIČ, Ján: Evanjelická literatúra do tolerancie. S. I. : Matica slovenská 1940. 480 s.

ĎUROVIČ, Lubomír: Ešče raz *nasuščnyj*. In: Russian Linguistics, 1980/82, roč. 5, s. 175 – 179.

ĎUROVIČ, Lubomír: Kyrkslaviskan – svenskt missionspråk på 1600-talet. In: Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh. Lund: Klassiska Institutionen & Skåneförlaget 2000, s. 358 – 367.

ĎUROVIČ, Lubomír: Ako Bardejovský katechizmus modifikoval Luthera. In: Slovenská literatúra, 2009, r. 56, s. 306 – 311.

- Evanjelická encyklopédia Slovenska. Ed. B. Petrik. Bratislava 2001. 447 s.
- ISACENKO, Alexander V.: Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943. 105 s.
- ISACENKO, Alexander V.: Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši. T. Sv. Martin: Matica slovenská 1948. 108 s.
- Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do XVIII. století. II. Tisky z let 1501 – 1800. Část 1 – 9. Praha 1925 – 1967.
- KOVAČKA, Miloš: Bardejovský katechizmus v národných duchovných dejinách Slovenska. In: Kniha 2003 – 2004, zv. 2003. Martin: Slovenská národná knižnica 2004, s. 109 – 116.
- KVAČALA, Ján: Dejiny reformácie na Slovensku. Lipt. Sv. Mikuláš: Transcius 1935. 274 + IX s.
- KYAS, Vladimír: První český překlad bible (Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd, roč. 81, sešit 1). Praha: Academia 1971. 75 s.
- LUTHER, Martin: D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. 30. Band, Erste Abteilung. Weimar: Hermann Böhlau Nachfolger 1910. 826 s.
- MEYER, Johannes: Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus. Gütersloh: Verlag von C. Bertelsmann 1929. 545 s.
- PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 248 s.
- REZÍK, Ján a MATTHAEIDES, Samuel: Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku. Preložil a vydal Vladislav Ružička. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 614 s.
- ŠEFCÁKOVÁ, Eva: Ilustrácie Lutherových Katechizmov 1612 – 1848. In: Kniha 2003. Martin: Slovenská národná knižnica 2004, s. 75 – 91.
- VÁŽNÝ, Václav: Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 1. část Skloňování. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1964. 198 s.

Zoznam bibliografických odkazov

- ¹ BÁLENT, Boris: Bardejovské katechizmy z rokov 1581 a 1612. Faksimile. T. Sv. Martin, 1947.
- ² KOVAČKA, M., Bardejovský katechizmus v národných duchovných dejinách Slovenska. In: Kniha 2003 – 2004, zv. 2003. Martin: Slovenská národná knižnica, 2004, s. 109 – 116.
- ³ BALTÍK, Bedrich: O osnově malého Katechismu doktora M. Luthera československé. In: Korouhev na Sionu, r. III, 1880, č. 8 a 9.
- ⁴ ADAMIŠ, Július: Štyristoročná pamiatka Malého katechizmu Dra Martina Luthera. 1529 – 1929. S.l.a. 199 s.
- ⁵ ĎUROVIČ, Ján: Reč Bystrickej agendy. In: Slovenská reč, 1934/35, r. 3, s. 186 – 187.
- ⁶ ĎUROVIČ, Ján: Najstaršia rukopisná zbierka piesní na Slovensku pred Tranovského kancionálom. In: Tranovského sborník. Sostavil Dr. S. Š. Osuský. Transcius. L. Sv. Mikuláš 1936, s. 23 – 42.
- ⁷ PAULINY, Eugen: Dejiny spisovnej slovenčiny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983, s. 105 nn.
- ⁸ ŠEFCÁKOVÁ, Eva: Ilustrácie Lutherových Katechizmov 1612 – 1848. In: Kniha 2003. Slovenská národná knižnica. Martin 2004, s. 75 – 91.
- ⁹ ĎUROVIČ, Ján: Duchovná poézia slovenská pred Tranovským. Transcius. Lipt. Sv. Mikuláš 1939. 385 s.
- ¹⁰ ĎUROVIČ, Ján: Evanjelická literatúra do tolerance. Matica slovenská. S.l. 1940, s. 41 a passim.
- ¹¹ KOVAČKA, Miloš: c. d., s. 110 nn.
- ¹² ĎUROVIČ, Ľubomír: Ako Bardejovský katechizmus modifikoval Luthera. In: Slovenská literatúra, 2009, r. 56, s. 306 – 311.
- ¹³ KYAS, Vladimír: První český překlad bible (Rozpravy Československé akademie věd. Řada společenských věd, roč. 81, sešit 1). Praha: Academia 1971. 75 s.

- ¹⁴ MEYER, Johannes: Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus. Verlag von C. Gertelsmann. Gütersloh 1929. 545 s.
- ¹⁵ ĎUROVIČ, Lubomír: Kyrkslaviskan – svenskt missionspråk på 1600-talet. In: Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh. Klassiska Institutionen & Skåneförlaget. Lund 2000, s. 358 – 367.
- ¹⁶ ISAČENKO, Alexander, V.: Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši. T. Sv. Martin: Matica slovenská 1948. 108 s.
- ¹⁷ ISAČENKO, Alexander, V.: Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1943, zvlášť s. 60.
- ¹⁸ ĎUROVIČ, Eubomír: Ešče raz *nasuščnyj*. In: Russian Linguistics, 1980/82, roč. 5, s. 175 – 179.
- ¹⁹ MEYER, c. d., s. 86.
- ²⁰ MEYER, c. d., s. 468.
- ²¹ DOSTÁL, Antonín: Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví, 2. část: Časování. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1967, s. 58 – 59.
- ISAČENKO, Alexander V.: Začiatky vzdelanosti vo Veľkomoravskej ríši. T. Sv. Martin: Matica slovenská 1948, s. 53.
- ²² DOSTÁL, c. d., s. 67.
- ²³ BENTE, Friedrich: Historical Introductions to the Lutheran Confessions. Internetové vydanie: <http://www.bookofconcord.org/historical.php>, s. 94.
- ²⁴ MEYER, c. d., s. 11.
- ²⁵ Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do XVIII. století. II. Tisky z let 1501 – 1800. Část 1 – 9. Praha 1925 – 1967. Katechizmy č. 5061 – 5109, s. 356 nn.
- ²⁶ VÁŽNÝ, Václav: Historická mluvnice česká. II. Tvarosloví. 1. část Skloňování. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1964, s. 144.
- ²⁷ MEYER, c. d., s. 475.
- ²⁸ MEYER, c. d. 481.
- ²⁹ KVAČALA, Ján: Dejiny reformácie na Slovensku. Lipt. Sv. Mikuláš: Tranoscius 1935, s. 119.
- ³⁰ Evanjelická encyklopédia Slovenska. Ed. Petřík, Boris. Bratislava 2001, s. v. Bardejov.
- ³¹ REZÍK, Ján a MATTHAEIDES, Samuel: Gymnaziológia. Dejiny gymnázií na Slovensku. Preložil a vydal Vladislav Ružička. Bratislava: Státní pedagogické nakladatelství 1971, s. 238.
- ³² KOVAČKA, c. d., s. 111.

Slavomír Ondrejovič

SLOVENSKÁ VÝSLOVNOSŤ A JEJ KODIFIKÁCIA

ONDREJOVIČ, S.: The Slovak Pronunciation and its Codification. *Slovenská reč*, 73, 2009, No. 4, pp. 219 – 230. (Bratislava)

In the paper the author analyses the new publication of a work: The Slovak Pronunciation Rules published by Matica slovenská (2009). The author runs a dispute about the mode that declare given text as a codification textbook and also with the perception of a language as a strict system. The author doubts of a need for spelling palatal *l'* in the weak position (*le, li, lia, liu, lie*) but also of some proposals concerns about specific phenomenon in this lexicon.

1. Zdá sa, že zasa raz dozrel čas zamyslieť sa nad metodologickými i praktickými otázkami slovenskej výslovnosti a jej kodifikácie. Opäť totiž vyšli Pravidlá slovenskej výslovnosti z pera Ábela Kráľa, na ktoré sme diskusne reagovali už v štúdiu O niektorých problémoch slovenskej ortoepie pred viac ako dvadsiatimi rokmi (Ondrejovič, 1988, s. 100 – 108), keď túto „základnú kodifikačnú príručku“ vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo – po prvýkrát v r. 1984 (Kráľ, 1984), po druhý raz v nezmenenej forme v r. 1988 (Kráľ, 1988) a potom neskôr aj po tretíkrát, takisto bez akejkoľvek zmeny, v r. 1996 (Kráľ, 1996). Novšie, v r. 2005, vo vydavateľstve Matica slovenská vyšli od Á. Kráľa čiastočne prepracované výslovnostné pravidlá pod názvom Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník (Kráľ, 2005). V duchu uvedenej tradície sa napokon celkom nedávno objavilo vo vydavateľstve Matica slovenská druhé (nezmenené) Kráľovo vydanie tejto príručky pod názvom Pravidlá slovenskej výslovnosti (Kráľ, 2009).

Hoci by bolo možné diskutovať aj o tom, či v súčasnosti vôbec môže základné kodifikačné dielo pripravovať jeden autor (Pravidlá slovenskej výslovnosti sú v tomto kontexte u nás jedinou výnimkou), treba uviesť, že Á. Kráľ k tejto práci pristupoval pomerne dobre pripravený. V časopise *Kultúra slova* (1974 – 1976) publikoval priebežne seriál príspevkov o základných koncepcných a problémových miestach slovenskej ortoepie. Legitimitu prvých Pravidiel slovenskej výslovnosti vtedy potvrdzovala aj Ortoepická komisia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, o čom svedčí toto konštatovanie na frontospise publikácie: „Text tejto knižky ako kodifikačnú príručku slovenskej spisovnej výslovnosti schválila Ortoepická komisia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave v tomto zložení: J. Horecký, G. Horák, Á. Kráľ, E. Pauliny, Š. Peciar, J. Ružička, J. Sabol,

V. Záborský¹. Príručku okrem toho schválilo „Ministerstvo školstva Slovenskej socialistickej republiky dňa 3. mája 1983 číslo Š 5990/1083-32 ako vysokoškolskú príručku pre filozofické a pedagogické fakulty vysokých škôl a Vysokú školu múzických umení v Bratislave“. V uvedených vydaniach Slovenského pedagogického nakladateľstva nenájdeme zmienku o tom, že by ju ako *kodifikačnú príručku* schválil či vyhlásil za kodifikačné dielo nieto iný ako spomínaná ortoepická komisia.

Hoci vydania Pravidiel slovenskej výslovnosti Á. Kráľa z rokov 2005 a 2009, ktoré vyšli vo vydavateľstve Matice slovenskej, sú identické, je tu predsa jeden neprehliadnuteľný rozdiel. Kým v prvom matičnom vydaní príručky sa na frontospise spresňuje len to, v rámci akej výskumnej úlohy štátneho programu boli pravidlá pripravované (neuvádzajú sa ani recenzenti), vo vydaní z r. 2009 sa čitatelia už dozvedajú, že „informáciu o Pravidlách slovenskej výslovnosti vzala na vedomie Ústredná jazyková rada ako poradný orgán ministra kultúry Slovenskej republiky 16. februára 2009. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky v zmysle paragrafu 2 ods. 2 zákona NRSR č. 27/1995 Z. z. o štátnom jazyku Slovenskej republiky v znení neskorších predpisov vyhlásilo toto vydanie Pravidiel slovenskej výslovnosti za jednu zo základných kodifikačných príručiek zahŕňajúcich opis kodifikovanej podoby štátneho jazyka Slovenskej republiky“. To znamená, že sa tu nedbalo na doterajší zvyk schvaľovať kodifikačné diela v prvom rade v odborných stavovských (jazykovedných) komisiách celoslovenskej pôsobnosti. Tento krok sa obíšiel možno aj preto, že v medzičase (v r. 2003) Á. Kráľ ortoepickej komisii ponúkol na schválenie rukopis s názvom Pravidlá slovenskej výslovnosti 2., ktorý posúdili štyria jej členovia: J. Kačala, J. Findra, M. Považaj a S. Ondrejovič. Spomedzi uvedených autorov vydanie rukopisu v predloženej podobe odporučil iba J. Kačala, kým ostatní traja posudzovatelia upozornili na množstvo sporných a neprijateľných riešení v pravidlách a na neadekvátne vyznenie niektorých pasáží. Na spoločné zasadanie Ortoepickej komisie a Právoepisnej komisie, na ktorej mohol Á. Kráľ obhájiť svoje Pravidlá, neprišiel (ospravedlnil sa listom). Možno predpokladať, že dnes je aj sám autor vďačný svojim oponentom, ktorí ho upozornili na nedotiahnutosť rukopisu a na konkrétne sporné miesta, keďže v matičnom vydaní aspoň niektoré z námietok akceptoval. Druhou okolnosťou, na ktorú v tejto súvislosti treba upozorniť, je, že v novele zákona o štátnom jazyku Slovenskej republiky, ktorá platí od 1. septembra 2009, sa vypustila pôvodná formulácia, že kodifikáciu vyhlasuje Ministerstvo kultúry SR *na podnet akademických a slovakistických pracovísk* a zamenila sa formuláciou, že Ministerstvo kultúry kodifikáciu **schvaľuje** a **zverejňuje** na svojej internetovej (azda skôr webovej!) stránke. To znamená, že ministerstvo kultúry by mohlo celkom legálne ignorovať odborné komisie s celoslovenskou pôsobnosťou a môže sa uspokojiť

¹ Členov komisie tu uvádzame bez titulov.

s rozhodnutím Ústrednej jazykovej rady, ktorá je v súčasnosti, po personálnej rekonštrukcii v r. 2007, viac politickým než odborným orgánom (nie je náhoda, že sa na frontospise Pravidiel slovenskej výslovnosti – PSV – neuvádzajú konkrétne mená schvaľujúceho orgánu). Prinajmenšom to zatiaľ tak vyzerá, keďže sme zatiaľ bez metodického pokynu, ako interpretovať jednotlivé ustanovenia zákona. Napokon dodajme, že recenzentmi 2. vydania Kráľových matičných Pravidiel slovenskej výslovnosti sú J. Kačala a I. Ripka. Nemali by nimi byť skôr tí, čo sa ortoepiou skutočne zaoberajú? Veď nejde o nič menšie ako o pravidlá slovenskej výslovnosti, ktoré sa stávajú v tejto podobe a za týchto okolností základnou kodifikačnou príručkou a ich nedodržiavanie môže teoreticky viesť k pokutám.

Autor v úvode ďakuje Matici slovenskej za vydanie PSV, ktorá týmto podľa jeho slov pokračuje v tradícii vydávania prác významnej národnej hodnoty. Nebolo by však lepšie, keby autor vystúpil z ulity vlastnej dokonalosti a načúval viac aj diskusným a polemickým názorom, ktoré sa medzitým objavili? V úvode k pravidlám sa aj v ich poslednej mutácii síce hovorí, že „kodifikačný prístup ani ortoepické riešenia výslovnostnej problematiky slovenčiny, ktoré dokumentujú Pravidlá slovenskej výslovnosti z r. 1984, nevyvolali odmietavú vedeckú kritiku“, sotva to však možno bez váhania potvrdiť. Nevyvracia to aj naša recenzia 3. vydania výslovnostných pravidiel Á. Kráľa z r. 1996, ktorá vyšla pod názvom *Do tretice nič dobré* (Ondrejovič, 1998)? Pokúsme sa preto podrobnejšie pozrieť aspoň na niektoré miesta Pravidiel, ktoré boli – aj keď z nášho pohľadu trochu krivolakými cestami – úradne potvrdené ako základná a záväzná príručka slovenskej výslovnosti. Dotkneme sa pritom predovšetkým tých pasáží, ktoré sa nám zdajú problematické, nedotiahnuté alebo aj úplne neprijateľné.

2. V úvodných poznámkach PSV Á. Kráľ konštatuje, že od r. 1989 sa uskutočnili a aj dnes prebiehajú veľké spoločenské, politické a hospodárske zmeny, ktoré zanechávajú stopy aj v našom jazyku. Tzv. otváranie sa na Západ a globalizačné procesy mali a majú podľa neho i jazykové dôsledky: podstatne sa rozmnožili dotyk s neslovanskými jazykmi, predovšetkým s angličtinou. To je bezpochyby pravda. Do slovenčiny naozaj prišlo z tejto strany množstvo nových slov, ktoré v dôsledku svojej novosti a v niektorých prípadoch aj štruktúrnej neobvyklosti predstavujú pre používateľov výslovnostné problémy. Žiaľ, túto novú lexiku nachádzame v jeho príručke zastúpenú iba minimálne, hoci nové zdroje, ktoré ju obsahujú (encyklopédie, výkladové slovníky, slovníky vlastných mien², slovníky cudzích slov, slovenský národný korpus a pod.) sú relatívne bohaté. Je však možné, že autor PSV sa týmto novým výrazom a pomenovaniam v niektorých prípadoch vyhýbal aj vedome, čo by

² Iste sa nemal prehliadnúť v príručke, ktorá uvádza aj výslovnosť proprií, napr. Slovník anglických vlastných mien v slovenčine (Ološtiak, Bilá, Timková, 2006), ale ani ďalšie podobné slovníky vlastných mien.

mohlo vyplývať z formulácie PSV, že „dôležitým činiteľom, ktorý má isté (negatívne) dôsledky aj v jazyku, je naša nekritickosť pri preberaní cudzieho“. V úvode Pravidiel nájdeme – podľa nášho názoru nepatrične – aj ďalšie pasáže o prehlbujúcom sa nedostatku sebavedomia a národnej hrdosti u Slovákov, o zveličenom obdive všetkého cudzieho, čo dnes prichádza zo Západu, ba aj o „odnárodňovacom vývine (!)“, o zhoršení a poklese jazykovej kultúry „v ostatnom desaťročí“ a pod³. Akokoľvek je autor o tom presvedčený, základná kodifikačná príručka na to nie je vhodným priestorom. Á. Král tvrdí aj to, že sa pojem nacionalizmu u nás neprijateľne „zdrmatizoval“ a dnes „každý záujem o národné kultúrne otázky“, vrátane národného jazyka (!), je „apriórne podozrievaný z (potenciálneho negatívneho) nacionalizmu“ (ibid.). Tieto a ešte iné negatívne skutočnosti podľa neho spôsobili aj „väčší pohyb v jazyku prenikaním nepotrebných a systémovo cudzích prvkov a iných funkčne neodôvodnených javov do slovenčiny“ (ibid.). Ak však tieto slová (autor ich nekonkretizuje) prenikajú do nášho jazyka a fungujú v ňom, obrazne povedané, viac ako jednu sezónu, je už značne problematické považovať ich za nepotrebné.

Autor ďalej pri výklade vzťahu grafickej a fónickej roviny jazyka konštatuje, že aj „pravopisné sústavy sa ... môžu v čase meniť, ale tieto zmeny závisia od vôle ľudí: sú výsledkom spoločenskej dohody, a to na podnet a podľa kompetencie odborného jazykovedného orgánu – pravopisnej komisie“ (s. 15). Ale aj v prípade pravopisu ide najčastejšie o spontánne zmeny, nie o akúsi vôľu ľudí (kodifikátorov?). Aj členovia pravopisnej komisie najprv pozorujú vývoj pravopisnej normy v praxi, sledujú to, ako sa jazyk vo svojom písme prispôsobuje napr. výslovnosti, alebo niekedy aj naopak, a až na základe toho sa odborná komisia môže dohodnúť o znení či zmenách v dovtedajších pravidlách. Ale nech je to akokoľvek, ak má mať v prípade pravopisu rozhodujúce a konečné slovo pravopisná komisia (dodajme po dôkladnom výskume), prečo by to nemalo tak byť pri schvaľovaní aj v prípade výslovnosti? Prečo pri pravopise má rozhodovať odborná komisia a pri výslovnosti politický orgán, akým teraz Ústredná jazyková rada je?

Zo všeobecnej časti PSV sa ďalej dozvedáme, že spisovná slovenčina je najdôležitejším útvarom slovenčiny. Sociolingvisti by mohli namietat', že spisovný jazyk je najdôležitejší iba v niektorých aspektoch. Z iných pohľadov je spisovný jazyk rovnako dôležitý a má rovnakú hodnotu ako ostatné útvary slovenského národného jazyka. Je to – podľa ďalšieho výkladu v PSV – „úradný, celospoločenský a v oficiálnom styku záväzný nástroj dorozumievania na celom území Slovenskej republiky a pre všetkých jej obyvateľov, teda aj pre naše národnostné menšiny“. Sotva však možno potvrdiť konštatáciu, že „touto záväznosťou sa Slovenská re-

³ Na inom mieste PSV (s. 31) hovorí, že po roku 1989 je badateľný všeobecný pokles kultúry spisovnej slovenčiny, čo by však podnes nebolo desať, ale dvadsať rokov.

publika vyrovnáva so stavom, ktorý je ako všeobecne prijímaná samozrejmosť ustálený v iných štátoch Európy a sveta“. Á. Král k tomu síce dodáva, že „ojedinelé výnimky sú podložené výnimočným stavom a neprotirečia tejto skutočnosti“ (s. 17), ale situácia v iných štátoch Európy a sveta vôbec nepotvrďuje, že by v tomto smere šlo iba o ojedinelé výnimky. Nemáme pritom na mysli iba veľké jazyky, pri ktorých sa pestuje skôr kovetná, a nie overtná jazyková politika, resp. kultúra (k termínom porov. Krupa – Ondrejovič, 1998), no v tejto súvislosti je namieste aj otázka: predstavuje ojedinelú výnimku napr. i nám najbližšia česká jazyková situácia, kde okrem školskej praxe, príp. ešte štátnej správy, sa kodifikácia chápe ako odporúčanie (aj keď podľa všetkého „naliehavé odporúčanie“, Nekvapil, 2007)?

V PSV sa stretávame aj s tvrdením, že súčasná spisovná slovenčina je vyspelý a bohato rozvinutý jazyk, ktorý plne uspokojuje všetky jazykové potreby obyvateľov Slovenskej republiky. Dokonca aj v rýchlom globalizačnom vývine sveta podľa autora „úspešne dokumentuje silu svojej jedinečnosti a schopnosti plniť všetky pomenúvacie, vyjadrovacie a podporné úlohy v tvorivých procesoch myslenia, teda vo všetkých činnostiach jej nositeľov, pri uspokojovaní ich materiálnych a duchovných potrieb“ (s. 17). Toto konštatovanie si žiada doplnenie, že uvedené charakteristiky nemožno obmedzovať len na spisovný jazyk (ten by to sám nezvládol), týka sa celého slovenského národného jazyka. Ale ako je to v súlade s konštatovaniami, ktoré autor zapojil do výkladu aj v PSV, že úroveň jazykovej kultúry súčasného (spisovného) jazyka výrazne poklesla? Je slovenčina schopná plniť na dobrej úrovni všetky jazykové potreby jej používateľov aj napriek tomuto poklesu? A s čím porovnáваме túto úroveň, keď tvrdíme, že je dnes zlá? Bola v minulosti naozaj lepšia? Veď napokon reči o jej „nesúcosti“ počúvame od istého typu jazykovedcov, ale aj neodbornej verejnosti, minimálne od 30. rokov 20. storočia.

Autor PSV ešte zdôrazňuje, že jazyková norma sa vyznačuje stálosťou i pohyblivosťou. „V našej jazykovednej teórii sa už tradične za dôležitý pokladá princíp tzv. pružnej stability (ustálenosti) jazyka“ (s. 22). Ustálenosť je podľa neho predpokladom istoty používateľov, pružnosť umožňuje postupné zmeny podľa meniacich sa jazykových potrieb a v súhlase s vnútorným poriadkom (systémom) jazyka bez toho, aby sa istá (každá) variácia pokladala za chybu. To sa dá iste prijať. Ak však autor následne hovorí, že „jazykovedná teória sa bráni častým zmenám noriem, lebo tie by mohli byť príčinou neistoty používateľov jazyka a príčinou rozkolísania jazykových noriem“, je to už trochu problematickejšie, lebo sa tu navodzuje zdanie, akoby sa zmeny v normách riadili predovšetkým „jazykovednou teóriou“. Známe je konštatovanie E. Paulinyho, že skutočnými kodifikátormi jazyka sú vlastne sami jeho používatelia. Ale ani inštitucionálna jazykovedná teória (najmä reštrikčná) nemá podľa nášho názoru rozhodujúcejší vplyv na rozvoj či zmeny v normách. Niektorí autori

takýto vplyv dokonca celkom popierajú. Odkážme v tejto súvislosti na slová Ferdinanda de Saussurea, ktorý v tzv. Treťom kurze všeobecnej lingvistiky (1910 – 1911) má aj takúto pasáž: „Väčšina inštitúcií sa dá prerábať, v istých okamihoch opravovať a aktom vôle reformovať, kým v jazyku je, ako vidíme, taký čin nemožný a ani akadémié nemôžu svojimi dekrétmi chod nastúpený inštitúciou, ktorú nazývame jazyk, meniť“ (citované podľa Čermákovho českého vydania Kurzu všeobecnej lingvistiky z r. 2007, de Saussure, 2007, s. 345).

V rámci výkladu PSV sa stretne aj s celkom sociolingvisticky znejúcou tézou (s. 29), ktorú vo výklade PSV možno len privítať, že do jazyka nemožno „vnášať nič, čo v ňom v jazykovej praxi (v živom jazyku) nejestvuje.“ Ďalej sa tu dokonca hovorí: „Nič nemôžeme nariadiť. Môžeme a mali by sme používateľov spisovného jazyka usmerňovať“ (s. 29). Ale čo robíme, keď kodifikované normy vyhlasujeme za záväzné pre všetkých používateľov spisovného jazyka? Usmerňujeme ich tým, alebo im predsa len niečo nariaďujeme? Nemali by sme pri usmerňovaní, ak berieme vážne citovanú tézu PSV, hovoriť skôr o odporúčanom alebo orientačnom charaktere kodifikačných opisov?

V PSV nájdeme aj výklad o tom, ako treba chápať systém, v rámci čoho narazíme i na tvrdenie, že jazyk je „prísne usporiadaná celosť čiže systém“ (s. 24). Ale je to naozaj tak? Jazyk vytvára tzv. „mäkký“ systém, čo vynikajúco zdôvodnil filozof jazyka V. V. Nalimov v knihe Pravdepodobnostný model jazyka (1979), ale napr. i u nás dobre známy F. Daneš vo svojej bravúrnej štúdií o neideálnej povahe prirodzených jazykov (Daneš, 1983, s. 264), ak už nechceme odkázať na viaceré významné štúdie dotýkajúce sa tejto témy našich domácich autorov (J. Horecký, J. Dolník). Pekne to formuluje aj E. M. Uhlenbeck v liste adresovanom D. Bolingerovi: „Jazyk rozhodne nie je vysokoorganizovaný systém, ale len fenomén systematický, no pružný, vždy k dispozícii na tvorivé využitie“ (porov. Daneš, 2008, s. 244). Takže nie prísny a vysokoorganizovaný, ale len systematický fenomén v „mäkkom“ (soft) podloží. V úvahách o jazyku ako systéme (systémov) Á. Král' ďalej tvrdí, že v systéme (celosti) „sa musia jednotlivé pravidlá vzájomne dopĺňať a podporovať, nesmú si protirečiť“. Ale jazyk je vystavaný trochu ináč. Mnohé si v ňom (najmä na hĺbkovejších rovinách) protirečí. Jeho obdivuhodný mechanizmus funguje tak, že jednotlivé faktory a zákonitosti v jednotlivých rovinách a hladinách sa vzájomne podporujú, no i oslabujú, ba občas aj rušia (porov. k tomu veľmi inštruktívnu monografiu J. Sabola Syntetická fonologická teória (1989)).

Á. Král' tieto úvahy rozvíja pri výklade o palatálnom *l* v slovenčine a vyššie citované vyjadrenie mu má zrejme poslúžiť najmä na podporu tézy, že v prípade, ak by sa zmenila, ako on hovorí, terajšia norma a platná kodifikácia a pripustili by sme ako spisovnú tvrdú i mäkkú výslovnosť *l* pred *e*, *i*, *í*, *ia*, *ie*, *iu* v domácich slovách, vytvárali by sme „predpoklady aj pre pohyb v tvaroslovnom systéme, lebo stratou

mäkkosti *l'* v tvaroch ako *košeliám, guliam, tabuliam* vznikali by podmienky na miešanie tzv. tvrdých a mäkkých vzorov skloňovania a na miešanie pádových prípon“ (s. 28). Na inom mieste to formuluje takto: „Zásah do pretrvávajúceho stavu subsystému *d, t, n, l – d', t', ň, l* spisovnej slovenčiny by teda mohol byť podnetom na rozsiahlejší pohyb v systéme spisovnej slovenčiny, a to aj s jeho presahom z foneticko-fonologickej do morfolologickej roviny (zo zvukovej roviny do tvaroslovia)“ (s. 29). Zásahom sa tu myslí zrejme to, že by sa kodifikácia v tejto veci zmenila a pripustila by sa v uvedených pozíciách aj tvrdú výslovnosť *l*. Ale skutočný stav v živom jazyku je už teraz iný: už teraz sa aj v najkultivovanejších prejavoch vyskytuje celý vejár výslovnostných realizácií v pozícii pred *e, i* a *i*-ovými dvojhláskami od palatálnej po nepalatálnu, čo sa napokon odporúčalo kodifikovať už aj pred polstoročím (Horecký – Peciar, 1952/53, s. 45 – 46). A takúto kodifikáciu odporúčame ako najrealistickejšiu (a pre používateľov najpriateľnejšiu) aj my. Ukazuje sa, že „platná“ kodifikácia nemá zásadný dosah na spisovnú normu ani v tých najkultivovanejších prejavoch.

Nebudeme sa tu danej téme venovať podrobnejšie, lebo k danému problému pripravujeme osobitnú štúdiu. Len pripomeňme, že početní autori (E. Novák, J. Horecký, J. Liška, J. Muránsky a ďalší, ale novšie aj M. Dudok, M. Sedláková, S. Habijanec a ešte ďalší) dostatočne doložili a dokladajú, že živá norma je (a, ako sa zdá, bola aj predtým) iná, než ju podávajú PSV. A v prípade, že je iná, že sa palatálna výslovnosť v pozíciách *l'e, l'i* nedodrížiava (či dokonca neprevláda) nielen na západnom Slovensku, ale – najmä v mestách – ani na strednom a dokonca východnom Slovensku (tak to vyplýva z viacerých sociolingvistikých sond), a napriek tomu nedochádza k miešaniu tvrdých a mäkkých vzorov, spochybňuje sa uvedená Kráľova téza o nevyhnutnosti „neprotirečivosti“ jazykového systému. Tu si jazyk vytvoril inú kooperáciu medzi subsystémami, ako sa to robí pri preskupovaní v systémoch (Horecký, 2000).

Ešte sa však predsa aspoň na chvíľu zdržme pri tej časti PSV, v ktorej autor sčasti modifikuje svoju predchádzajúcu kodifikáciu palatálnej výslovnosti *l'* pred *e, i* (s. 19) v tom zmysle, že v tejto pozícii pripúšťa v domácich slovách nielen mäkkú, ale i „zmäkčenú“ výslovnosť *l'*. Á. Kráľ pritom však požaduje, aby to zmäkčené *l'* (napr. v slovách *list, lekár, ale, koleno, lietadlo, preliačina, včelia*) bolo dostatočne vzdialené (ľahko sluchovo rozlíšiteľné), teda zreteľne odlišné od tzv. tvrdého *l* (*slovo, malý* atď.). Ide iste o zaujímavý foneticko-fonologický problém, o ktorom treba ďalej diskutovať, v tejto súvislosti už len upozorníme na prekvapujúce tvrdenie autora PSV, že „mäkké *l'*, ktoré sa vyslovuje vo východoslovenských nárečiach, je zreteľne mäkkšie než *l'* v niektorých iných slovenských nárečiach. Východoslováci toto mäkkšie *l'* vyslovujú aj v spisovných prejavoch“ (s. 68). Výsledky sociolingvistického (ale predtým ani dialektologického) výskumu nepotvrdili, že by východoslovenské *l'* malo byť mäkkšie ako stredoslovenské. Ak by sme aj abstrahovali od vý-

slovnosti v mestách, a to je dnes už naozaj veľká abstrakcia, je zrejmé, že podoba *l* sa čo do miery palatálnosti vyslovuje diferencovane tak na strednom, ako aj východnom Slovensku a ono „stredoslovenské“ *l* sa v nijakom prípade nedá globálne hodnotiť ako menej palatálne než východoslovenské.

V prospech palatálnosti *l* v uvedenej pozícii sa v PSV ešte argumentuje aj skutočnosťou, že v mechanizme tzv. koartikulácie sa spoluhláska *l* v slovách *listie*, *liek*, *leto* artikulačne približuje k situácii, ktorá je typická pre výslovnosť spoluhlásky *l*. Autor v tejto súvislosti tvrdí: „Aj mnohí z tých hovoriacich, ktorým sa spoluhláska *l* „nepáči“, vyslovujú v slovách *listie*, *liek*, *leto* „mäkšie *l*“, teda zvuk, ktorý sa vzdaluje od tzv. tvrdého *l* a približuje sa k tzv. mäkkému *l*“. Podľa neho, ak v týchto slovách odporúčame výslovnosť so spoluhláskou *l*, podporujeme tým koartikulačný jav. Je to síce tak, ale odkedy treba podporovať koartikuláciu? Je to napokon ten istý prípad ako napr. pri spoluhláske *k*, ktorá je v pozícii pred prednými vokálmi zvyčajne „mäkšia“ (*kefir*) než pred zadnými samohláskami (*kanvica*).

Prekvapujúce je aj poučenie zo s. 41, že dlhé samohlásky trvajú približne dvakrát toľko ako krátke. Výskumy J. Sabola a jeho školy už dávno jednoznačne ukázali, že pomer je tu foneticky 1 : 1,6. Nájdu sa, pravdaže, aj hovoriaci, ktorí proporciu 2 : 1 zachovávajú (tak je to a napr. i v praxi niektorých hlásateľov Markízy), ale v priemere to tak určite nie je. Ešte väčším prekvapením je výklad PSV o *rytmickom zákone* (autor používa aj tento termín), ktorý podľa jeho vysvetlenia funguje tak, že „dlhá samohláska vzťahovej (relačnej) alebo slovotvornej prípony sa po predchádzajúcej dlhej slabike kráti“. Upozorňuje sa pritom na to, že rytmický zákon sa nevzťahuje na predponové slová (*zámienka*), ani na zložené slová (*viackrát*), no nenájdeme tu nič o akýchkoľvek možných výnimkách z tohto „zákona“. Čiže rytmický zákon v spisovnej slovenčine funguje podľa tohto výkladu bezvýnimčne a v tejto súvislosti sa len uvádza, že máme síce *skladník*, *opravár*, *nemecký*, oproti tomu *strážnik*, *trávnik*, *pamiatkar*, *taliansky* – a podľa toho vraj aj *piatak*, *mliekareň*. Autor PSV takto s pokojom Angličana „zamlčiava“ typy *súdia*, *listie*, *básni*, *pávi*, *zmúdrieť*, *vábiac* (to mal už vo svojej norme aj L. Štúr), *míliar* a ďalšie, ak už nechceme spomenúť proskribovaný typ *rozprávkar* či *mliekareň*. Pochopiť to možno len tak, že autor chce spisovnú slovenčinu predstaviť ako onen prísny systém. Odkazuje síce na to, že v Pravidlách slovenského pravopisu sa rytmické krátenie chápe širšie, ale na takúto redukciu živého jazyka a jeho fungovania, akú nachádzame v základnej výslovnostnej kodifikačnej príručke, sme naozaj neboli pripravení. Ako lepšie dezorientovať používateľov spisovnej slovenčiny, než sa to robí na tomto mieste v PSV?

V PSV sa ponúkajú aj poznatky z ortoepie prozodických (suprasegmentálnych) vlastností, ale aj tam nájdeme sporné tvrdenia a navyše, ako sa nám zdá, aj vymyslené príklady. Podľa Á. Kráľa sa prostredníctvom slovného prízvuku odlišuje prí-

slovka [*dobíela*], [*nabok*] od predložkového spojenia [*do bíela*], [*na bok*]. V spon-tánnej reči to takto však zvyčajne nebýva, prízvuk ostáva v oboch prípadoch najčas-tejšie na prvej slabike. J. Sabol a J. Zimmermann v monografii Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine (1994) o tzv. vedľajšom prízvuku zistili, že ide o fantómový jav, takže ani zaznačenie prízvukov v zložených slovách typu [*poľno-hospodár*] v PSV asi nebude v poriadku. V rámci výkladu o prízvučnosti jednosla-bičných predložiek autor medzi ilustračnými príkladmi uvádza aj vety *Kúpil som si dom so záhradou. Utekal týždeň za týždňom, mesiac za mesiacom*, ktoré znejú akosi disharmonicky, akoby „vyšli z rytmu“. Umelo a neprirodzene pôsobia aj ďalšie prí-klady. Autor napríklad tvrdí, že pomocou prízvukovania jednoslabičných predložiek môžeme vyjadriť rozličné hodnotenia pozorovanej situácie vo vetách: *Kameň mal vyhodit' až nad najvyšší konár – Kameň mal vyhodit' až nad najvyšší konár*. Ale v čom by sa mala skrývať odlišnosť hodnotenia tejto situácie v uvedených vetách, na to sme neprišli.

3. Konkrétna výslovnosť sa v PSV zaznačuje už aj v úvodných pasážach, v kto-rých takisto nájdeme sporné tvrdenia: odporúča sa výslovnosť [*reuma*], hoci tá je skôr česká, v slovenčine v praxi prevláda [*re-uma*], aj keď je [*reumatickí*], pomeno-vanie *Brusel* sa ustálilo v slovenčine ako [*brusel*], nie [*brüsel*]. Slovo nuansa má dva varianty [*nuansa*] i [*nüansa*]. No nie je jasné, prečo sa tu čitateľovi vnucuje správna výslovnosť nespisovných alebo nejakým spôsobom deformovaných slov *nemluvína, náukobeh* [*náukobeh*], *pod'alej, bruclek, zanedlho, šajn, šraubá, úchýľa, netresk, hantírka, vníšť, toten, akživ* a pod. Pochybujeme, že jestvuje výslovnosť slova *skus-mo* ako [*skuzmo*].

O slovníku PSV platí, že v ňom nachádzame, podobne ako v predchádzajúcich mutáciách, presilu zbytočných a pre ortoepický slovník neužitočných hesiel. Ak aj chceme dať používateľovi všetko, na čo si spomenie, o každom slove by malo byť zároveň jasné, prečo je vo výslovnostnom slovníku. Stále tu ostáva veľká záplava zriedkavých cudzích slov, ako je napr. *tripanozomiáza*, ale nie sú tam v súčasnosti frekventované výrazy *au-pair, au-pairka, casting, terminátor* a desiatky, ak nie stovky ďalších. Je tu *subjekt, subjektivizácia, subjektivistický*, ale načo je potom vo vý-slovnostnom slovníku aj *subjektivistka, subjektivita, subjektivizácia, subjektivizmus, subjektivizovať, subjektívne, subjektív, subjektívno-idealistický, subjektívny*? Keď je *patetik*, je vo výslovnostnom slovníku potrebná aj *patetika*? Keď sa tu spomína ne-jaká *spakruka*, musí byť aj *spakruky* a *spakručie*? Keď je *terigať sa*, načo je tu *teri-gavo*? Bude niekto v ortoepickom slovníku hľadať adjektívum *žtomäsi*, ktorý na-priek kritike prežilo od prvého vydania? A čo je ortoepicky sporné na slovách *boho-slovec, dobrodruh, hlava, kosť, rezance, risk, fotograf*? Sporná je výslovnosť *parfum* ako [*parfum*] (vyššia výslovnosť [*parföm*] a [*parfüm*]), lebo chýba najfrekventova-nejšia výslovnosť [*parfém*]. Rovnako sporná je výslovnosť *angström* ako [*onkström*],

v slovenčine sa vyslovuje [anjström]. Pri *BBC* by sa v nijakom prípade nemala ur-
čovať výslovnosť *bé bé cé* (taká výslovnosť sa v slovenčine nevyskytuje, používa sa
len *bí bí sí*). Pri *laseri* by sme takisto nedávali prednosť výslovnosti [*laser*] pred
výslovnosťou [*lejzer*], ktorá sa tu uvádza len ako vyššia, hoci dnes práve táto podoba
absolútne prevláda.

Neprijateľné sú riešenia pri slove *abatiša* [*abatiša*], *depat'* ako [*d'epat'*], *hacien-*
da sa u nás vyslovuje len ako [*hacienda*], nie [*hasienda*]. *Bestseller* by nemalo byť
[*besseler*], ale [*besceler*]. Výraz *trade-union* má tu výsl. [*trejd júni-on*], prečo nie
[*trejd júni-en*]? *Faux pas* má byť [*fó pa*], nie iba [*fó pa*]. Už skôr sa ustálila výslovnosť
[*fónický*], nie [*fonický*], *grapefruit* má výslovnosť [*grepfruit*], nie [*greipfrút*], *worcester*
je [*vorčester*], nie [*vorcester*], *pizza* má v slovenčine jedinú výslovnosť [*pica*] a *pizze-*
ria sa vyslovuje ako [*picéri-a*], nie so zdvojenou spoluhláskou (cc).

Osobitý problém je, ako PSV reagujú na tzv. posilnenie rytmického zákona,
ktoré Pravidlá slovenského pravopisu zaviedli v roku 1991 a „dotiahli“ ho vo vydaní
z r. 1998. V predchádzajúcich vydaniach (až do 1998) išli totiž PSV v tejto veci „po
starom“, dovtedy sa uvádzali len tvary *-ár* a *-áreň*. Od r. 2005 sa pridali k podporo-
vateľom skracovania týchto prípon, ak sa nachádzajú po dlhej slabike alebo po dvojh-
láске. Ale ako? V Pravidlách slovenského pravopisu sa odporúča podoba *vozičkár*,
ale PSV majú *vozičkar*. Iné problémové typy sa tu neuvádzajú. Má byť *koničkár*,
koničkár alebo *koničkar*? Má byť [*auičkár*], [*auičkár*] či [*auičkar*]? Má byť *psič-*
kár, *psičkar* alebo *psičkar*? *Čajičkár*, *čajičkar* alebo *čajičkar*? Nevedno.

Súhlasit' nemožno ani s výslovnosťnými riešeniami zemepisných názvov:
Mesto *New York* tu má výslovnosť [*ňú jork*], hoci sa v slovenčine ustálila podoba
[*ňujork*]. Pri *Barcelone* by na prvom mieste mala v každom prípade byť [*barcelo-*
na], až na druhom [*barselona*]. Pri *Washington* jestvuje vedľa výslovnosti [*vo-*
šington] aj [*vašington*]. Keďže sa v príručke (miestami) uplatňuje aj vyšší výslov-
nostný štýl, ani pri názve mesta *Perugia* nie je vhodné jednoducho prikázať vý-
slovnosť *perudža* (bežná výslovnosť je [*perudži-a*]), hoci tento variant by mohol
prichádzať do úvahy ako vyššia norma. Štýlovo by sa mohlo rozlíšiť [*provensál-*
ska] (bežná výslovnosť) a [*provansalska*] (vyššia výslovnosť, tá sa v slovníku
uvádza ako jediná). So štýlmi sa dalo pohrať aj pri mene *Verne*: vyslovuje sa totiž
[*verne*] i [*vern*], nestačí označiť výslovnosť [*vern*]. Mimochodom, známe sú *ver-*
neovky, nie sú *vernovky*, byronizmus nemá byť výslovnosťne [*bajrinizmus*], ale
[*baironizmus*]. Pri slove *dáždnik* sa tu ako spisovná prekvapujúco pripúšťa aj vý-
slovnosť [*dážnik*], *de iure* má byť [*de jure*], nie iba [*júre*]. *Guajana* sa podľa PSV
má vyslovovať ako [*gu-ajana*], hoci obvyklá je výslovnosť [*guajána*]. *Huni* sa
vyslovujú [*húňi*], nie [*huňi*]. *Montreal* má byť aj [*monrea-al*], ale aj [*montri-ol*].
Pomenovanie USA má nielen výslovnosť [*ú es á*], ale aj [*usa*], *ais* má výslovnosť
[*a-is*], nie [*aïs*]

Naše výskumy sa oproti PSV zásadne líšia vo veci tautosylabickej a heterosylabickej výslovnosti slov, a to v prospech tautosylabickej ([*európa*], nie iba [*e-urópa*], [*austráli-a*], nie iba [*a-ustráli-a*]), [*pneumatika*], nie [*pne-umatika*], [*pne-umatikáreň*] a všetky odvodeniny až po [*pne-umotoraks*] atď. Prekvapujúca je aj heterosylabická výslovnosť [*a-utor*], na druhej strane [*autoreferát*], [*a-utorita*], [*a-utorka*], [*a-utorstvo*] a pod. V mnohých prípadoch nie je jasné, prečo sa pri niektorých slovách zaznačujú obe typy výslovnosti (tautosylabická i heterosylabická), pri iných len jedna z nich, a to buď jedna alebo druhá. Komentár o tomto probléme by sa hodilo umiestniť do úvodu.

Sme presvedčení, že dnes už nijako nemožno prikazovať, aby sa slová ako *girl* vyslovovali ako [*görl*], *workshop* ako [*vőkšop*] a pod. S ohľadom na jazykovú situáciu treba už pracovať v týchto prípadoch s neutrálnym zvukom blízkym šva (pri *workshope* aj s výslovnosťou [*vorkšop*]). Vo vedeckej diskusii sa už dostatočne preukázalo, že pomenovanie *Tisa* treba vyslovať tvrdo (samozrejme, potom aj *Potisie*, *Zátisie*, *potisský*). Mäkkú výslovnosť [*tísa*] bežne používajú nositelia českého jazyka (Čierna nad Tisou). Je tu iba výslovnostná podoba [*timotej̃*], naše výskumy ukazujú, že sa tu preferuje výslovnosť [*timotej̃*] alebo [*timotej̃*]

PSV obsahujú, ako sme ukázali, veľa pasáží a častí, ktoré možno hodnotiť ako adekvátne, vo výkladovej i slovníkovej časti i nemálo diskutabilných pasáží. Pre slovník je charakteristická, podobne ako to bolo aj v predchádzajúcich vydaniach, premiéra ortoepicky nezaujímavých slov, no vyskytujú sa mnohé riešenia, ktoré sú sporné, subjektívne a neraz protirečia ustálenej výslovnosti u kultivovaných používateľov spisovnej slovenčiny. Na druhej strane mnoho slov, ktoré tu mali byť, najmä frekventované neologizmy, v slovníku nie sú. To všetko by sa iste aspoň sčasti zminimalizovalo, keby PSV prešli obvyklým procesom schvaľovania v Ortoepickej komisii Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

Literatúra

DANEŠ, František: On the non-ideal character of natural languages. In: *Theoretical Linguistics*, 10, 1983, s. 262 – 263.

DANEŠ, František: Jeden z neoriginálnějších a nejimaginativnějších amerických lingvistů. In: D. BOLINGER: *Jazyk jako nabitá zbraň. Užívání a zneužívání jazyka v naší době*. Praha, Petr Zima 2008, s. 241 – 249.

De SAUSSURE, Ferdinand: *Kurs obecné lingvistiky*. Vydal Ch. Bally a A. Sechehaye za spolupráce A. Riedlingera. Komentáře napsal T. de Mauro. Přeložil, doplnil a poznámkami opatřil F. Čermák. Praha, Academia 2007.

HORECKÝ, Ján: Systém a systémový prístup ako predpoklad kodifikácie. – *Slovenská reč*, 65, 2000, s. 156 – 159.

HORECKÝ, Ján – PECIAR, Štefan: K jednotlivým bodom novej pravopisnej úpravy. – *Slovenská reč*, 18, 1952/53, s. 35 – 47.

- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1996.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. Systematika a ortoepický slovník. Martin, Matica slovenská 2005.
- KRÁL, Ábel: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 2. vyd. Martin, Matica slovenská 2009 (PSV).
- KRUPA, Viktor – ONDREJOVIČ, Slavo: K spôsobom regulovania rozvoja jazyka: Jazykovedný časopis, 49, 1998, s. 81 – 88.
- OLOŠTIAK, Martin, – BILÁ, Magdaléna – TIMKOVÁ, Renáta: Slovník anglických mien v slovenčine. Bratislava, Kniha-spoločník 2006.
- ONDREJOVIČ, Slavo: O niektorých problémoch slovenskej ortoepie. – Slovenská reč, 53, 1988, s. 100 – 108.
- ONDREJOVIČ, Slavo: Do tretice nič dobré (KRÁL, Á.: Pravidlá slovenskej výslovnosti. 3. vyd. Bratislava 1996). – Literárny týždenník, 9, 1996, č. 44, s. 3 (rec.).
- NALIMOV, Vasilij Vasilievič: Verоятnostnaja model' jazyka. Moskva, Nauka 1979.
- NEKVAPIL, Jiří: Kultivace (stadardního) jazyka. Slovo a slovesnost, 2004, č. 4, s. 287 – 301.
- SABOL, Ján: Syntetická fonologická teória: Bratislava, Jazykovedný ústav L. Štúra SAV 1989.
- SABOL, Ján – ZIMMERMANN, Július: Komunikačný štatút prízvuku v spisovnej slovenčine. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1994.

Peter Chorvát

JAZYKOVEDEC V ARMÁDE

PÔSOBENIE EUGENA PAULINYHO NA MINISTERSTVE NÁRODNEJ OBRANY V ROKU 1940

Pomerne málo známou kapitolou profesijného života „oporného piliera slovenskej jazykovedy“¹ – Eugena Paulinyho – je jeho pôsobenie na Ministerstve národnej obrany v Bratislave v roku 1940. Jeho vtedajšia pracovná náplň jazykového poradcu v tejto inštitúcii úzko súvisela predovšetkým s tvorbou slovenskej vojenskej terminológie. Hoci Eugen Pauliny ako vojak prezenčnej služby slúžil, resp. neskôr ako civilný zamestnanec pracoval v uvedenej funkcii len sedem mesiacov (od konca marca do konca októbra 1940), predsa aj on svojou individuálnou mierou vtedy položil základy slovenskej vojenskej terminológie.

Cieľom tohto príspevku je priblížiť spomenuté aktivity tohto jazykovedca. Vychádzali sme pritom hlavne z osobných vojenských dokumentov Eugena Paulinyho – kmeňového listu. Ten je archivovaný vo Vojenskom archíve – Centrálnej registratúre v Trnave a mohli sme doň nahliadnuť so súhlasom Bezpečnostného úradu Ministerstva obrany Slovenskej republiky. Pri tvorbe textu sme však vychádzali aj z ďalších relevantných prameňov: archívnych dokumentov Vojenského historického archívu v Bratislave, korešpondencie jeho spolupracovníkov i dobovej tlače. Viaceré informácie k tejto zaujímavej téme nám takisto poskytol dnes už, bohužiaľ, nebohý jazykovedec Ján Horecký.

Po niekoľkoročnom odklade súvisiacom s vysokoškolskými štúdiami a zamestnaním PhDr. Eugen Pauliny nastúpil 1. marca 1939 vojenskú prezenčnú službu v československej armáde.² Konkrétne bol zaradený do školy pre dôstojníkov pechoty v zálohe pri 10. pešej divízii v Banskej Bystrici. Už 10. marca 1939 mu bol priznaný charakter ašpiranta. Po vzniku 1. Slovenskej republiky a konštituovaní jeho armády E. Pauliny naďalej absolvoval peší výcvik v tejto posádke, ktorý ukončil 5. augusta 1939 s prospechom veľmi dobrým.³ Následne niekoľko mesiacov pôsobil vo funkcii veliteľa čaty v rôznych peších útvaroch (Nitra, Levoča). 15. novembra 1939 bol prevelený k pešiemu pluku 2 do Prešova, ktorý podliehal prešovskej 3. divízii. Tu pôsobil vo funkcii pisára a knihovníka.

¹ Týmto vznešeným titulom nazval Eugena Paulinyho jazykovedec Juraj Furdík. Bližšie pozri: FURDÍK, J.: Oporný pilier slovenskej jazykovedy (O nedožitej osemdesiatke prof. Eugena Paulinyho). In: Slovenská reč. 57, 1992, č. 6, s. 321 – 324.

² Vojenský archív – Centrálna registratúra Trnava, Kmeňový list – Dr. Eugen Pauliny, odvodový ročník 1934, číslo kmeňového listu 327.

³ Tamže.

Na margo pôsobenia E. Paulinyho v týchto posádkach môžeme uviesť, že bol nadriadenými hodnotený ako „veľmi dobrý veliteľ“ a „veľmi energický“.⁴ Zároveň v hodnotení jeho charakterových vlastností nachádzame aj informácie o tom, že je priamy, ustálenej povahy s veľmi dobrým vojenským vystupovaním.⁵

K novému zaradeniu Eugena Paulinyho v rámci jeho prezenčnej služby došlo dňa 29. marca 1940, keď bol prevelený na Ministerstvo národnej obrany v Bratislave.⁶ Začal pôsobiť na jeho Kultúrnom a tlačovom oddelení, ktoré od roku 1939 viedol prednosta Mikuláš Gacek a po jeho odchode na pracovný post do Sovietskeho zväzu stotník Vojtech Mládek. V rámci 2. referátu (Veci kultúrne, predpisy, knižnice) sa nachádzala pracovná náplň, ktorá bola dôvodom jeho prevelenia: „Jazyková úprava nariadení, rozkazov, smerníc, dekrétov a tlačív vydaných ministerstvom národnej obrany, čiže jeho oddeleniami. Jazyková úprava nových predpisov, smerníc a príručiek. Ustáľovanie vojenského názvoslovía a povelov podľa programu MNO.“⁷ V porovnaní s jeho predchádzajúcou službou v armáde išlo o funkciu, ktorá určite viac zodpovedala jeho profesii a záujmom.

Na tomto mieste môžeme uviesť, že hneď po vzniku 1. Slovenskej republiky sa začali intenzívne práce na slovenskej vojenskej terminológii. Dôvodom bol predovšetkým fakt, že sa v bývalej československej brannej moci (ako sa dobová československá armáda nazývala) v otázke velenia a používania služobného jazyka preferovala čeština. Vojenská terminológia existovala len v češtine. Hoci proti tomuto stavu existovali zo slovenskej strany protesty už začiatkom 20. rokov i koncom 30. rokov XX. storočia, k zmene došlo až v súvislosti s novou štátoprávnou situáciou slovenského národa v roku 1939. Dodajme, že aj niektorí vtedajší slovenskí jazykovedci vyzdvihovali dôležitosť používania spisovného slovenského jazyka v konštituovanej slovenskej armáde.⁸

Počas roku 1939 prebiehal v rámci tvorby slovenskej vojenskej terminológie proces poslovenčenia mnohých predpisov, názvov, služobných kníh, smerníc a rozkazov, dovtedy platných v československej armáde. Zároveň sa v slovenskej armáde spustil proces zavádzania nových vojenských hodností. Pritom pravdepodobne pr-

⁴ Tamže.

⁵ Tamže.

⁶ Tamže.

⁷ Vojenský historický archív Bratislava (ďalej len VHA Bratislava), Rozvrh agendy a pôsobnosti jednotlivých zložiek ministerstva národnej obrany. fond Ministerstvo národnej obrany, prez. dôv., č. kr. 4.

⁸ Napríklad jazykovedec Jozef Orlovský, ktorý koncom 30. rokov XX. storočia absolvoval vojenskú prezenčnú službu pri hraničiarskom prápore 9 v Rimavskej Sobote, napísal: „Dnes, keď máme slovenskú armádu, treba dbať, aby sa konečne aj tu hovorilo správne slovensky, aby si naši dedinskí chlapci osvojili spisovný jazyk, keďže mnohí z nich nemali dostatočnej možnosti doma sa ho naučiť. To sa však môže stať iba tak, keď naši dôstojníci a iní predstavitelia našej armády budú správne slovensky velieť a v styku s mužstvom hovoriť správnou slovenčinou.“ ORLOVSKÝ, J.: K slovenskému slangu študentskému a vojenskému. Turčiansky Svätý Martin 1941, s. 12.

vou novou vojenskou hodnosťou bola spomínaná hodnosť stotníka, ktorá v armáde nahradila hodnosť kapitán. Vzťah Slovenska k Nemecku sa prejavil aj na poli vojenskej terminológie, keď vojenské letectvo bolo pomenované kalkom *vzdušná zbraň*, resp. *vzdušné zbrane*.⁹

Vtedajší minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš bol naklonený prácam na slovenskej vojenskej terminológii.¹⁰ V čase, keď bol na Ministerstvo národnej obrany prevelený Eugen Pauliny, boli už viaceré takéto termíny i vojenské hodnosti zavedené do praxe. Z jazykového hľadiska ako najproblematickejšie vyznievalo zavedenie nových hodností pre rotmajstrov z povolania: *čatník*, *rotník* a *zástavník*,¹¹ ktoré v sebe niesli prvky jazykového purizmu. Táto iniciatíva vyvolávala údiv aj u niektorých dôstojníkov, ktorí sa k návrhom mali pred ich zavedením do praxe vyjadriť.¹²

Eugen Pauliny sa teda začiatkom apríla 1940 aktívne zapojil do procesu tvorby slovenskej vojenskej terminológie. Musíme zdôrazniť, že ani on a ani ďalší, ktorí sa neskôr vojenskou terminológiou v sledovanom období do roku 1944 zaoberali (napríklad Mikuláš Bakoš), ju neskúmali teoreticky.¹³ Na druhej strane treba povedať, že Pauliny tu prejavil značný tvorivý zápal a venoval tejto práci veľa energie. Sám k tomuto problému v septembri 1940 uviedol: „...My sme nemali donedávna vlastnú armádu, s vlastným velením, s vlastnými predpismi. Len si to uvedomme a hneď vidíme, aká kopa povinností a práce pred nami stojí... Nie je prvou a základnou starostlivosťou vojska, aby sa staralo o cibrenie spisovného jazyka. Na to sú povolani iní. Ale keď sme my vojaci zvyknutí robiť všade dobrú a celú prácu, nevyhneme sa ani tejto povinnosti... Spracovávame teda slovenské vojenské názvoslovie. Najdôležitejšie veci sú už hotové. Ale to je skutočne len začiatok. Ostatok, nepreberaná

⁹ Symbolom vojenskej terminológie čs. armády v medzivojnovom období, súvisiacim so spojeneckými zväzkami Československej republiky a Francúzska, bol kalk *útočná vozba* (z francúzštiny *chars d'assault*) ako termín pre tanky a inú obrnenú techniku.

¹⁰ Ako zaujímavosť môžeme dodať, že jazykovedec E. Jóna v spomienkach uvádza, že generál F. Čatloš svojim podriadeným údajne nariadil používanie vtedy módneho výrazu *načim*. Bližšie pozri: JÓNA, E.: Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči. In: Slovenská reč. 51, 1986, č. 5, s. 281. Hoci v písomnostiach vtedajšieho Ministerstva národnej obrany sa pomerne často stretávame s týmto výrazom, bolo by potrebné k používaniu tejto lexémy vojakmi realizovať ďalší samostatný výskum.

¹¹ O prípravách na zavedenie týchto hodností v novembri 1939 nachádzame: „MNO mieni zaviesť nové označenie pre rotmajstrov takto: *čatník – rotník – zástavník*. Týmto by sa vyšlo pridlhému názvu *dôst. zástupca*“. Bližšie pozri: VHA Bratislava, Ministerstvo národnej obrany, Hlavné vojenské veliteľstvo Čís. 112.849 HVV 3. oddel. 1939, Vec: Nové názvoslovie predpisov a smerníc v slov. armáde. fond Ministerstvo národnej obrany, prez. dôv., č. kr. 8.

¹² Napríklad príslušník letectva stotník A. Ďurčanský (brat ministra Ferdinanda Ďurčanského) sa 10. novembra 1939 vyjadril: „Názov *čatník* a *rotník* nepovažujem za správne, nakoľko už máme pre poddôstojníkov názov *čatár*, vedľa ktorého by sa *čatník* nepekne vynímal“. VHA Bratislava, Ministerstvo národnej obrany, Hlavné vojenské veliteľstvo, K čís. 112.849 HVV 3. oddel. 1939, Vec: Nové názvoslovie predpisov a smerníc v slov. armáde. fond Ministerstvo národnej obrany, prez. dôv., č. kr. 8.

¹³ List prof. J. Horeckého autorovi z augusta 2005. Dokument v zbierke autora.

práca, ešte len čaká...“¹⁴ V citovanom časopise Slovenské vojsko existovala v tomto období rubrika V reči žije národ, do ktorej pravdepodobne prispieval aj Eugen Pauliny. V nej sa pútavým spôsobom poukazovalo na najčastejšie chyby v používaní slovenského jazyka v komunikácii.¹⁵

V sledovanom období augusta 1940 Pauliny prezenčnú vojenskú službu končil. Už predtým však premýšľal nad svojím budúcim pôsobiskom. Pritom zvažoval aj ponuku Stanislava Mečiara zamestnať sa v Matici slovenskej v Martine, o čom svedčí ich vzájomná korešpondencia z tohto obdobia. Svoje pôsobenie na Ministerstve národnej obrany považoval za dočasné. Nepriamo to potvrdzuje jeho spolupracovník Ján Doránsky v liste Mikulášovi Gacekovi z júna 1940: „Pauliny je u pána ministra, ale pracuje aj u nás. Usmernil názvoslovnú robotu tak, že treba v nej už len poctivého pokračovateľa“.¹⁶ Napriek tomu Eugen Pauliny zostal na Ministerstve národnej obrany pracovať ako civilný zamestnanec až do októbra 1940. V tomto období došlo zároveň k reorganizácii názvoslovej práce.

Koncom októbra 1940 Eugen Pauliny ukončil svoj pracovný pomer na Ministerstve národnej obrany v Bratislave na poste jazykového poradcu. V ďalšom liste Jána Doránskeho nachádzame informácie o jeho odchode: „Pribudol nám poručík Iľečko, dobrý karikaturista a maliar, odišiel Dr. Pauliny, lebo sa vrátil na univerzitu, bez ktorej nevedel žiť pri svojej záľube pre vedeckú prácu, ktorej by sa cele odovzdal. Náhradu ešte nemáme, ale názvoslovná práca bola odlúčená od nášho oddelenia a organizovaná samostatne. Dúfajme, že to veci poslúži, lebo sami by sme nestačili vykonať to a toľko, ako sa žiada...“¹⁷

Eugen Pauliny následne začal pracovať na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity. Armáda si však na neho „spomenula“ ešte v júni 1941, keď bol od 24. júna 1941 do 15. augusta 1941 povolaný do činnej služby v súvislosti s vypuknutím vojny proti Sovietskemu zväzu na dopravné veliteľstvo v Bratislave.¹⁸ Nateraz nie je

¹⁴ Slovenské vojsko. 1, 1940, č. 17, s. 275. (1. september 1940).

¹⁵ Napríklad už v 1. čísle časopisu sa v tejto rubrike objavili odporúčania pre nováčikov so správnymi výrazmi: „Narukoval si k pluku, k práporu, k rote a do kasárne. Pri bráne stál strážny a kasárenský dozorný dôstojník. Pri rote dozorný desiatnik alebo dozorný vojak ukázal ti izbu, v ktorej budeš bývať s kamarátmi. Nad posteľ na poličku si pripál menovku s pekne napísaným menom a usporiadal svoje veci tak, aby si mal šaty vyrovnané, plášť svinutý, šálku na poličke, torbu alebo batoh zavesený na vešiakoch, chlebník za posteľou, v ňom polnú fľašu a topánky, do ktorých sa musia nabiť klince, vyrovnané pri vonkajšej nohe posteje. Na opasku budeš nosiť nábojníky a bodák alebo pištoľu v púzdre, na pleci pušku alebo guľomet...“ Slovenské vojsko. 1, 1940, č. 1, s. 29.

¹⁶ Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia Martin, List Jána Doránskeho Mikulášovi Gacekovi z 20. júna 1940. fond J. Doránsky, sign. 115 C 5.

¹⁷ Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia Martin, List Jána Doránskeho Mikulášovi Gacekovi z 8. novembra 1940. fond J. Doránsky, sign. 115 C 5.

¹⁸ Vojenský archív – Centrálna registratúra Trnava, Kmeňový list – Dr. Eugen Pauliny, odvodový ročník 1934, číslo kmeňového listu 327.

známe, či zostal v pracovnom kontakte s Ministerstvom národnej obrany aj v ďalších rokoch.

Práce na slovenskej vojenskej terminológii, do ktorých bol zapojený aj Eugen Pauliny, vyvrcholili v rokoch 1941 – 1942 vydaním publikácií *Vojenské názvoslovie predpisov*.¹⁹ Záverom môžeme povedať, že aj vďaka Eugenovi Paulinymu tak boli položené základy slovenskej vojenskej terminológie. A aj jeho pôsobením stála „vojenská slovenčina“ v novej československej armáde po roku 1945 na celkom iných pozíciách ako v medzivojnovom období.

¹⁹ Bližšie pozri: VHA Bratislava, Služobné knihy slovenskej armády – *Vojenské názvoslovie predpisov*. Bratislava 1941 – 1942, sign. ŠZ III – 119/ C – 30.

SLOVO – TVORBA – DYNAMICKOSŤ na víne

Jazykovedci málokedy organizovane chodia slovenskou vínnou cestou. Účastníci konferencie Slovo – Tvorba – Dynamickosť touto cestou v dňoch 11. 3. – 12. 3. 2009 smerovali nie v ústrety vínu, ale do hotela Majolika na konferenciu na počesť prvej dámy súčasnej slovenskej jazykovedy – Kláry Buzássyovej. Podujatie zorganizoval Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV spolu so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri SAV, aby umožnili kolegom, priateľom a žiakom jubilantky vzájomné stretnutie v atmosfére plnej slova, tvorivosti a dynamickosti ako vinety na diele Kláry Buzássyovej.

Konferenciu otvoril vedecký someliér Ľubomír Falťan, privítal účastníkov, pripomenul a ocenil zásluhy jubilantky v slovenskom jazykovednom vinohrade. Prvý dúšok nalial Ján Findra, keď na úvod namiesto prípitku prečítal text Márie Kusej *K niektorým súvislostiam slovenského kultúrneho priestoru (a Kláry Buzássyovej v ňom)*. Príjemne osobné bolo pripomenutie autorky, že jubilantka sa vďaka svojej vedeckej bystrozrakosti venovala problémom, ktoré v minulosti ešte nemali meno, alebo sa volali inak, ako teraz. Jej dielo môžeme vnímať aj ako ušľachtilú kupáž vedeckého liberalizmu (neintervenčný vzťah k jazyku), živosti a aktuálnosti výskumu (oblasť dynamiky) a praktickosti (oblasť slovníkov). Na pozadí príspevku spočinulo presvedčenie autorky, že ak na Slovensku existuje duchovná elita, tak ju vytvárajú osobnosti ako jubilantka a nikdy nie je neskoro poďakovať sa. Juraj Dolník pokračoval v podobnom duchu príspevkom *Lingvistické poznávanie a spisovný jazyk*, ktorým nalial čistého vína o tom, že akékoľvek poznanie je primárne vždy orientované na udržiavanie existujúceho stavu vecí, na zotrvačnosť paradigiem vrátane jazykovedných napriek tomu, že motivačné podmienky ich vzniku už dávno zanikli a nastali iné. Preto vo vzťahu k spisovnému jazyku je nevyhnutné aj tzv. „kultivovanie akomodácie kodifikačného subjektu“ napriek riziku, že by to kodifikačnému subjektu nemuselo chutiť. O rozdieloch medzi čapovaním poctivého zo všeobecného v jazyku a „pančovanou komunikáciou“ – riedením podstaty výpovede silným zjednodušením referovala Marie Krčmová (*Úskali zjednodušovaní v lingvistice*). Metaforický pohár úvodného bloku konferencie dolial Slavomír Ondrejovič príspevkom – otázkou *Je slovenčina skleníková rastlina?* Teoreticky by mohla byť, ale ako by nám chutili jej plody? Odpoveď nie je celkom jednoznačná, ale keďže práve v ten deň bola schválená novela Zákona o štátnom jazyku, zrejme niektorí pestovatelia už investovali do skleníkov. Osobne (autorky správy) preferujeme slovenčinu s dostatkom slnka a s tzv. „stredným vedením“, pri ktorom plody dozrievajú presne vo výške potrieb používateľov jazyka.

Tradičné prešovské furdíkovské lingvistické odrody prezentovali Karol Furdík a Martin Ološtiak. Prvý predstavil niečo zo všeobecného a abstraktného súdka – *Štruktúry reprezentácie znalostí v kontexte teórie lexikálnej motivácie*. Druhý, naopak, naberal zo súdkov špecifických a výnimočných hovoriac *O individualizačnej motivácii lexikálnych jednotiek*, pričom najmä neuzuálna, neprediktabilná a originálna chuť okazionalneho produktu je spoločnou vlastnosťou vymedzených sedemnástich typov individualizačnej motivácie.

Zo slovakistickej úrody na Dolnej zemi dali ochutnať A. Marićová a A. Makišová. *Náhľady na tvorenie slov v slovenčine a srbčine* Anny Marićovej vyplynuli do prehľadnej typológie slovotvorby v srbčine s jemným komparatívnym buketom slovenčiny. Ten bol výrazný aj v príspevku Anny Makišovej *Typy kompozít v slovenčine a v srbčine*, nasýtený množstvom príkladov. *Ludmila Liptáková* servírovala *Slovotvorbu a dieťa* – dobre vyzretý príspevok k výskumu slovotvornej motivácie a jej diagnostickej úlohy vo vzťahu k deťom zo sociálne znevýhodneného prostredia. Ako špecialita chutili aj *Okrajové slovotvorné postupy v slovenčine* od Gabriely Miššikovej. Autorka precízne odlišila typy neprediktabilných slov. postupov – akrononymiu, clipping (spájanie lexém bez zmeny slovnodruhovej určenosti), blending (splývanie a prekryvanie lexém). Ján Findra si pripravil porovnávaciu degustáciu internetových textov. Svoju archívnu *Štylistiku internetových textov* (1998) porovnal s „mladým“, ale komplexným príspevkom *Slovo v kontexte a internetová komunikácia*. Uznal, že za 10 rokov internet a sprostredkovaná komunikácia umožnili neuveriteľnú expanziu invariantných komunikačných vzorcov, vypestovali množstvo nových verbálnych druhov a foriem, preto „vzal na milosť“ originálnych virtuálnych komunikantov. Napríklad tých, ktorí dúfajú, že „*bansko-bystrickej Dukle by mohlo zapršať z 12. rohového kopu...*“

Popoludňajšiu sériu vystúpení otvoril Ján Bosák príspevkom *Kodifikácie ver-zus varianty*, v ktorom vyjadril presvedčenie, že kodifikácia má rešpektovať inovácie a zásadne riešiť tradičné a inovačné potreby, má byť postojovým javom a vychádzať z teoretického poznania systému a z rešpektovania úzu. Dozvedeli sme sa o úskaliach prevozu kvalitného jazykového muštu s vinetou variantov (v podobe rozličných gramatických a slovotvorných prípon) do cieľa normatívnych príručiek. Príspevok Miloslavy Sokolovej *Verbálny aspekt a adaptácia prevzatých slovies v slovenčine* odznel v podaní Martiny Ivanovej. Obsahoval výsledky bádateľskej práce v slovesnej paradigme prevzatých slovies s adaptačným alebo derivačným sufixom -ovať, s hybridnými sufixmi -izovať, -írovať, -uovať, alebo so sufixoidom -ifikovať (zaradených do konjugáčného vzoru pracovať), kde si autorka všíma rozdielne hodnotenie týchto slovies v KSSJ, v Slovníku cudzích slov a Slovníku súčasného slovenského jazyka. Cieľom výskumu má byť stanovenie kritérií na určovanie imperfektív tantum, biaspektuálnych foriem a vidových dvojíc a hľadanie príčin rozličných riešení pri zaraďovaní týchto slovies v lexikografickej praxi. Jana Klincková

zaujala vykreslením dynamického pohybu v lexike z oblasti klinickej medicíny po dvadsiatich rokoch (v osemdesiatych rokoch už robila podobný výskum) v príspevku *Konkurencia a kooperácia lexikálnych prostriedkov v profesijnej komunikácii*. Opäť sa orientovala na hovorené komunikáty, vychádzala zo zmien vplývajúcich na vývin tejto časti lexiky, z pragmatických sociolingvistických činiteľov premietajúcich sa jednak do internej komunikácie lekárov ako i do konverzácií lekára a pacienta. Ide o výskum jednoslovných profesionalizmov a slangizmov, ktoré vznikli derivačnou univerbizáciou a označujú pacienta trpiaceho určitou chorobou (*cukrovkár, cukroš*), ako aj lekára – špecialistu (*kožiar, srdciar*). Poukázala na paralelné používanie profesionalizmov, slangizmov aj odborných termínov v závislosti od komunikačnej situácie a jej účastníkov. Autorka na základe výskumu konštatovala zdynamizovanie určitých procesov v súlade s prácou J. Bosáka (Dynamika subštandardov, SAS, 2005). Postrehla aj zrýchlenie procesu neutralizácie príznakovosti určitých lexikálnych prostriedkov a potvrdila aktívnu kooperáciu slangizmov, profesionalizmov a hovorových slov. Príspevok *Česko-bulharské a bulharsko-české slovníky* od Albeny Rangelovej predstavil nové odrody praktických viacjazyčných slovanských slovníkov, ktoré sú výsledkami práce nového úseku viacjazyčnej lexikografie Ústavu pro jazyk český ČAV zameraného na vybudovanie prekladových databáz vybraných slovanských jazykov a češtiny a majú kompenzovať nedostatok bulharsko-českých a česko-bulharských slovníkov moderného typu. Perspektívnou odrodou, ktorá má uspokojiť potreby trhu, je štvorjazyčný bulharsko-slovinsko-slovensko-český študijný slovník malého rozsahu, farebne rozlíšený podľa jednotlivých jazykov. Dieľo má aj elektronickú podobu a spĺňa tak ambíciu byť vhodným podporným prostriedkom pre štúdium základov uvedených slovanských jazykov v neformálnej komunikácii pre potreby turizmu. Prvý deň vedeckých degustácií uzavrel Vladimír Benko, ktorý hovoril o *Tvorbe heslára vo výkladovom slovníku*. Dal nazrieť do technológie prípravy lexikografických produktov a prezradil tajomstvo vzniku dobrého heslára. To spočíva v extrakcii reťazcov označených ako heslové slová (spolu identifikačnými údajmi), v rozčlenení variantov, vo vylúčení odkazov, v abecednom usporiadaní a vylúčení duplicit. Podobne ako iba citlivé spracovanie hrozna môže priniesť dobré víno, aj kvalitný slovník je založený na spoľahlivom spracovaní jazykového materiálu.

Druhý rokovací deň otvorila Alexandra Jarošová príspevkom *Lexikálna norma a jej odraz v Slovníku súčasného slovenského jazyka*. Venovala sa domácejmu lexikografickému „terroiru“ – charakteristickému jazykovo-kultúrnemu podložiu, z ktorého každý kvalitný slovník vyrastá. Dotkla sa vplyvov kodifikácie, kodifikačnej činnosti, voľby platformy na kodifikáciu a definičných znakov pojmu jazyková norma v lexikálnej rovine. Keďže základom tohto výskumu je živý jazyk, v SSSJ sa nezachytáva potenciálna slovtvorná možnosť lexikálnych jednotiek, ale ich reálny stav v súčasnom jazyku, ktorý odráža fakt, že mnoho nesystémových foriem je v ja-

zyku funkčných, a naopak – mnohé systémové „vynálezy“ nefungujú podľa očakávaní. Martina Ivanová predstavila *Modálny sémantický koncept ability a možnosti jeho gramatického, lexikálneho a slovtvorného vyjadrenia*. Načrela ním do výskumu modálnych slovies a ponúkla čiastkové výsledky výskumu zameraného na modálne slovesá vyjadrujúce abilitu – dispozíciu agensa konať dej. Import z Čiech s názvom v *PDT – Vallex: trochu jiný valenčný slovník* ponúkla Zdeňka Urešová. Produkt vznikol v spolupráci Ústavu formálnej a aplikovanej lingvistiky s Matematicko-fyzikálnou fakultou UK v Prahe, ktoré sa podieľali na konfrontácii teórie (reprezentovanej dvoma smermi: teóriou vetných vzorcov a funkčným generatívnym opisom) a praxe pri spracovaní kategórie valencie vychádzajúc z dát poskytovaných Pražským závislostným korpusom. Gizela Szabomihályová uviedla príspevok *Variabilita konštrukcií s významom posesívnosti v slovenčine a maďarčine*, ktorý bol koncipovaný v nadväznosti na výskum K. Buzássyovej zo sedemdesiatych rokov, zameraný na kategóriu posesívnosti v slovenčine. Príspevok mal sociolingvistickú dochuť, získanú výskumom používania posesívnych konštrukcií v dvojjazyčnom prostredí na stredných školách na Slovensku i v Maďarsku. Eva Tibenská si v príspevku *Datívne stvárnený participant sémantickej štruktúry vety* pripomenula lexikálnu štúdiu K. Buzássyovej (Posesívny datív v slovenčine a ekvivalentné maďarské konštrukcie, In: Slavica slovaca, 3, 1980). Skúmala aktívne vetné konštrukcie, v ktorých obligatórnym participantom je objekt (vyjadrený obyčajným bezpredložkovým akuzatívom a bezpredložkovým datívom). Esezjistico-publicisticky chutil príspevok Miroslavy Avramovovej *Vidím, že sa nevidíme*. Predstavuje relatívne novú a rozšírenú formu „módneho“ pozdravu „*Vidíme sa.*“, ktorý frekvenciou miestami (na internete a v slangu mladých) predstihuje doterajší a neutrálny variant „*Uvidíme sa.*“, či dokonca funguje namiesto „*Dovidenia.*“ Květoslava Musilová predstavila *Možnosti využiti ČNK a SNK při zkoumání výpovědných modifikací* koncízny výťah informácií o výskute a použití výrazov typu (potom, že/pak, že..., ešte že/ješteže, keď-tak/kdyžtak a i.) s rozličnou sémantickou i funkčnou platnosťou. O tom, že od funkcie partikulárnych zložiek závisí, ako bude pôsobiť celok – či ako informačne nasýtená alebo vyprázdnená konštrukcia, presvedčila Jana Hoffmannová, keď analyzovala *České jako a slovenské ako/akože v mluvených projevech*. Miroslav Dudok ponúkol ochutnávku „zázračného materiálu“ z oblasti názvov húb (hríbov) rozprávaním o *Plamienke v krajine zázrakov (jazykový obraz húb)*, ktorým tajomstvo motivácie názvov húb v slovanských jazykoch priblížil, ale nechal ešte na ďalšie výskumy. Tie sú potrebné aj preto, že v jazykovej realite poznáme aj *Opakované prevzatia ako výsledok historických kultúrnych kontaktov*, ako pripomenula Gabriela Múcsková. Mohli by sme povedať, že podobne ako pri víne, pri opakovanom preberaní sa do jazyka vnášajú „sekundárne arómy“, ktoré môžu zásadne meniť východiskové významové vyznenie, ako v prípade výrazov lucerna – lampa, lucerna – d'atolina.

„Chvostik“ konferencie bol dynamický. Ľubomír Kralčák z rôznych tendencií a procesov vyextrahoval *Mechanizmy dynamiky jazyka* a pripomenul, že aj keď sa synchronne a diachronne skúmania považujú za relatívne samostatné, konkrétne zložky jazyka fungujú vždy v komplementárnej jednote a súvislostiach (substitúcii, multiplikácii a redukcii). Tak ako sú niektoré ročníky vín vhodné na archiváciu v pivniciach, aj mnohé dobové výrazy prežívajú na okraji slovnej zásoby ako jej „deponované formy“. Naopak, formami, ktoré sa ako „spumante“ vyznačujú živosťou a vytrvalým perlením v každodennom praktickom použití, sa zaoberala Nicol Janočková v príspevku *Dynamické pohyby v abstraktnej lexike a ich odraz v lexikografickej praxi*. Špecifickému a čiastkovému pohybu na okraji slovnej zásoby sa venovala Sibyla Mislovičová v príspevku *O niektorých nepravidelnostiach pri tvorení názvov osôb*. Zdrojom prirodzeného pohybu je kategória rodu, hlavne napätie medzi gramatickým a prirodzeným rodom. Korpusovolingvistický pohľad na výsledok pohybu v jednej paradigme slovtvorného systému dvoch jazykov predstavila Mária Šimková v príspevku *Produktívne a neproduktívne formanty pri tvorení názvov vlastností v slovenčine a češtine*. Poslednú kvapku do konferenčnej karafy pridala Jana Wachtarczyková reflexiou *Dynamika slovnej zásoby súčasného jazyka vo svetle plyúceho času*. V tomto svetle sa jej uvedené dielo javí už ako značka domáceho slovtvorného chateau – Château dynamique, ročník 1989 – reserva.

Podujatie zanechalo na podnebí hostí príjemný vnem hladkého priebehu, sviežich aj ťažších tematických „médií“, ktoré predstavili pestovatelia spríbuznených lingvistických odrôd ako jubilantka Klára Buzássyová. Konferencia mala svoje čaro vďaka spojeniu vedy, umenia a vína v blízkosti majolickej dielne, modranských pivníc a majstra Buzássyho. Podľa vzoru z jeho zbierky *Zátišie – krátky pôst* (Petrus, 2004) sa v Majolike vytvorilo zátišie – krátka oslava, príležitosť „pozrieť vínu na čelo“ a povedať „všetko najlepšie“.

Jana Wachtarczyková, Jana Končalová

O minulosti, prítomnosti a budúcnosti českej štylistiky

Čechová, M. – Krčmová, M. – Minářová, E.: *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008, 382 s.

Ak by sme hľadali primerané pomenovanie, ktoré by vystihovalo koncepčné východiská, podstatu a myšlienkový rozmer publikácie *Současná stylistika* (ďalej SS), ako najvhodnejšie by sa zrejme ponúkalo slovo *kontinuita*. Z vonkajšieho, formálneho hľadiska možno o kontinuite ako o súvislosti, pokračovaní hovoriť preto, že tu síce ide o tretie, čiastočne prepracované a doplnené vydanie, no v koncepcii, obsahovo-tematic-

kej štruktúre, poňatí a spracovaní teoretickej problematiky je táto nová česká štylistika v podstate identická s predchádzajúcimi dvoma vydania (Stylistika současné češtiny, 1997; Současná česká stylistika, 2003). V naznačených súvislostiach je však závažnejšie ponímanie slova kontinuita v druhom význame. Jeho vymedzenie ako spojitosť, neprerušenosť, a teda aj ako nadväznosť a pokračovanie pripomína dôležitý fakt, že totiž SS programovo nadväzuje na doterajšie výskumy českej lingvistiky, potvrdzuje a rozpracúva ich teoretické východiská a zároveň prináša mnoho nových zistení, ktoré sú inšpiratívne aj pre ďalšie výskumy, a to nielen v oblasti českej štylistiky. Práve preto bude vhodné pristupovať k nej ako k novému výkladu štylistickej problematiky.

V súlade s tradíciou českej lingvistiky sa aj autorky SS programovo hlásia k ideám Pražského lingvistického krúžku. Nadväzujú najmä na Havránkovu teóriu funkčných jazykov, no odvolávajú sa aj V. Mathesia a pokiaľ ide o vzťah literárnej a lingvistickej štylistiky komentujú aj názory J. Mukafovského. A tak logicky vychádzajú z predstavy, že základným predmetom štylistiky sú výklady o funkčných jazykových štýloch. Ich klasifikácia a charakteristika predstavuje jadro týchto výkladov. Pritom svoje teoretické východiská a praktické závery súhlasne i diskusne konfrontujú predovšetkým s bohatou českou štylistickou literatúrou, knižnou i časopiseckou. Ide najmä o práce J. Bečku, F. Trávníčka, A. Jedličku, M. Jelínka, J. Chloupka, J. Krausa, F. Daneša a K. Hausenblasa a i. V konfrontácii s názormi týchto i ďalších autorov sa jednak poodkrýva pohľad na dejiny českej štylistiky a jednak sa argumentuje i spriezračňuje nový výklad niektorých sporných otázok.

Pri tolerovaní istej miery nepresnosti možno povedať, že SS sa tematicky i formálne člení na tri časti. Z hľadiska koncepcie štylistiky ako osobitnej vednej disciplíny je najdôležitejšia prvá časť (s. 16 – 105). Rozvádzajú sa v nej jednak teoreticko-metodologické východiská, ktoré predstavujú koncepčný rámec výkladov v ďalších dvoch častiach. V tomto koncepčnom rozmedzí sa zároveň predstavuje, vymedzuje a charakterizuje pojmovo-terminologický aparát a naznačujú sa aj funkčné vzťahy medzi základnými štylistickými pojmami a kategóriami. V rámci pojmoslovnia štylistiky sa osobitná pozornosť venuje poňatiu štylistiky v kontexte príbuzných disciplín, vývinu názorov na klasifikáciu funkčných jazykových štýlov, stratifikácii národného jazyka, štýlotvorným činiteľom, štýlovým a komunikačným normám, ako aj metódam štylistických výskumov. Už tu však konštatujeme, že jednotlivé pojmy a kategórie sa v SS používajú síce v tomto základnom vymedzení, v niektorých prípadoch však dochádza k ich sémantickej modifikácii, najmä pokiaľ ide o ich konkrétnu aplikáciu a v tej súvislosti aj o ich individuálnu charakteristiku a hierarchizáciu vzťahov medzi nimi. Platí to najmä o klasifikácii funkčných jazykových štýlov a o ich vzťahu k tzv. čiastkovým funkčným štýlom a podštýlom. Zaujímavo, i keď nie vždy terminologicky jednotne, sa riešia aj vzťahy funkčný jazykový štýl – text – slohový postup – slohový útvar – žáner – jazykový prejav – komunikát.

Pri klasifikácii funkčných jazykových štýlov vychádzajú autorky z Havránkovej koncepcie funkčných jazykov. Zrejme preto v tretej časti podrobne charakterizujú iba hovorový, náučný, administratívny, publicistický, rétorický a umelecký štýl, ktoré pravdepodobne považujú za základné (primárne) funkčné štýly. Častice iba a zrejme chcú pripomenúť, že v rámci týchto štýlov, ale aj popri nich sa v knihe, spravidla bez podrobnejšej charakteristiky, pripomínajú aj podštýly a ako osobitné aj čiastkové funkčné štýly. Autorky totiž delia štýly na primárne a sekundárne. Pravda, úvahy o rozširovaní počtu funkčných jazykových štýlov a poštýlov nie sú v českej i slovenskej literatúre zriedkavé; pripomeňme napríklad Jelínkovu a Mistríkovu klasifikáciu. Najmä v súvislosti s klasifikáciou (základných) štýlov je dôležité, že ju autorky opierajú o stratifikáciu národného jazyka, a teda nehovoria o štýloch spisovného jazyka. To im umožnilo takpovediac bezproblémovo vymedziť hovorový a umelecký štýl a charakterizovať ich špecifické štýlové vrstvy.

Ako vieme, v dôsledku napätia medzi dynamikou jazyka a dynamikou spoločnosti (jej vyjadrovacími potrebami) vznikajú nové komunikačné sféry, v priestore ktorých sa konštituuju i vzájomne preskupujú nové žánre. Práve dynamickými pohybmi v komunikačnej praxi sa synchronne i perspektívne opodstatňuje rozširovanie počtu štýlov a podštýlov. Autorky sa s touto ideou ticho a miestami aj explicitne stotožňujú, a to najmä tam, kde hovoria o sekundárnych štýloch a o čiastkových funkčných štýloch. To sa potom odrazilo aj vo vymedzovaní pojmovo-terminologického aparátu, ktorý – ako som už naznačil – jednotlivé autorky nepoužívajú vždy jednotne. Pritom je však dôležité, že opis a využívanie týchto pojmov a kategórií zostáva pri spracúvaní čiastkových problémov v pojmovo-terminologickom rozmedzí SS, a teda nenarušuje jej koncepčný pôdorys, charakterizuje ju ako celok.

V tejto súvislosti sa inšpiratívne ponúka pohľad na základné stylistické pojmy a kategórie na pozadí teórie obsahových a formálnych modelových štruktúr rozpracovanej v Štylistike slovenčiny, v rámci ktorej sa tieto vzťahy precizujú, novo vymedzujú a hierarchizujú. Treba súhlasiť s konštatáciou, že štýl ako základný pojem štylistiky, je spätý nielen s oblasťou langue, ale i parole. Pokiaľ však ide o vzťah štýlu a textu, iba neterminologicky ich možno považovať za synonymá čiastočnej zhody a používať ich promiskue. Na úrovni systému štýl ako formálny model predstavuje len jeden aspekt textu ako bilaterálnej jednotky. Text je funkčne a hierarchicky na inej úrovni ako štýl. S tým súvisí aj nové riešenie vzťahov štýl – slohový postup – slohový útvar – žánre. V SS sa pojem útvar nestotožňuje len so žánrom, ale sa ním označuje aj komunikát a miestami aj text i štýl. Slohový útvar sa tradične definoval ako konkrétna realizácia slohového postupu, a teda sa stotožňoval s aktuálnym textom. A tak sa aj v SS za útvar považuje nielen konkrétna monografia, ale aj monografia ako žánre a útvarom je napríklad aj spravodajský štýl. Práve v dialógu

s naznačeným uplatňovaním pojmovo-terminologického aparátu v SS sa žiada pripomenúť, že v koncepcii textových modelov sa štýl, slohový postup, slohový útvar a žáner definujú ako textové modely. Aj v SS sa napríklad „jeví slohový postup jako jistý model textové a jazykové výstavby“ (s. 31). Ak je to tak, nemôže zároveň platiť, že „systém slohových postupů podřizujeme pojmu stylová oblast“, ba dokonca „i pojmu jazykový projev“ (s. 31). Vo vzťahu k textu je funkčný jazykový štýl a slohový postup najvšeobecnejší a najabstraktnejší model obsahovej (hlbkovej) a formálnej (povrchovej) organizácie aktuálneho textu (konkrétneho jazykového prejavu). Opis pracovného postupu a opis osoby (charakteristika) ako útvary opisného slohového postupu sú v tejto koncepcii textovými modelmi na nižšej úrovni abstrakcie a zovšeobecnenia. V obidvoch modeloch sa uplatňujú základné vlastnosti nadradeného textového modelu a zároveň aj špecifické črty, ktoré ich vzájomne diferencujú. Pre expedienta sú textové modely invariantnou bázou, v priestore ktorej koncipuje aktuálny text. V napätí invariant – variant potom dokáže vytvoriť modelovo identický a zároveň individuálne jedinečný konkrétny jazykový prejav. Pritom sa predpokladá, že intuitívne alebo uvedomene má vo svojej komunikačnej kompetencii uložené povedomie o žánrovej modelovej štruktúre. Žánrový model je prieniková a koncová modelová štruktúra. A tak napríklad vedecká štúdia ako žáner je založená na kontaminácii prvkov a zložiek výkladu ako útvaru výkladového slohového postupu a náučného štýlu. Konkrétna vedecká štúdia konkrétneho expedienta nie je ani útvar, ani žáner, je to aktuálny text, konkrétny komunikát vybudovaný v rámci príslušného žánrového modelu.

Poznámky v predchádzajúcom odseku nemali za cieľ spochybníť pojmovo-terminologické riešenie výkladov v SS. Ak je koncepcia jednotná, nemožno ju spochybníť, tobôž nie odmietnuť. A teda aj porovnanie dvoch pohľadov na klasifikáciu a charakteristiku základných štylistických pojmov smerovalo k dvom záverom. Zrejme bude potrebné uvážiť a odôvodniť, či vznik novej komunikačnej sféry zároveň prináša aj vznik nového funkčného jazykového štýlu. Najmä ak prijmeme ideu, že žáner je modelová štruktúra, potom viaceré štýly, podštýly, sekundárne štýly a čiastkové štýly bude vhodne považovať za žánrové textové modely. Konkrétne. Napríklad funkčným východiskom pre novinára pri tvorbe konkrétnej správy v novinách je žáner správy ako koncový (východiskový) model, ktorý sa invariantne konštituoval na priesečníku publicistickej a informačnej modelovej štruktúry. A teda niet dôvodov hovoriť o osobitnom spravodajskom štýle. Ide teda o to, či v systéme pôjde o nesystémové rozširovanie počtu štýlov, a to aj tam, kde jednoznačne ide žánre. Na ilustráciu ešte jeden príklad. V ostatnom čase sa v slovenskej lingvistiky v rámci náboženskej komunikačnej sféry uvažuje o náboženskom štýle ako o osobitnom funkčnom jazykovom štýle. Pritom napríklad kázeň ako žáner je na povrchovej úrovni spätá s rečníckym štýlom a jej hlbková organizácia je vybudovaná na báze

výkladu s využitím prvkov opisu a úvahy a v prísnom výbere aj rozprávania. Preto niet dôvodov vyčleňovať kázeň ako žáner i ako konkrétny kázňový text za hranice rečnickeho štýlu.

V druhej časti (s. 106 – 191), ktorá je, pravdaže, prepojená s prvou a druhou časťou, sa charakterizujú verbálne štylémy, ktoré ako dominantná súčasť štylových vrstiev tvoria paradigmatickú zásobáreň výberu výrazu pre jednotlivé funkčné jazykové štyly. Oceniť treba, že najmä pri charakteristike lexikálnych prostriedkov sa pripomína napätie kontext – slohová hodnota lexémy, ako aj dynamický vzťah kontext – nocionalnosť – príznakovosť. Ide o poňatie, ktoré je blízke charakteristike kontextu ako priestoru, v ktorom sa potvrdzuje alebo modifikuje stála (inherentná) slohová hodnota štylémy. Takýto funkčný vzťah štyléma ako stavebná jednotka textu – štylová vrstva – kontext – funkčný jazykový štýl sa uplatňuje nielen pri všetkých verbálnych výrazových prostriedkoch, ale aj pri nadvetných kontextových jednotkách i pri neverbálnych prostriedkoch. Pravdaže, to platí, ak ako štylémy hodnotíme všetky stavebné jednotky, ktoré sú súčasťou neutrálnej a príznakovej roviny príslušnej štylovej vrstvy a s ktorými expedient ráta (uprednostňuje ich) pri koncipovaní aktuálneho textu v priestore dominantného funkčného jazykového štýlu.

Tretia časť (s. 192 – 352) je najrozsiahlejšia. V rozmedzí pojmovo-terminologického aparátu, ktorý sa vzťahovo vymedzoval a charakterizoval v prvých dvoch častiach, sa v nej charakterizujú primárne funkčné jazykové štyly a s nimi „zviazané“ sekundárne štyly, podštýly a čiastkové funkčné štyly. Primárnych štylov je šesť (hovorový, odborný, administratívny, publicistický, rétorický, umelecký). Vzhľadom na spomínanú vágnosť a priestupnosť hraníc najmä medzi útvarmi, žánrami a štýlmi, ako aj s akcentovaním idey, že množina štylov je otvorená, sa v SS spomína a prípadne aj stručne charakterizuje niekoľko desiatok sekundárnych štylov. Charakteristika primárnych funkčných štylov je precízna a jednotne koncipovaná, hoci zvolený výkladový model jednotlivé autorky čiastočne modifikujú. Po vymedzení funkčnej podstaty primárneho štýlu sa aj vo vzťahu ku komunikačným sféram klasifikujú a charakterizujú konštituujuce faktory, ktoré sú príznačné pre „jeho“ potenciálne i aktuálne texty. Štylová norma viac-menej dôsledne zabezpečuje, aby sa dominantné vlastnosti príznačné pre istý štýl prostredníctvom výrazových prostriedkov, ktoré sú ukotvené v štylovej vrstve, uplatnili aj v konkrétnom jazykovom prejave tak, aby sa potvrdila jeho príslušnosť k tomuto štýlu. Zároveň sa pri každom štýle klasifikuje a stručne charakterizuje jeho žánrové rozvrstvenie (členenie), pravda, terminologicky sa pritom hovorí o útvaroch alebo sekundárnych štýloch, podštýloch a čiastkových funkčných štýloch. Zrejme vzhľadom na spomínaný individuálny prístup autoriek sa niektoré všeobecné konštatácie opakujú a prípadne sa istý problém – síce z odlišného uhla – rozvádza viackrát; výrečný je napríklad viacnásobný výklad reklamy. Posledné dve kapitoly

ky tejto časti majú zhrňujúci charakter s didaktickým akcentom, ako isté teoretické poznatky uplatňovať v štylizáčnej praxi.

Súhrnne možno konštatovať, že vydanie monografie *Současná stylistika* je významný edičný čin. Odborná i širšia kultúrna verejnosť v nej nájde relevantné informácie o stave štylistických bádání v súčasnosti, a to jednak v historickom kontexte, pretože autorky vedú poučený dialóg s doterajšou českou štylistickou literatúrou, a jednak v perspektívnom zacielení, pretože autorky pomenúvajú viacero otvorených problémov, ktoré ešte čakajú na riešenie. Pritom je dôležité, že vo svojich výkladoch vyslovujú k spracúvanej problematike svoj jednoznačný postoj, čím zároveň stimulujú aj ďalšie možné úvahy a výklady teoretickej a aplikačnej štylistickej problematiky. Potvrdzujú tak starú pravdu, že veda je večný dialóg, hľadanie, nachádzanie i prekonávanie. Aj v tomto zmysle je nová česká štylistika inšpiratívna.

Ján Findra

Docent Miloslav Darovec osemdesiatročný

Jubilujúci docent Miloslav Darovec patrí k tým nemnohým našim lingvistom, o ktorých sa – najmä na základe ich osobného želania – doteraz pri ich životných jubileách vôbec nepísalo. Ak sa tu predsa chystáme narušiť jubilantovo staršie želanie, vychádzame z niekoľkých skutočností. Prvou z nich je fakt, že takéto želanie má/môže mať len limitovanú platnosť: Verejne účinkujúci človek – a takým autor takmer dvadsiatich kníh v každom prípade je – predsa nemôže nijako brániť tomu, aby sa jeho dielo uvádzalo vo forme citátov či nejakých iných odkazov v nasledujúcich prácach o problematike, ktorú sám spracúval, nemôže brániť, aby údaje o ňom a o jeho diele boli spracované v rozličných bibliografických súpisoch atď. Od takýchto metatextov je potom už len krôčik k takým textom, akým chce byť aj tento medailón. Druhou z naznačených okolností tohto narušania je skutočnosť, že tento príspevok vzniká na základe vyžiadania zo strany redakcie základného jazykovedného slovakistického časopisu a je teda vecou širšej spoločenskej či priamo odbornej objednávky. Tou treťou, ktorú si autor na základe blízkych dlhoročných osobných vzťahov s jubilantom dovoľí tiež ako istý podporný argument uviesť, je fakt, že v súčasnosti sa už ani sám jubilant nebráni textom tohto druhu tak kategoricky, ako sa bránil pred viacerými rokmi (ak sa v tomto bode mýlim, mea culpa).

Tento trochu čudný začiatok nášho textu má svoje odôvodnenie: Aj v našej nie veľmi širokej slovenskej lingvistickej komunite je, resp. bolo viacero podobných želaní a redakcia často nevedela, či ich rešpektovať alebo nie. Naznačené všeobecnejšie (aj odborné, intertextové) odôvodnenie narušenia niektorých osobných želaní je teda pre nás dostačujúcim argumentom pri písaní i napísaní tohto jubilejného medailónika, a tak prikrôčme k jeho vlastnej téme.

Miloslav (v reči priateľov vždy iba Milan; ani on sám už asi nevie, odkiaľ sa vzala táto zmena a odkedy presne ho takto začali volať) Darovec sa narodil priam na samom priedomí Bratislavy, v neďalekej Borinke 1. augusta 1929. Po maturite najskôr absolvoval Pedagogickú fakultu Slovenskej univerzity (1948 – 1951), potom Filozofickú fakultu SU. Už počas štúdia na druhej fakulte pôsobil na prvej fakulte ako asistent. V roku 1953 získal titul PhDr. Od toho istého roku až do r. 1959 bol odborným asistentom na Fakulte spoločenských vied Vysokej školy pedagogickej, po jej zlúčení s Filozofickou fakultou UK sa stal členom vtedajšej Katedry slovenského jazyka a literatúry tejto fakulty a na tomto mieste zotrval (hoci sa v r. 1966 z uvedenej katedry vyčlenila Katedra slovenského jazyka) až do svojho odchodu do dôchodku v r. 1994. Medzitým v r. 1963 získal vedeckú hodnosť kandidáta filologických vied a v r. 1981 sa stal docentom. V 90. rokoch až dvakrát pôsobil ako lektor slovenského jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Nový Sad, keď jeho prvý pobyt prerušilo známe bombardovanie vtedajšej Juhoslávie a konkrétne aj Nového Sadu. Trochu sa zabúda na fakt, že doc. Darovec pôsobil krátky čas ako lektor už dve desaťročia predtým vo francúzskom Strasbourg. Pedagogicky aj bádateľsky je doc. Darovec aktívny aj doposiaľ a už viac ako desaťročie účinkuje ako prednášateľ na trnavskej Univerzite sv. Cyrila a Metoda.

Bibliografia vlastných prác doc. Darovca neobsahuje veľmi veľa položiek (milo, priam úsmevne pôsobí jej „rozšírenie“ o titul *Súčasné poznámky o minulom čase* v najnovšom

zväzku súborných bibliografií Slovenskí jazykovedci: Dalo sa z uvedeného titulu vyčítať, že nejde o jubilantovu analýzu gramatickej kategórie, ale že ide o štúdiu jeho syna Petra, ktorý v nej interpretuje Rakúsovo dielo *Temporálne poznámky?*), keď však prihladneme na povahu zachytených jednotiek – ako sa už naznačilo, takmer dvadsať z nich registruje jubilantove knižné práce (o ich smerovaní aj povahe budeme hovoriť ďalej) –, potom je jasné, že ide o autora, ktorý sa veľmi výrazne zapísal do vývinu nášho lingvistického výskumu, o autora, ktorý má celkom osobitné miesto v obraze súčasnej jazykovednej slovakistiky. Jeho dielo totiž zasahuje do viacerých tematických okruhov súčasných slovenských jazykovedných bádání, a tak nielen silné zastúpenie knižných prác v jeho diele, ale práve aj jeho prínos do viacerých oblastí výskumu slovenčiny zaraďuje výsledky jeho výskumnej aj publikačnej činnosti k trvalým výdobytkom súčasnej slovenskej jazykovedy.

Celá jubilantova lingvistická tvorba sa orientuje na tri či štyri tematické oblasti, pričom však jeho sústredenosť na isté témy nepredstavuje v jeho tvorbe nejaké uzavreté etapy, ale autor venuje pozornosť naznačeným témam priebežne, jednej i druhej či tretej súbežne. Toto základné zistenie však zároveň neprekáža konštatovaniu, že istý vývin je aj v jeho tvorbe dosť zreteľný. Pristavme sa teda aspoň pri istých kľúčových bodoch tohto trasovania jeho diela.

Na rozdiel od viacerých spomedzi nás, ktorí sme po skončení vysokej školy prešli skúsenosťou učiteľa na strednej či základnej škole, jeho prvým tematickým okruhom neboli otázky pravopisu (hoci tieto otázky boli a sú strašiakom aj na vysokej škole: dodnes si živo spomíname na kukučínovské *trizňavý*, ktoré sme mali u neho v „privítacom“ diktáte na jednom z prvých jazykových seminárov a ktoré sme takmer bez výnimky všetci napísali s ypsilonom), ale širšie otázky jazyka (a v jeho rámci sa u neho do popredia už od samých začiatkov dostávala syntax – porov. hneď názov jeho prvej štúdie v Slovenskej reči z r. 1954, štúdie *Stavba vety v románe Petra Jilemnického Kompas v nás*) a štýlu, a to jednoznačne najmä so zacielením na jazyk a štýl umeleckých textov. Jeho rozbor jazyka a štýlu, ktoré metodicky aj metodologicky nadväzovali na ten prúd takýchto analýz, ktorý nedávno predtým v časopise *Slovo a tvar* uviedol aj aplikoval E. Pauliny, sledovali okrem už zaznamenaného P. Jilemnického špecifiká jazyka a štýlu v dielach A. Bednára, V. Mináča, J. G. Tajovského, D. Tataruku či D. Chrobáka. Popri umeleckých textoch sa predmetom jeho analýz stáva aj rečnícky štýl, konkrétne rečnícke prejavy Ľudovíta Štúra.

Od takýchto rozborov konkrétnych textov, ich jazyka a štýlu sa doc. Darovec pomerne skoro dostáva k akejsi teoretickej nadstavbe, k sledovaniu istých všeobecnejších pojmov z oblasti jazyka a štýlu. Toto jeho zovšeobecňovanie má pritom už v tejto fáze až dvojaké zameranie. Na jednej strane sú to štúdie a články orientované smerom k vyučovaniu týchto otázok v škole (ide o niekoľko príspevkov v časopise *Slovenský jazyk a literatúra v škole* a v rozličných didakticky zameraných zborníkoch), na druhej strane sú to zasa štúdie prispievajúce k samej konceptualizácii niektorých pojmov zo štylistiky. Najskôr je to vymedzovanie pojmu kontextový postup, potom pojmu slohový postup, pričom v jeho chápaní nejde iba o terminologickú stránku vecí. Autor si tu stavia otázku až v tom zmysle, či záležitosti súvisiace s témou – a slohový postup súvisí práve najmä s témou (porov. aj novší Dolníkov výklad o typoch expanzie témy) – patria do predmetu štylistiky. Nezabúdajme, boli to roky, keď J. Mistrík iba rozpracúval a udomáňoval tento pojem v systéme štylistického pojmoslovía. Doc. Darovec už vtedy vyslovoval isté námietky proti až veľmi rýchlo sa udomáňujúcemu pojmu slohový postup (porov. jeho poznámku *Príspevok k referátu Jozefa Mistríka* zo zborníka *Jazyk a štýl modernej prózy* z r. 1965) a k týmto otázkam sa vrátil takmer po štvrtstoročí v mistríkovskom

zborníku *Textika a štylistika* (1989), keď opätovne otvoril otázku relevantnosti piatich opozícií, ktoré J. Místriak uplatňoval pri vymedzovaní jednotlivých slohových postupov (išlo mu najmä o mieru tejto relevantnosti pri aplikovaných opozíciách), ako aj otázku vyčleňovania dialogického postupu ako ďalšieho slohového postupu. Súčasťou konceptualizácie uvedených pojmov bolo aj hľadanie vzťahov medzi nimi a pojmom slohový útvar (najmä v práci z *Jazykovedných štúdií* 8, ale aj v ďalších štúdiách z tohto okruhu). Nielen v samej štylistike, ale aj v žurnalistickej teórii sa aj doteraz vysoko oceňuje jubilanťov príspevok k prvotným vymedzeniam publicistického štýlu (1963).

Práve v súvislosti s týmto tematickým okruhom Darovcových prác možno jednak rektifikujúco dodať k niektorým predchádzajúcim formuláciám, že tento okruh predstavuje v celom jeho diele istú osobitnú etapu (hoci sa hneď naznačuje aj jeho presahovanie do novších etáp jeho tvorby), a jednak možno konštatovať, že už niektoré práce z tohto okruhu zreteľne signalizovali, že tu ide o autora s celkom osobitným a hlboko fundovaným prístupom ku skúmaniu istých jazykových otázok.

Keď chceme charakterizovať najširšiu a najznámejšiu časť Darovcovho diela, totiž jeho príspevky a najmä učebnice podávajúce slovenčinu ako cudzí jazyk, treba sa najskôr pristať pri jeho pedagogickom pôsobení v tomto smere. Doc. M. Darovec totiž spolu s Dr. J. Štibraným a doc. P. Balážom patrili k prvým, ktorí učili slovenčinu cudzincov na akademickej pôde. Začalo sa to ich účinkovaním vo funkcii lektorov slovenčiny na pražskej Letnej škole slovenských štúdií. Keď v Prahe narástol záujem o štúdium nášho jazyka, začala táto letná škola organizovať tzv. slovenský týždeň (uskutočnil sa v r. 1961–64). Aj tu patrili všetci uvedení medzi organizátorov a lektorov slovenčiny. Rovnako tomu bolo aj v nasledujúcich rokoch, keď sa najskôr ako pobočka (oficiálne „extenzia“) spomenutej pražskej letnej školy a potom celkom samostatne organizovala slovenská letná škola, ktorá dostala od druhého ročníka dodnes živý názov *Studia Academica Slovaca*. Práve s ňou sa spája veľká väčšina spomedzi kníh, ktoré sa spomenuli v úvode tohto textu. Doc. M. Darovec spolu s doc. P. Balážom totiž skoro zistili, akým nedostatkom pri ich pôsobení ako lektorov slovenčiny je nedostatok primeraných študijných materiálov, príručiek či učebníc. A tak sa sami pustili do tejto práce a práve táto dvojica doplnená pri jednotlivých jazykových mutáciách učebníc odborníkmi z danej jazykovej oblasti pripravila celý rad učebníc. Keďže ide o práce dosť rozdielnej povahy, treba sa aj pri nich pristať osobitnou poznámkou.

Predovšetkým tu treba konštatovať viacsmernú diferencovanosť týchto príručiek. Po prvej z nich, ktorou bola učebnica *Slovenský jazyk* s podtitulom *Príručka pre cudzincov* z r. 1966 (vyšla aj v ďalších troch vydaniach), prichádzajú rovnomenné príručky v nemčine, ruštine, francúzštine a taliančine (niektoré z nich tiež v dvoch či viacerých vydaniach). Tieto práce sa bežne označujú ako „jazykové mutácie“ východiskovej práce, každý rozhladenejší používateľ však vie, že každá z týchto podôb si so zreteľom na konkrétneho adresáta a na jeho jazykové poznatky i celé jazykové podložie žiadala aj mnoho celkom osobitnej práce, že každá z týchto prác je kdesi na polceste medzi akýmsi invariantom a osobitným variantom či až celkom osobitnou príručkou. Naznačený rozmer, prihliadanie na jazykové špecifiká príslušných jazykov a ich porovnávacieho či konfrontačného štúdia vo vzťahu k slovenčine, to bola teda tá prvá dimenzia spomínanej diferenciácie v sledovanom rade príručiek slovenčiny. Druhý rozmer tejto diferenciácie súvisel so skúsenosťou, že na našu letnú školu prichádzali jednak účastníci s istým stupňom slovakistickej či slavistickej prípravy, ale aj účastníci s celkom inou pracovnou alebo študijnou orientáciou, často aj takmer bez elementárneho filologického rozhľadu. Naša autorská dvojica (pri spomínanej spolupráci s ďalšími spoluautormi

z radov filológov príslušného zamerania) reagovala na túto skutočnosť jednak spracúvaním špecifikovaných učebníc slovenčiny pre slavistov (aj tie vyšli vo viacerých jazykových variantoch) a jednak rozvíjaním spomínaných základných učebníc. Po uvedených faktoch možno bez najmenšieho zveličovania povedať, že práve táto autorská dvojica položila základy systematickejšieho štúdia aj skúmania slovenčiny ako cudzieho jazyka. Hoci organizačným motorom väčšiny týchto prác býval viacej doc. Baláž, podiel nášho jubilanta na realizácii všetkého naznačeného, na koncipovaní a priamo aj pri písaní jednotlivých konkrétnych diel z tohto radu bol vždy rovnako podstatný.

A je tu ešte jedna oblasť záujmu o štúdium slovenčiny, ktorej zostal doc. Darovec verný po celý svoj tvorivý život: slovenská gramatika. Ako sa naznačilo v úvode tohto textu, už v začiatkoch jeho činnosti ho to popri spomenutých otázkach štylistiky ťahalo aj k syntaxi, neskôr sa však do centra jeho pozornosti dostávajú aj mnohé otázky morfológie. Zo syntaxe sú to najmä jeho početnejšie štúdiá o súvetí, z problematiky ktorých ho zaujali predovšetkým otázky ich klasifikácie (porovnávanie tradičnej klasifikácie a novších klasifikácií, ktoré ponúkala v prvom rade česká syntaktická teória), ako aj otázky súvetí s tzv. nepravými vedľajšími vetami. Viaceré z jeho štúdií z tohto okruhu patrili doslova k priekopníckym bodom celého nášho vtedajšieho syntaktického výskumu. Pre školskú prax pripravil spolu s Dr. Konštantínom Palkovičom skriptá zo slovenskej syntaxe, ako aj zo slovenskej morfológie (tieto druhé vyšli až v dvoch vydaniach). V sledovaní morfologickej problematiky pokračoval doc. M. Darovec neskôr aj sám a výsledkom jeho práce na tomto poli je kniha *Morfologická analýza textu*, ktorú vydalo jeho trnavské pracovisko.

Vecný, sucho sumarizujúci pohľad na jubilentovo jazykovedné dielo je v takomto texte medailónika o ňom zaiste podstatný, nevyplýva však o všetkom, čo sa pri takomto jubileu žiada spomenúť. Najmä nám, ktorí sme jubilanta zažili aj ako svojho učiteľa, vynikajúceho učiteľa, aj ako svojho kolegu a priateľa, sa tu žiada dosvedčiť – ak to nevyznie ako prázdna floskula – jeho ozajstné pedagogické majstrovstvo, jeho nie suchopárne a vnucujúce sa poučanie poslucháča, ale jeho podnecovanie poslucháča na spoločné hľadanie, na prehlbovanie poznatkov o príslušnej problematike, dosvedčiť jeho obdivuhodnú rozhladenosť nielen v úzkych odborných horizontoch jeho „srdcových“ disciplín a celej lingvistiky, ale aj v širších oblastiach celej kultúry (tu sa naozaj natíska myšlienka, že on o jazyku, ale aj o všeličom okolo jazyka vedel a vie oveľa viac, ako stihol zahrnúť do svojich prác), dosvedčiť toho ducha empatie, ktorý z neho napriek jeho osobným problémom vždy a smerom ku každému priam sršal, potvrdiť teda to, čo o jubilentovi už dávnejšie napísal jeden zo známych asistentov z prelomu 60. a 70. rokov a prekladateľ slovenských textov do taliančiny Sergio Bozzi, keď zdôraznil jubilentov pokojný až láskavý prístup ku každému aj v kritických situáciách, potvrdiť zároveň aj to, že všetko uvedené išlo u neho ruka v ruku s náročnosťou.

Až pri spočítaní uvedenej faktografie o jeho diele s týmito akoby nehmatateľnými, jednako však zreteľne prítomnými črtami jubilentovej osobnosti dostávame náležitý obraz človeka i tvorcu.

Osemdesiat rokov je vek ľudského života, píše sa v jednej zo svätých kníh, čo je človeku určené navyše, je dar. Želajme teda jubilujúcemu doc. Miloslavovi Darovcovi ešte hojnosť týchto darov, želajme mu, aby ďalší čas svojho života prežil v primeranom zdraví a v takej duševnej sviežosti, akou sa vyznačoval až doteraz. Mnoga ljeta!

Jozef Mlacek

SÚPIS PRÁC DOC. MILOSLAVA DAROVCA ZA ROKY 1954 – 2008

1954

Stavba vety v románe Petra Jilemnického Kompas v nás. In: Slovenská reč, 1954, roč. 19, č. 6, s. 165 – 173.

Nikoľskij: Slohové úlohy na strednej škole. Príručka pre učiteľov. Prel. B. Hečko. Bratislava 1953. In: Slovenská reč, 1954, roč. 19, č. 6, s. 199 – 200 (ref.).

1955

K štýlu P. Jilemnického v diele Kompas v nás. In: Slovenská reč, 1955, roč. 20, č. 2, s. 88 – 96.

1956

Jazyk a štýl literárneho diela v škole. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1956, roč. 2, č. 5, s. 261 – 264.

O jazyku a štýle Tajovského Mamky Pôstkovej. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1956, roč. 2, č. 10, s. 435 – 439.

1957

K forme Štúrových rečníckych prejavov. In: Sborník štúdií a prác Vysokej školy pedagogickej v Bratislave. Spoločenské vedy. Slovenský jazyk a literatúra. 1. Red. J. Štolc. Bratislava: Slovenské pedagogické, nakladateľstvo 1957, s. 159 – 185.

Štýl V. Mináča v rozprávke Súd. In: Slovenská reč, 1957, roč. 22, č. 1, s. 39 – 46.

1961

K forme Tatarkových Rozhovorov bez konca. In: Slovenská reč, 1961, roč. 26, č. 5, s. 280 – 290.

1962

Bečka, Základy kompozície jazykových prejavů. Praha 1960. In: Slovenská reč, 1962, roč. 27, č. 1, s. 51 – 53 (rec.).

1963

Kontextové postupy v próze D. Tatarku. In: Literatúra a jazyk. (Litteraria. Štúdie a dokumenty. 6.) Red. O. Čepan. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963, s. 252 – 287.

Z problematiky publicistického štýlu. In: Jazykovedné štúdie. 7. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1963, s. 143 – 150.

1964

K pomeru významovej výstavby a syntaktickej stavby jazykových jednotiek. In: Jazykovedný časopis, 1964, roč. 15, č. 1, s. 3 – 20.

O jazykovom štýle prózy Dobroslava Chrobáka Drak sa vracia. In: Štylistické rozbory umeleckých textov. Red. J. Místrík - J. Ružička. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1964, s. 150 – 158.

1965

K otázke slohových postupov a slohových útvarov. In: Jazykovedné štúdie. 8. Spisovný jazyk – štylistika. Red. F. Miko. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 211 – 218.

Príspevok k referátu Jozefa Mistrika. In: Jazyk a štýl modernej prózy. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1965, s. 136 – 140.

1966

Slovenský jazyk. (Príručka pre cudzincov.) 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1966. 147 s. – 2. vyd. 1968. – 3. vyd. 1970. – 4. vyd. 1974 (spoluautor).

Nad časopisom Slovo a tvar. In: Slovenské pohľady, 1966, roč. 82, č. 9, s. 53 – 56.

1967

Alfonz Bednár. Pontónový deň. In: Rozbory umeleckej prózy. Red. J. Mistrik – J. Ružička. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 63 – 72.

1972

Lehrbuch der slowakischen Sprache für Slawisten. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1972. 243 s. (spoluautor). – 2. vyd. 1978.

1973

La lingua slovacca. 1. vyd. Bratislava: Ústav školských informácií 1973. 247 s. (spoluautor).

Manuel de slovaque à l'usage des slavissants. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 296 s. – 2. vyd. 1981. 312 s. (spoluautor).

O tzv. nepravých časových vetách so slovom *ked'*. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 21. 1969. Red. E. Pauliny. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 23 – 32, franc. res. s. 32.

1975

Učebnik slovacckogo jazyka dľa slavistov. (Paralelný slovenský názov.) 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975. 354 s. – 2. vyd. 1978. 352 s. – 3. vyd. 1983. 326 s. (spoluautor).

1976

Slovak for Slavicists. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976. 304 s. – 2., oprav. vyd. 1985. 288 s. (spoluautori P. Baláž, H. Trebatická).

Ref.: Votruba, M. – Slovenská reč, 1978, roč. 43, č. 6, s. 381.

1978

Nepravé hypotaktické súvetia v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 7. Prednášky XIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrik. Bratislava: Alfa 1978, s. 57 – 71.

1979

Súvetie s vytyčovacou opisnou konštrukciou. In: Slovenská reč, 1979, roč. 44, č. 6, s. 335 – 346.

Z problematiky vzťahných viet. Teze prednášky v SJS – Bratislava – dne 15. 5. 1978. In: Jazykovedné aktuality, 1979, roč. 16, s. 13 – 14.

1980

[Diskusný príspevok.] In: Biografické štúdie. 9. (Zborník referátov z vedeckej konferencie o Ľudovítovi Ondrejovovi, usporiadanej v Martine 11. novembra 1976, referátov a diskusných príspevkov z ve-

deckého seminára o Dobroslavovi Chrobákovi, usporiadaného v Martine 23. – 24. mája 1977.)
Red. Š. Valentovič. Martin: Matica slovenská 1980, s. 145 – 147.

1982

Z novších poznatkov o gramatickej stavbe vety. In: Štúdijské texty zo slovenského jazyka a literatúry pre učiteľov stredných škôl. Red. B. Švihranová. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982, s. 133 – 152.

1983

Klasifikácia súvetí v súčasnej slovenskej a českej jazykovede. In: Studia Academica Slovaca. 12. Prednášky XIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1983, s. 149 – 161.

1984

Obsahové vedľajšie vety v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 13. Prednášky XX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1984, s. 169 – 181.

1985

Súčasný slovenský jazyk – morfológia. Seminárne cvičenia. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 1985. 88 s. (spoluautor K. Palkovič).

Slovenský jazyk pre Talianov. (Paralelný tal. názov.) 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 1985. 216 s. (spoluautor P. Baláž, prekladateľ F. Hruška).

Semantika odnositeľných predložení s mestoimením aký. In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava: Veda 1985, s. 47 – 52.

Vzťažné vety v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 14. Prednášky XXI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1985, s. 105 – 131.

Skladba v učebniciach slovenského jazyka pre druhý stupeň základných škôl. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1984/85, roč. 31, č. 8, s. 225 – 230.

Z teórie vety. In: Zápisník slovenského jazykovedca, 1985, roč. 4, č. 3, s. 41 – 43 (tézy prednášky konanej dňa 5. 6. 1985 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

1986

Vývin názorov na slovosled v spisovnej slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 15. Prednášky XXII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1986, s. 87 – 101.

1988

Súčasný slovenský jazyk. Syntax. Seminárne cvičenia. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 1988. 144 s. – 2. vyd. Seminárne cvičenia zo syntaxe. 1992 (spoluautor K. Palkovič).

Z konfrontačnej syntaxe slovensko-českej. In: Studia Academica Slovaca. 17. Prednášky XXIV. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1988, s. 83 – 103.

Skladba. In: Požiadavky zo slovenského jazyka a literatúry na prijímacie skúšky na vysoké školy. Red. M. Darovec. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 12 – 15.

1989

O slohových postupoch. In: Textika a štylistika. Zborník príspevkov z celoštátnej štylistickej

- konferencie. Bratislava 29. – 31. 1. 1986. Red. J. Mistrík. Bratislava: Univerzita Komenského 1989, s. 171 – 174.
- Gramatická syntéza súčasnej češtiny. In: Jazykovedný časopis, 1989, roč. 40, č. 2, s. 134 – 164, rus. res. s. 164 (spoluautori J. Sabol, J. Furdík, S. Ondrejovič).
- O predikácii. In: Zapisník slovenského jazykovedca, 1989, roč. 8, č. 3, s. 13 – 14 (tézy prednášky kona-nej dňa 2. 5. 1989 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).
- 1990
- Sémantická stavba a funkcie vzťahných viet. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 38. 1988. Red. J. Dolník et al. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990, s. 17 – 26, rus. res. s. 26.
- 1991
- Lengua eslovaca para eslavistas. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1991. 294 s. (spoluautori P. Baláž, J. Šulhan).
- 1992
- Seminárne cvičenia zo slovenskej morfológie. 2., preprac. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 1992. 88 s. – Dotlač 1994 (spoluautor K. Palkovič).
- 1993
- Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. 1. vyd. Bratislava: Obzor 1993. 520 s. (člen kolektívu autorov).
- Ref.: Dvonč, L.: Nedel'ná Pravda, 2, 1993, č. 38, s. 6. – 2. Gašinec, E.: Všetko o jazyku a štýle pre slovenčinárov a jazykárov. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 40, 1993/94, s. 125 – 127. – 3. Jarošová, A.: Knižná revue, 3, 1993, č. 17, s. 1. – 4. Ondruš, Š.: Encyklopédia jazykovedy. Dielo vyše šesťdesiatich slovenských a českých lingvistov. – Slovenská Republika, 16. 10. 1993, s. 10. – 5. Škvareninová, O.: Učiteľské noviny, 43, 1993, č. 33, s. 12. – 6. Bartáková, J.: In: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada jazykovědná. A. 42. Red. I. Pospíšil. Brno, Masarykova univerzita – Filozofická fakulta 1994, s. 135 – 136. – 7. Dolník, J.: Jazykovedný časopis, 45, 1994, s. 58 – 60. – 8. Dubníček, J.: Najpodrobnejšie o slovenčine. – Práca, 24. 2. 1994, s. 5. – 9. Chmelík, A.: Na okraj recenzie Encyklopédie jazykovedy. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 41, 1994/95, s. 121 (k J. Dubníčkovi). – 10. Uhlár, V.: Literárny týždenník, 7, 1994, č. 2, s. 5. – 11. Králik, L.: Slavica Slovaca, 30, 1995, s. 71 – 73.
- Konfrontačný opis slovenského a českého súvetia. In: Studia Academica Slovaca. 22. Prednášky XXIX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1993, s. 51 – 61.
- Nepravé vedľajšie vety s č-ovým zámenom. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 41. 1993. Venované XI. slavistickému kongresu. Red. P. Žigo et al. Bratislava: Univerzita Komenského 1993, s. 37 – 49, rus. res. s. 49.
- 1994
- Vedľajšie vety s absolútnym relatívom v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 23. Prednášky XXX. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 1994, s. 49 – 57.
- 1995
- Slovackij jazyk dľa slavistov. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1995. 329 s. (spoluautori P. Baláž, M. Čabala).

1999

Slovački doprinos k teoriji stila, konfrontacionnoj stilistici i stilistici prevoda. In: Kontrastivna jezička isledovanja. Novi Sad: Filozofski fakultet 1999, s. 258 – 261.

2002

Poznámky o spracovaní skladby v gramatike slovenčiny pre vyučovanie cudzincov. In: Slovenčina ako cudzí jazyk. Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie, Bratislava 30. – 31. august 2000. Ed. J. Pekarovičová. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2002, s. 95 – 100. ISBN 80-88982-60-X.

2004

Morfologická analýza textu. 1. vyd. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave 2004. 96 s. ISBN 80-89034-76-4. – 2. vyd. 2007. ISBN 978-80-89220-96-0.

2008

Zo spomienok na prof. Štolca. In: Rodák svojim – rodáci svojmu. Spomienkový zborník k 100. výročiu narodenia univ. prof. Jozefa Štolca. [1. vyd.]. Hranovnica: Obecný úrad Hranovnica 2008, s. 81 – 82. ISBN 978-80-89264-19-3.

Redakčná činnosť

Požiadavky zo slovenského jazyka a literatúry na prijímacie skúšky na vysoké školy. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 52 s. (redaktor).

Urbanonymia. Zborník prednášok z 2. celoštátneho onomastického seminára. Modra-Piesky 8. – 10. októbra 1986. Bratislava: Univerzita Komenského 1988. 184 s. (člen red. rady).

Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 45. Bratislava: Univerzita Komenského vo Vydavateľstve UK 1997 (člen red. rady).

Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 49. Bratislava: Univerzita Komenského 1998. 84 s. (člen red. rady).

Literatúra

Oravcová, A.: Autorský register časopisu Slovenská reč 1932/1933, roč. 1 – 1985, roč. 50. Bratislava: Veda 1986 (príl. čas. Slovenská reč, 1986, roč. 51), s. 13 – 14, 17 (záznam prác M. Darovca uverejnených v r. 1954 – 1979 v Slovenskej reči).

Darovec Miloslav. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925 – 1975). Martin: Matica slovenská 1987, s. 127 – 129 (súpis prác M. Darovca za roky 1954 – 1975).

Darovec Miloslav. In: Encyklopédia jazykovedy. Sprac. J. Mistrík s kolektívom autorov. Bratislava: Obzor 1993, s. 106, 108 (heslo).

Miloslav Darovec. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1976 – 1985). Bratislava: Veda 1997, s. 87 – 88 (súpis prác M. Darovca za roky 1976 – 1985).

Miloslav Darovec. In: Dvonč, L.: Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995). Bratislava: Veda 1998, s. 89 – 90 (súpis prác M. Darovca za roky 1986 – 1995).

Darovec, Miloslav. In: Encyclopaedia Beliana. 3. Č – Eg. Bratislava: Encyklopedický ústav Slovenskej akadémie vied – Veda 2003, s. 214. ISBN 80-224-0761-5 (heslo).

Miloslav Darovec. In: Dvonč, L.: Slovenski jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1996 – 2000). Bratislava: Veda 2003, s. 66. ISBN 80-224-0719-4 (redakčná činnosť a literatúra o autorovi za roky 1996 – 2000).

Miloslav Darovec. In: Behýlová, J. – Smetanová, Y.: Slovenski jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (2001 – 2005). Bratislava: Veda 2009, s. 60 (súpis prác M. Darovca za roky 2001 – 2004). ISBN 978-80-224-1063-2.

<http://www.kniznicapezinok.sk/stuff/kalendarium09.doc>

S použitím záznamov Ladislav Dvonča (r. 1954 – 2000) zostavila Júlia Behýlová

Oprava. – V poznámke hlavného redaktora v 2. čísle časopisu Slovenská reč komentujúcej okolnosti, za ktorých sa uverejňuje článok Jána Kačalu Svedectvo recenzenta o Slovníku súčasného slovenského jazyka, sa nepresne uvádza, že autor písal list ministrovi kultúry. V tom čase bol však adresát listu Milan Kňažko generálnym riaditeľom televízie Joj. Za túto nepresnosť sa ospravedľujeme čitateľom i autorovi článku.

ROZLIČNOSTI

Ako sa vyslovuje slovo *pizza*? – Výraz *pizza* patrí medzi najfrekvencovanejšie slová cudzieho pôvodu v slovenčine. Slovenský národný korpus (korpus prim-4.0-public-all) registruje jeho 2679 výskytov. *Pizza* je aj u nás veľmi populárnym jedlom, o ktorom sa možno takmer všetko dozvedieť napr. vo Wikipédii (wikipedia.org/wiki/pizza). Tá nám podrobné informácie a zaujímavosti o tomto obľúbenom pokrme ponúka nielen v slovenčine, ale aj v desiatkach iných jazykov počnajúc afrikaansom a končiac domorodými indickými jazykmi, pričom v jednotlivých jazykových mutáciách sa informácie nielen opakujú, ale aj dopĺňajú. Dozvieme sa tam všetky detaily o tomto starodávnom pokrme (okrem iného aj o etymológii a vývine uvedeného pomenovania), otázka však je, ako sa má tento výraz talianskeho (presnejšie toskánskeho) pôvodu v slovenčine vyslovovať.

Otázka na výslovnosť je v tomto prípade aktuálna predovšetkým preto, že riešenie, ktoré nám predkladajú naše príručky a slovníky (tie vo väčšine prípadov tvrdia, že sa tu má uplatniť zdvojená výslovnosť spoluhlásky [*picca*]), nie je v súlade s odporúčaním najnovších slovníkov cudzích slov, ale predovšetkým nie je v súlade so živou rečovou praxou, kde sa vyskytuje len výslovnosť s jednoduchou spoluhláskou [*pica*].

Zdvojenú výslovnosť majú Pravidlá slovenského pravopisu (aj posledné vyd. z r. 2000, s. 326 [*-cca*]), ktoré však pri odvodenom slove *pizzeria* zdvojenú výslovnosť nemajú. Takú výslovnosť registruje Krátky slovník slovenského jazyka (aj v poslednom vyd. z r. 2003, s. 480), ktorý zdvojenú výslovnosť zaznačuje nielen pri hesle *pizza* [*-cca*], ale aj pri slove *pizzeria* [*-ccé*]. Pravidlá slovenskej výslovnosti Á. Kráľa (aj v poslednom 2. vyd. z r. 2009, s. 278) majú pri hesle *pizza* na prvom mieste zdvojenú výslovnosť, na druhom výslovnosť zjednodušenú (tak to nájdeme aj pri slove *pizzeria*).

Slovníky cudzích slov odporúčajú iné riešenie. Veľký slovník cudzích slov S. Šalinga, M. Ivanovej Šalingovej a Z. Maníkovej (2. vyd. z r. 2000, s. 943) už uvádza, že *pizza* sa vyslovuje jednoducho [*-ca*] a *pizzeria* sa vyslovuje [*cé*]. A rovnaké riešenie nájdeme aj v akademickom Slovníku cudzích slov (2. vyd. 2005, s. 755). Zdvojenú výslovnosť [*picca*], množ. č. [*picce*] však potvrdzuje najnovšie M. Považaj, ktorý písal o datíve a o lokáli množného čísla substantíva *pizza* (Kultúra slova, 43, 2009, č. 4, s. 250 – 252).

Aj v písme výnimočne nájdeme pravopisné tvary (zemiaková) *pica* alebo *picéria* či *picerka* a *picérka* (*V blízkosti nebola nijaká picerka, tak sme zakotvili v reštike*). No s týmito podobami sa stretávame zatiaľ len v celkom neformálnej komunikácii (napr. v blogoch). Treba k tomu doplniť, že ani v taliančine nejde o zdvojenú, ale o predĺženú spoluhlásku.

Prečo nám však uvedené „základné kodifikačné príručky“ v tomto prípade ponúkajú zjavne „neživú“ zdvojenú výslovnosť? Nikoho totiž nepočuť hovoriť „mám rád [*piccu*]“, ale iba „mám rád [*picu*]“, ani „ideme do [*piccéri-e*]“, ale „ideme do [*picéri-e*]“. Je to pravdepodobne preto, že v niektorých prípadoch v týchto príručkách víťazia „modely“ nad autentickým jazykom.

Slavomír Ondrejovič